

Hist. lit.
2162

~~Handlittgen 1797~~

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

ΚΟΜΜΕΝΤΑΡΙΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

IOH. BERNHARDI DE - ROSSI
IN PARM. ACAD. PVBL. LING. ORIENT. PROFESS
AC THEOL. FACVLT. VICE - PRAESIDIS

DE

TYPOGRAPHIA

HEBRAEO - FERRARIENSI

COMMENTARIVS HISTORICVS

QVO

FERRARIENSES IVDAEORVM

EDITIONES

HEBRAICAE HISPANICAE LVSITANAE

RECENSENTVR ET ILLVSTRANTVR

EDITIO ALTERA

ACCESSIT

CEL. AVCTORIS

EPISTOLA

QVA NONNVLLA FERRARIENSIS

TYPOGRAPHIAE CAPITA

ILLVSTRANTVR

ERLANGAE

SVMTIBVS IOANNIS IACOBI PALM

TYPIS KVNSTMANNIANIS

MDCCCXXI

JOH. BERNHARDI DE - ROSSI

IN PAULI APOLLONII LING. ORIENT. PRINCIP.
AC THEOPH. PAVL. VICE-PRÆSIDIIS

DE

TYPOGRAPHIA

FERRARIO - FERRARIENSIS

COMMENTARIUS HISTORICVS

970

FERRARIENSES IUDÆORVM

EDITIONES

HERRAICAE HISTORICAE LVSITANÆ

REPERTORIUM ET ILLUSTRATIONES

ADITIO ALTERA

ACCESIT

CEL. AVCTORIS

EPISTOLA

QVA - NOMINATA - FERRARIENSIS

TYPOGRAPHICAE - CAPITULA

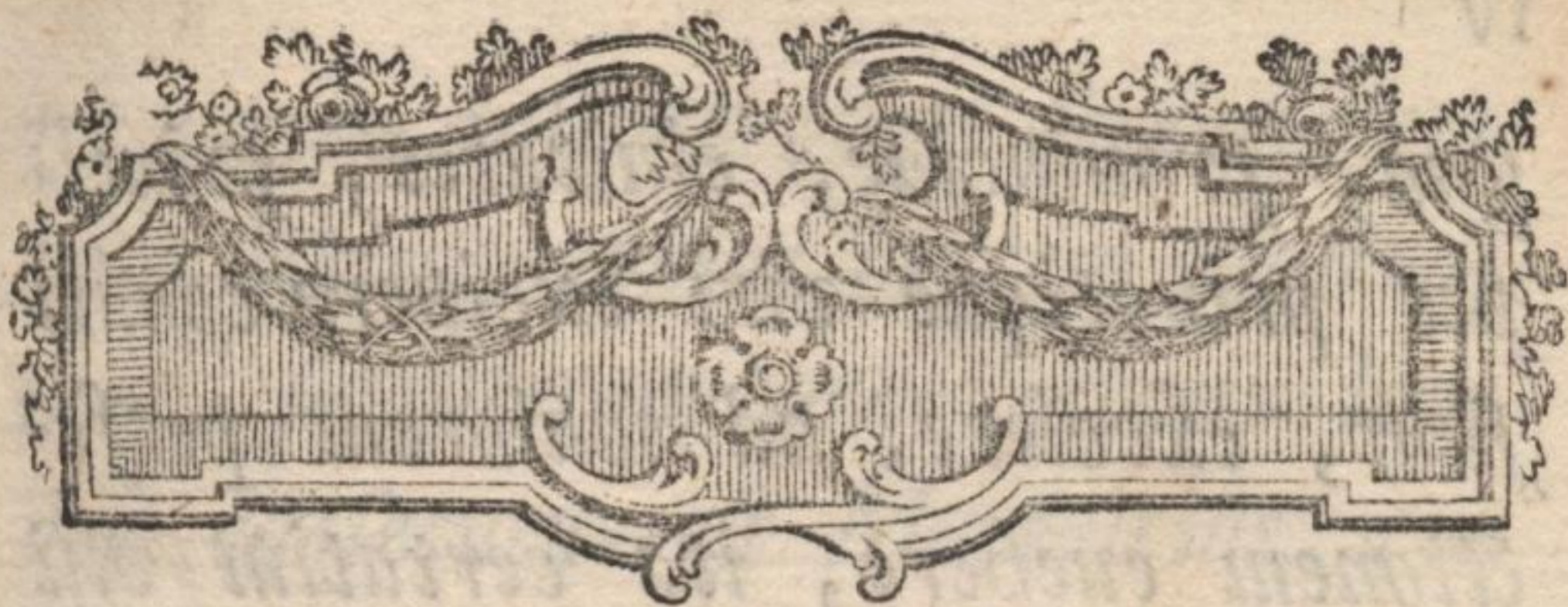
ILLVSTRANTVR

M R L A N O A E

SVMPTIBVS JOHANNIS JACOBI PALLI

TRIS KANSTMANNIS

ALIA CETERA

PRAEFATIO.

Nulla ars est, quae in maiorem sui admirationem homines abripuerit, quam typographica; nulla, quae maiorem etiam in sui ortu celebritatem videatur adeptam. Vix ea est inuenta, vix prima tentamina edita, quod mira, portentosa, diuina ab omnibus habitata est, atque ut certatim eam regna,

gna, prouinciae, ciuitates, princi-
 pes priuatique viri excipere conati
 sunt, excolere, ad maiorem perfe-
 ctionem euehere, ita certatim visi
 sunt docti in eius originem, pro-
 gressus, auctores solerter inquirere,
 atque inuestigare, quinam eam in
 orbem inuexerint, ac dilatarint, quae-
 nam vrbes omnium primae suscepe-
 rint, quinam in vnaquaque prouin-
 cia ac ciuitate libri primum prodi-
 erint. Quod nostro hoc potissimum
 seculo diligentissime factum est, quo
 Orlandi, Mattairii, Meermannii,
 Mentelii, Malinkrotii, Wolfii,
 Marchandi, Freytagii, Schelhornii,
 Schwarzii, Hirschii, aliorumque
 opera studia haec ad summum vi-
 dentur splendorem euecta. Inter

tot

tot tamen auctores, qui secretiorem hanc bibliographiae partem illustrarunt, singularem prae ceteris laudem consecutus est Mattairius, cuius Annales typographici bibliographorum omnium manibus teruntur. Sed ut nihil simul inuentum ac perfectum est, quod vastissimum, immensique laboris, atque infinitae indaginis opus, illudque nouum ac fere inauditum aggredienti accidere solet, Mattairio accidit. Quaecumque enim diligentia usus is sit, quae fuit maxima, quocumque incredibili studio, multa doctissimi viri oculos effugerunt, quae supplenda sunt, multa etiam falsa irrepererunt, quae emendanda. Hinc utillimam rem, atque omnium com-

mendatione dignam aggrediuntur, qui, quod immortalis ille vir generatim pertractavit, singillatim pertractandum suscipiunt, atque accuratorem in typographicis peculiarium urbium vel prouinciarum incunabulis illustrandis operam impendunt. De parisiensibus egregie id praestitit Chevillerius, de lipsiensibus Leichius, de suecis Iohannes Alnander. Ex italica autem nostris typographis Saxius mediolanensem illustravit, emin. Quirinius brixianam, Paitonus venetam, florentinam Bandinius, ferrariensem Baruffaldus iunior, pedemontanam Iosephus Vernazza, romanam Lairius, in quo tamen multa editis Epistolis nonnullis nuperrime emenda-

8 X

davit, ac suppleuit Audifredius.
 Quorum consilia optandum summo-
 pere est, vt alii sequantur, ac ty-
 pographicae caeterarum italicarum
 urbium illustriorum origines hucus-
 que obscurae euoluantur. Hoc por-
 ro eo maiori contentione ac studio
 enitendum est, quo impensius ad
 prima haec, antiquissimaque typo-
 graphicae artis monumenta quouis
 aere undique colligenda principes,
 priuatique ipsi viri feruntur, et
 quo luculentiores nobis praesto sunt
 eorundem collectiones. In quo ne-
 scio, an vllus diligentiam vicerit
 celeberrimi nostri Paciaudi, biblio-
 graphi summi, ac de litteris, de
 regia hac parmensi scientiarum Aca-
 demia, de Bibliotheca ipsa a fun-
 da-

damentis erecta optime meriti, cuius opera splendidissima editionum XV. seculi suppellex collecta in regia hac Bibliotheca conspicitur, doctissimis illarum plerisque praefationibus praemissis, quibus typographicae illorum temporum res egregie illustrantur. Plures aliae sunt tum in Italia, tum extra Italiam publicae bibliothecae antiquarum editionum, quae primum post mss. codices locum occupant, ac mss. ipsis codicibus aequiparandae sunt, collectione insignes; nec diu est, quod praestantissimam eruditissimi Bandinii beneficio Florentiae vidi in Laurentiana. Inter priuatas vero copia, raritate ac praestantia se se magnopere commendat harum

edi-

editionum apparatus, quem Romae abbas De-Rossi, Amstelodami autem eruditus mediolanensis Petrus Antonius Creuenna collegerunt; quorum studia ac laudes magna nunc contentione Taurini aemulatur clarissimus comes Durandus De Villa, cuius bibliotheca non rarissimis modo celebriorum typographorum monumentis est illustris, sed et vetustissimarum editionum delectu. Tot sane praesidiis multum Mattairii, aliorumque labores emendari, ac suppleri possunt, ac typographiae primordia mirum in modum illustrari. Non minori porro beneficio adhuc indiget res litteraria quoad typographias doctiorum orientis linguarum, quae nullos hucus-

que illustratores sunt naētae, nec mi-
 nus de litteris mereretur, qui syrae,
 qui arabicae, qui aethiopicae, qui
 coptae, persicae, turcicae typogra-
 phiae exordia, progressus, foetus
 accurate recenseret. Quod, si alii
 defuerint, ac vires et tempus sup-
 petant, ego idem lubentissime prae-
 stiturus sum, ut tribus abhinc an-
 nis de hebraica praestiti, ad cuius
 Annales accurata Appendix, ac
 prolixa Supplementa ab anno 1500.
 ad 1520. propediem edentur. In-
 terim placuit e via veluti diuerte-
 re, atque, ut ferrariensium votis,
 Baruffaldi inprimis, satisfacerem,
 hebraeo-ferrariensem typographiam
 illustrare, qua Annales ipsi hebrai-
 ci XV. seculi a me editi quoad bi-
 nas

nas priores editiones supplentur. Ut vero cum hebraicis hispani nonnulli, ac lusitani libri ipsissimis ferrariensium iudaeorum typis exscripti sunt, ita et de iis dicendum censui, potissimum autem de Bibliis hispanicis anno 1553. Ferrariae editis, quibus tanta post tot bibliographorum, sacrorumque criticorum studia accessit celebritas. Itaque in septem capita totum opusculum dispescam, in quorum I. agam De typographiae hebraeo - ferrariensis origine ac progressu, in II. De annalibus typographicis hebraeo - ferrariensibus sec. XV. in III. De iisdem annalibus sec. XVI. ac XVII. in IV. De Pentateucho hebraeo - ferrariensi anni 1555. biblio-

bliographis omnibus incognito, eius-
 que selectis variis lectionibus, in V.
 De libris hispanis ac lusitanis, qui
 ex ferrariensibus iudaeorum typo-
 graphiis prodierunt, in VI. De ce-
 leberrimis Bibliis hispanicis anni
 1553. in VII. ac postremo De edi-
 tionibus hebraeo-ferrariensibus fal-
 sis ac supposititiis. Hisce praemissis,
 hocque praestituto ordine rem ipsam
 aggrediamur.

PRAE-

PRAEFATIO EDITORIS

Repetitionem hanc libri, cuius vtilitas
atque praestantia, cum primum in
publicum prodiisset, omnibus sese proba-
uit aequis harum rerum arbitris, suasit
non solum exemplarium in his nostris
terris penuria, verum etiam argumenti,
quod in disquisitione *de origine typo-
graphiae hebraicae* a nobis hic typis re-
petita tractauerat *de Rossi*, V.S.V. simi-
litudo atque vicinitas. Quo consilio, et-
iam si parum aut plane nihil ad exornandam
hanc libelli praestantissimi editionem pos-
sim adiicere ipse, me tamen gratiam ini-
turum esse apud eos, quibus curae cor-
dique est vlterior harum litterarum co-
gnitio, spero atque confido. Nil enim
in me redundaturum vereor aut inuidiae
aut mali ominis, qui huncce libellum
prorsus *Rossianum* in lucem publicam
pro-

prodire iubeam, quum ita ille comparatus sit, vt, si rerum tractandarum methodum spectes, nullo certe egeat ornamento. Sin vero paullo curiosius ipsum argumentum perscrutari incipias, videbis, neminem esse, qui auctore nostro cel. rem omnem tractare possit feliciter praestantiusque. Rara enim abundat praestantissimorum librorum, praecipue V.T. editionum copia omnique rerum criticarum cognitione. Verum enim vero quod ego quidem librorum vtendorum copia omnino destitutus nunquam efficere potuissem, auctior vt euulgaretur haec nostra editio italica splendidior, id pro ea, qua hucdum in me fuit animi ad omnia amicitiae et fauoris officiorum genera promptissimi paratissimique propensa voluntate praestitit eruditissimus auctor, transmissis ad me litteris humanissimis, quibus ornatior atque auctior euaderet typographiae ferrariensis historia. Nempe

pe placuit de ROSSI V. S. V. ad ea
 respondere fusius, quae contra senten-
 tiam de libro *Iore deha* prolatam mo-
 nuit S. V. DOEDERLEIN cui aequae ac
 Cel. NAGELIO viris non eruditione magis
 quam animi candore prorsus admirandis,
 si quid in me est doctrinae rerumque ad
 philologiam sacram spectantium peritiae,
 id me solis debere pia grataque mente
 profiteor. Atque vel ipse leuiter te-
 tigi hasce difficultates *), quae senten-
 tiae de hoc libro *Iore deha* Ferrariae
 impresso aduersari videbantur. Quae
 quidem nunc omnes, opera atque studio
 Cel.

*) In SEILERI nostri V. S. V. ephemeridibus
 litterariis quibus titulum fecit gemeinnütz. Be-
 trachtungen an. 1780. "Quid vero? si liber ille
Iore deha Ferrariae impressus non esset? Gerit
 quidem verba haec in fronte ופה פירארה
 כתב ונחתם בערב. At nonne, si Ferrariae
 typis descriptus esset loco נרפס נכתב scriptum
 esse deberet? cui dubitationi nonnihil, cre-
 do, ponderis addet loco, vnde haec verba de-
 sumta sunt, totius ratio atque structura.,,"

/d

Cel. auctoris ita sublata sunt, vt parum
 vel omnino nihil dubitationis relictum vi-
 deatur. Sunt equidem, vt verum fatear,
 loca nonnulla, quae ad probandam vo-
 cis כהב *imprimendi* significationem lau-
 dauit vir κριτικωτατος ambiguae interpre-
 tationis. Quod si vero iis omnibus, quae
 docte differuit eruditissimus auct. probe pon-
 deratis, animum ad litem ipsam diriga-
 mus, fateamur necesse est, amplectendam
 esse hanc omnem Viri Cel. sententiam,
 si non multitudine magis, quam veritate
 aestimanda sint eiusmodi argumenta. Sed
 haec longius sane disputata sunt, quam
 res ipsa postulabat. Perlecta enim hac
 ipsa, quam statim subiungam, epistola, ne-
 mo erit sensus venusti et boni non omni-
 no expers, cui mirum videatur, si in his
 acquiescere meum esse existimem. Scri-
 pti in Acad. Frid. Alexandr. d. V. m.
 Febr. cIo Io cCLXXXI.

G. F. HVFNAGEL.

IOH.

IOH. BERN. DE - ROSSI

AD

GVILL. FRED. HVFNAGELIVM

EPISTOLA

QVA

NONNVLLA FERRARIENSIS TYPOGRAPHIAE

CAPITA ILLUSTRANTVR.

HVFNAGELIO SVO, I. B. DE - ROSSI.

Nihil mihi iucundius, aut optatius esse potest, quod et tibi antea testatus sum, quam vt Lucubratiunculae meae benigne in Germania excipiantur, in eaque recudantur. Multum enim ego Germanorum sapientiae ac iudicio in hebraica et orientali litteratura tribuo, eorumque voluntate, studiis, exemplis ita recreor, ac delector, vt et longe promptior mihi sit ad res ipsas aggrediendas animus, et ad perficiendas edendasque multo alacrior ac firmior. Itaque tantum abest, vt consilium tuum de recudendo historico meo Commentariolo de Typographia Hebraeo-Ferrariensi improbem, vt lubentissime potius leues ipsas, quas super Ordine Ioré dehá an-

)(

no

H.

no 1476. Ferrariae impresso nonnullos mouisse scribis, difficultates ac scrupulos dissoluturus nunc sim, et pauca quaedam etiam subiecturus, quibus tua isthaec editio paullo perfectior et absolutior euadat. Statuunt ergo qui primum illum Ferrariensis typographiae foetum in dubium reuocant, aliud esse opus scribere, aliud typis exarare, illiusque Ordinis epigraphi innixi, in qua legitur verbum נכתב, non נדפס, contendunt Ferrariae conscriptum illum fuisse, non typis excusum. Atque in horum sententiam, a qua tu ipse non videris alienus, nuperrime abiisse subdis clarissimum DOEDERLEIN, editis scriptis, optima inprimis Isaiae Versione, doctissimisque scholiis in poeticos V. T. libros, quae auctoris beneficio et amicitiae debeo, in republica litteraria illustre nomen, qui in Bibliotheca theologica selecta Part. 1. Fasc. VI. haec conscribit: “Impressum quidem ab Abrahamo ben Chaiim esse priorem illum librum, et scriptum Ferrariae inscriptio docet; at impressum eundem in eadem vrbe me non adigit, vt credam. Quum enim certum indubitatumque sit primum libri volumen anno 5236. (1476.) die XIV. mensis Siuan Mantuae praelum
 ,, reli-

„reliquisse, credibile, opinor, vix fuerit,
 „alterum volumen duobus post mensibus
 „iisdem quidem typis, alio tamen loco im-
 „pressum prodiisse. Praeterea vix credide-
 „rim verbum **נכתב** de imprimendo libro
 „vnquam vsurpatum (inscriptio fane libri lu-
 „culenter distinguit *conscriptus est* liber ab il-
 „lo *exaratus est*), aut officinam typographi-
 „cam Ferrariae Iudaeorum genti tam cito
 „fuisse *patefactam* *). Haec eruditissimus
 vir, quibus satisfacere, quoniam quaestio
 facti est, et de hebraicis editionibus agitur
 antiquissimis, meo quodam iure mihi metip-
 sive vendico. Etenim non solum magnum in has
 editiones studium, magnamque operam con-
 tulimus, sed et tantus apud me extat illa-
 rum apparatus, tantaque copia, vt ex
 omnibus, quotquot XV. seculo prodierunt,
 Hebraicis editionibus quae sunt circiter sexa-
 giata

)((2

giata

*) Mallem retinisset Vir Cel. vocem *clausam*
 quam, nisi me omnia fallunt, adhibueram. In
 ea enim est sententia S. V. DOEDERLEIN, vt
 statuatur, vero simile esse admodum ex officina
 typographica adeo splendida et abunde litte-
 ris hebraicis instructa plures in lucem prodi-
 disse libros, inde ab anno 1476. vsque ad an-
 num 1551. cum in prima typographiae ferrar-
 iensis epocha bini saltem impressi sint.

ginta quinque, vix vnā desiderem, quas-
 que in integris regnis, et in ditioribus Prin-
 cipum Bibliothecis frustra requiras, quas do-
 ctiores bibliographi ac critici vel penitus igno-
 rarunt, vel ex solo nomine ac titulo cogno-
 uerunt, eas bis, ter, quaterque apud me
 reperias. Quae non ad inanem ostentatio-
 nem a me dici noui mei Annales Hebraeo-ty-
 pographici XV. seculi ostendent, palamque
 etiam fiunt ex opusculo ipso De Typogra-
 phia Hebraeo-Ferrariensi, vbi de Gersonidis
 Commentario in Iobum anni 1477. agimus.
 In hoc enim potissimum studium nostrum im-
 pendimus, vt libros omnes a nobis illustran-
 dos prae manibus haberemus, et vt rem
 criticam pertractaturi, immanem dictuque
 reapse mirum tercentorum et septem mss.
 codicum Hebraeo-Biblicorum apparatus huc-
 usque collegimus, praeter quinquaginta et
 amplius ante prima Biblia masorethica edi-
 tos mss. ipsis aequiparandos, ita nouos An-
 nales edituri, ab Heb. Typogr. Origine vs-
 que ad annum MDXX. continuatos, curau-
 mus pro viribus, nullis nec curis, nec im-
 pensis, nec itineribus parcentes, vt centum
 quinquaginta quatuor diuersas editiones illius
 epochae obtineremus. Vide iam quae ad-
 iumenta

iumenta ac subsidia ad rerum nostrarum perfectionem, propositamque litem dirimendam nobiscum afferamus.

At vero si ex editionibus ipsis dirimendalis est, scito in decem ex illis verbum כתב in sensu imprimendi, et saepe pluries in vna eademque epigraphe accipi. Agmen inter eas ducit primus Ordo Orach chaiim anno 1476. Mantuae impressus, vt constat ex eius inscriptione, quam hic eruditorum oculis subiicimus.

אמר אברהם קטון
 חמשפיעים ותלמיד חרופאים הנסמך זעירא
 מן חברייהא בכ"מ שלמה כונת ז"לה הכותב
 בכמה קולמוסים בלא מעשה נסים אשר יגע
 ומצא להרביץ! תורה בישראל יהשיג זאת
 המלאכה לכתוב כהלכה מערכה ערוכה
 לקראת מערכה אלך עמודים בכל יום פעמים
 באהבה ובלב נדיבה ארבע עמוד בפעם אחד
 אשר בצד אחד מן הדף בנייר חגדול וכן
 הארבעה אשר בצד השני עד שימצא היות
 כתוב הדף אשר לו ב' דלתות וד' פנים ע"ב
 פעמים וזה מלאכתו כל הימים אשר שם
 לכתוב זה הספר הנקרא אורח חיים . . .
 וברוך אל חי עליון וכירא כי נתן לעבדו עזרה
 לכתוב השלמת הספר הזה בחמישי ביד
 לחדש סיון שב' חמשת אלפים ור"ל ליצירה
 "Dicit — למנין שאנו מונין פה מנטואה.

() (3)

Abra-

„ Abraham minimus eorum, qui copiam
 „ seu affluentiam faciunt, et discipulus me-
 „ dicorum, promotus minimus sociorum
 „ (*Rabbini*), filius R. Salomonis Conath fe-
 „ licis recordationis, scribens (*seu imprimens*)
 „ multis calamis sine opere mirabili, qui
 „ laboravit, et inuenit modum dilatandae
 „ legis in Israel, et assequutus est hanc ar-
 „ tem, vt scriberet, (*seu imprimeret*) iuxta
 „ constitutionem, dispositione apta ad legen-
 „ dum, seriem mille columnarum quotidie
 „ multis vicibus lubenti ingenuoque animo,
 „ quatuor columnas vna vice, vel simul,
 „ quae sunt ex vna parte folii in charta
 „ magna, sicque quatuor alias, quae sunt ex
 „ altera parte, donec reperiretur scriptum
 „ (*seu impressum*) folium, quod duas portas
 „ habet, et quatuor facies, LXII. viribus,
 „ hocque fuit artificium eius omnibus die-
 „ bus, quos insumpsit, vt scriberet (*sive im-
 „ primeret*) hunc librum dictum Orach
 „ chaim Benedictus Deus vi-
 „ uens, altissimus, ac tremendus, quoniam
 „ dedit seruo suo auxilium ad scribendum
 „ (*imprimendum*) finem libri huius feria V.
 „ die XIV. mensis siuan anno 5236. a crea-
 „ tione iuxta supputationem, qua nos annos
 „ sup-

„supputamus hic Mantuae. — Quin-
 quies, vt vides, in hac epigraphe verbum
 כתב in imprimendi significatione vsurpatur,
 quod bis etiam factum reperitur in inscri-
 ptione controuersi Ordinis Ioré dehà hoc eo-
 dem anno 1476. Ferrariae impressi. In ea
 enim legitur: ותשלם כל המלאכה מזה
 היורה דעה אשר נכתב על ידי הצעיר
 מאומני הדפוס אברהם הקושר יזי"א בכ"מ
 חיים ז"ה מהושבי עיר פיזארו ופה פירארה
 נכתב ונחתם ערב נחמו יי ינחמנו בנחמת
 ציון וירושלם ובבנין אריאל ובא לציון
 גואל ויגל יעקב ישמח ישראל אכיר. לכל
 תחילה ראיתי קץ. כבודך יי. — — —

„Abolutumque est integrum artificium li-
 „bri huius Ioré dehà, qui scriptus est (*im-*
 „*pressus*) per manus minimi artificum typo-
 „graphiae, seu Typographorum Abrahami
 „compactoris (Videat is semen producatque
 „dies suos, amen), filii R. chaim felic.
 „memoriae ex habitatoribus vrbis Pisauri.
 „Hic autem Ferrariae scriptus est (*impres-*
 „*sus*), et exaratus vespere. Consolamini
 „Dominus consolabitur nos consolationibus
 „Sion et Ierusalem, et aedificatione templi,
 „venietque ad Sion Redemptor, et exultabit
 „Iacob, laetabitur Israel. Amen, sic pla-

„ ceat Deo. Omni initio vidi finem. Ad
 „ gloriam tuam, Domine! „

Duabus hisce editionibus sequentes adne-
 ctimus, ac primo quidem antiquissiam
 editionem Bechinath Olam ab vxore eius-
 dem Conathi factam, et in Addendis ad
 nostrum hunc Commentarium a nobis Com-
 memoratam in cuius fine extat: כתבתי
scripsi, seu impressi *hanc Epistolam*. Cona-
 thus ipse typographus in ceteris suis, quos
 deinceps edidit, libris, saepissime ac fere
 semper, vt typographiam, atque imprimen-
 di vim exprimeret, hoc idem verbum vsur-
 pat. Sub finem Iossifon, seu Iosephi Go-
 rionidis, quem ipse absque anno et loco,
 sed Mantuae sub ipsa Hebraicae Typogra-
 phiae primordia edidit, iterum haec le-
 „ guntur: “ Dicit Abraham Conathus . . .
 „ כתב scribens (*imprimens*) multis calamis
 „ sine vlllo opere miro: Placuit mihi לכתוב
 „ scribere (*imprimere*) hunc librum.
 „ Sicque longiorem epigraphem claudit: „
 „ Benedictus Deus viuens, excelsus, terri-
 „ bilis, suppeditans mihi Abrahamo auxilium
 „ לכתוב, vt scriberem (*imprimerem*) finem
 „ libri. „ — Ad calcem vero Nophet Tzu-
 „ fim ibidem absque anno et Loco ab eo-
 „ dem

„dem typographo editi, haec eius verba
 „reperiuntur. „ — Dicit Abraham Cona-
 „thus — Scriptor multorum calamorum si-
 „ne mirabili artificio, nisi manum meam
 „ad Calamos meos, scripsique (*impressi*) il-
 „lum librum, vt eo mererer cum multis,
 „sitque ingressus huius libri in domum ac-
 „quisitoris in augmentum benedictionis. „ —
 Ac illud quidem nomen a se assumptum *scripto-
 ris multorum Calamorum sine miraculo*, repe-
 tit etiam Conathus in editione Gersonidis
 Commentarii in Pentateuchum, in folio,
 absque anno quidem et loco pro more suo
 Vulgata, sed quae ad Mantuanam referenda
 est. Porro quod Conathus fecit et Abra-
 ham ben Chaiim, fecerunt alii typographi
 Iudaeorum. In inscriptione, quae absoluit
 Olyssiponensem editionem Orach chaiim an-
 ni 1485. legitur: Videte librum
 אשר נכתב, qui scriptus est (*impressus*) im-
 „pressione optima, et magnifica „ — Sub
 „finem Prophetar. Priorum fonicinensium anni
 „1486.: „ Dicit typographus כתב scri-
 „bens (imprimens) recta, et verba deside-
 „rii, qui in foncino inhabitat. „ — Sub
 finem vlyssiponensis editionis Isaiae ac Iere-
 miae anni 1492. non 1497. vt perperam

hucusque creditum est, habetur: נכתב באשכנז *scriptum* (impressum) *Vlyssipone*, Tandem ad calcem libri Even Bochen, non absque anno et loco, sed Neapoli anno 1489. excusi, sic se exprimit typographus: “Auxilio primi omnium capitum existere facientis omne quod existit, אכתוב *(imprimam)* hic initia plagularum huius libri. —

Familiarissimum ergo est vetustissimis typographis verbo כתב uti in sensu imprimendi. In controuersa autem epigraphe clarius ex nexu ipso verborum patet non in diuersa significatione verbum hoc sumptum fuisse. Nam dicitur liber נכתב ונתת scriptus et exaratus, obsignatus, impressus; dicitur נכתב scriptus, non a scriba, sed a minimo typographorum Abrahamo ben chaim. Dicitur נכתב scriptus post absolutum artificium typographicum, huiusque artificii ope. De ea ergo Libri descriptione fermo hic est, quae fit per typos. Quare autem varia eiusdem editionis volumina diuersis locis imprimi non potuerunt, quum interdum vnum idemque volumen, quod de Machazor sonzin. 1486. factum est, in vno loco coeptum sit, in alio absolutum? Quare diuersum volumen a diuerso typographo diuersis

sis typis editum Mantuae potius, quam Férra-
 riae editum arbitremur? Diuersis, inquam,
 typis, non iisdem, vt putat doctissimus Doe-
 derlein. Quum enim ob nonnullarum littera-
 rum diuersitatem ego primum scripsissem iis-
 dem, vel saltem simillimis typis vtrumque Or-
 dinem fuisse exaratum, clarius deinde monen-
 dum censui p. 12. seq. typos esse eiusdem for-
 mae, et eiusdem inflexionis in vtroque ordine,
 „ nisi quod ex nonnullis Litteris, potissimum
 „ ex Littera Lamed, et nexu Aleph et Lamed
 „ non absolute iisdem typi in II. ordine excu-
 „ dendo videantur adhibiti. „ Sed sat huic
 quaestioni satisfactum est, ad quam dirimendam
 Latinas etiam editiones nonnullas, si opus fuif-
 set, addere potuissemus, in quibus scribendi,
 excubendi, describendi verbum de Typogra-
 phia adhibetur.

Ad supplementa quod attinet, quae enixe
 a me postulas, pauca sane eaque minoris mo-
 menti habeo, quae tibi significem, ac vix vni-
 cum, quem omiserim, librum. Liber hispa-
 nicus iudaicarum precum anni 1552. in mani-
 bus iam meis est. Comprehendit is caracte-
 re gothico ac foliis 539. preces totius anni ex
 Hebraeo translatae fuseque expositas cum in-
 fertis propriis locis Pirkè auoth, seu Capitulis
 pa-

patrum, plerisque Pfalmis, variis sectionibus
 Legis ac Prophetarum, ac IV. sacris volumini-
 bus, seu Ruth, Cantico Canticorum, Threnis,
 et Esthere; hicque titulus Libri est: “Libro
 „ de Oracyones de todo el anno traduzido del he-
 „ brayco de verbo a verbo de antiguos exempla-
 „ res: per quanto los ympressos fasta a qui estan
 „ errados con muchas Cosas accrescentadas de
 „ nuevo segun por la siguiente tabla ses muestra.
 „ Anno 5312. dela criacion a 14. de Sivan. Ym-
 „ presso por yndustria y despasa de Yom Tob
 „ Atias hijo de Levi Atias., — Canticum Canti-
 corum huiusce Ordinis cum hispanicis Bibliis se-
 quenti anno Ferrariae impressis contuli. Ea-
 dem utrobique videtur versio, sed in pluribus
 Locis vna ab altera discrepat, vt ex specimine,
 quod hic sistimus, colligi potest. Cant. I, 3.
 Ordo *A olor*, Biblia *Por olor*. Ibid. Ordo *Donzel-
 las*, Biblia *Moças*. Vers. 6. Ordo *Despreciades*,
 Biblia *Catedes*. V. 8. Ordo *Conoçes a ti la hermosa*,
 Bibl. *Sabes a ti, o hermosa*. v. 10 et 11. Ordo *Cercil-
 los*, Biblia *Ioyas*. V. 13. Ordo *Del almisque*, Bibl.
De la Mirrba. V. 17. Ordo *Techos*, Bibl. *Vigas*;
 Ibid. Ordo *Nuestras vigas de boxes*, Bibl. *Nue-
 stros Corredores Abetos*. Cap. V. 4. vtraque legit
 y *mis entrannas rugieron entre mi*, legens in Heb.
 Textu וְיָרִיב , vt legunt innumeri mss. et editi co-
 dices

dices, non עֲלֵי יוֹ, vt fert lectio communis. Quod porro de cantico dicimus, de aliis voluminibus, de Psalmis, de sectionibus Biblicis dicendum est. Iam vero praeter hunc Ordinem Liber alius iudaicarum precum non totius anni, sed solius mensis, a Wolfio atque a me ipso ommissus, in nuperissimo meo itinere veneto detectus a me est, hoc eodem anno 1552. in 16. impressus qui sic inscribitur: “sedur de Oraciones de mes con mucha diligencia visto y enmendado: ympreso por yndustria y despesa de Yom Tob Athias hijo de Leui Athias. Enel mes de Sivan de 5312. de la criacion. — Exaratus est, vt ceteri, caractere gothico, ac folia complectitur 252. praeter tabulam, quae extat sub finem.

Pag. 64. *) Psalterium hispan. anni 1553. Perraram hanc editionem antea non visam nuperime etiam nacti sumus, eaque non in 12. vt Le-Longium ac Wolfium secuti scripsimus, sed in 16. est. Eam Abrahamo Vsque tribuendam esse non inaniter coniecimus; eius enim Prologus quidam brevis lectori sub finem subiicitur, quem vt nostrarum editionum historiae illustrandae vtillimum, integrum hic sistimus. “Prologo al lector. Abram aben Vsque S. D. — Despues que los passados dias Curioso letor fuy en la

*) Hac edit. p. 81.

„ la trasladacion de la Biblia en lengua espan.
 „ nol con muy Sabios y expertos latrados he.
 „ braycos confrontando empero en todo con las
 „ trasladaciones latinas que fasta aqui salieron a
 „ luz. Con las quales tambien fallaran conforme
 „ esta presente del psalterio : como cosa sacada
 „ della, Reuista contado segunda vez, y de nue-
 „ vo emmendada : la quel quis veduzir en tan pe-
 „ quenno volumen que facilmente como por loel
 „ ses pueda traer en el seno. Y trabaja siempre se-
 „ guir quasi en todo el phrasis hebrayco por no
 „ salir del senfo que cada sutil hegenio en el al-
 „ canfassa. Aunque claro conosco parescera Ru-
 „ do cotejandolo con el moderno espannol. Mas
 „ quise antes tener respeto a la vera trasladacion
 „ y origen de donde trasladava, que a la puli-
 „ deza de las Lengua espannol en que trasladava.
 „ Notara el Letor que fallando A. diga sennor,
 „ porque se pone por el santo nombre Tetagram-
 „ maton. Y siendo este mitrabajo agradevel saca-
 „ re tambien a luz en la misma forma, y Lengua.
 „ je las obras de selomoch. Interim fruere et
 „ vale amice lector et boni consule. „ — Ex
 „ his illustrari et confirmari queunt, quae de Ab-
 „ rahamo vsque et de auctoribus hispanicorum
 „ Bibliorum pag. 86. 91. 92. *) diximus. Edie-

tio

*) Hac edit. p. 102. 106, 107.

tio litteris confecta est gothicis, foliisque constat
 225. praeter indicem Psalmorum ac Prologum,
 et sub finem consuetum usque stemma exhibet,
 non tamen hebraica, sed latina inscriptione orna-
 tum: *In te, Domine, spes mea.* Huius Psalterii
 cum Bibliis eodem anno impressis collationem
 institui, seu cum eorundem Bibliorum Psalterio,
 atque alterum ab altero in plurimis locis discre-
 pare miratus sum, quod Abraham usque tribuen-
 dum est priorem versionem corrigenti, ac pro-
 lubitu immutanti. Sic Psalmo 11, 4. Psalte-
 rium legit *Morante en los cielos*, Biblia *Estan en
 los cielos.* Vers. 4. Psalt. *En su furor y en su yra*
 pressius iuxta heb. Textum, Biblia *con su furor y
 con su yra.* Vers. 7. Psalt. *Recontra*, Bibl. *Canta-
 re*, forte typographicum mendum pro *Contare.*
 Vers. 10. Psalt. *Jed Castigados*, Biblia *Castigados.*
 Vers. 11. Psalt. *Con temblor*, Bibl. *con tiembla.*
 Vers. 12. Psalt. *Armed (armas) de Limpieza*,
 Bibl. in hoc accuratiora filii significatum et oscu-
 landi secuta, *Besad hijo.* Ibid Psalt. *y vos deperda-
 des de carrera*, Biblia *y deperdadas carrera.* Cap.
 IV. selectiores nonnullas varias Lectiones Férra-
 riensis Pentateuchi anni 1555. bibliographis ig-
 noti Mss. meorum codicum auctoritate confir-
 maui, qui quum vehementer adaucti nunc sint,
 ut supra diximus, multo etiam maius ac grauius
 est

est praesidium, quod modo variis illis Lectionibus ex mss. et editis meis codicibus accedit, produci que posset, nisi commodiori illud loco reseruaremus. Ceterum varias illas, quas produximus, Ferrariensis Pentateuchi Lectiones Neapolitani Pentateuchi anni 1491. auctoritate et fide in Italico Opusculo, quod de hoc eodem Pentateucho Romae edidit, nuperrime illustravit Cl. Pochius. Paucis hisce quae in huiusce nostri Commentarii Supplementum notauimus, addi potest Hebraicum Alphabetum Ferrariae excusum in typographia Filoniana, quod nuper Cl. Barustaldus mecum communicauit, extatque apud hispanum sacerdotem Ioachimum Plà hebraicis Litteris diligenter imbutum. Unico illud folio absoluitur, in cuius superiori parte caractere quadrato cum punctis Elementa ipsa hebraicarum Litterarum exhibentur. Infra Alphabetum ligneus typus conspicitur puero- rum institutionem repraesentans; hinc inde vero duabus Columnis Variarum communiores benedictiones a Iudaeis dicendae, atque a pueris ipsis memoriae mandandae, variaeque Bibliorum sententiae continentur. Haec dabam Parmae ex Regia Academia a. d. v. Decembri anno MDCCLXXX.

DE
T Y P O G R A P H I A
HEBRAEO - FERRARIENSI
COMMENTARIUS HISTORICVS.

CAP. I.

TYPOGRAPHIAE HEBRAEO - FERRA-
RIENSIS ORIGO AC PROGRESSVS.

Miratus sum olim vehementer, quum
hebraeo - typographicos XV. seculi
Annales ederem, inter italicas vr-
bes hebraica typographia ea aetate celebres
Ferrariam non numerari. Vix enim fieri
potuisse arbitrabar, vt celebratissima vrbs,
quae iudaeorum copia, iudaicarum acade-
miarum splendore, doctiorum rabbinorum
fama cum ceteris omnibus contendebat, de-

A

CHR-

currente dumtaxat seculo XVI. hebraicos ty-
 pos exceperit. Nullus namque liber a bi-
 bliographis afferebatur; nullus mihi diligen-
 tissime in id inquirenti occurrerat certa il-
 lic epygraphie excusus, qui esset antiquior;
 rabagianum vero Commentarium anni 1477.
 qui proculdubio Ferrariae tribuendus est,
 probabili argumento Pisauo potius tribuen-
 dum esse conieceram, cui proinde primos
 hebraicae typographiae honores detuli. At
 felix euentus grauiissimum errorem ademit.
 Etenim quum multa Romae, romanoque
 meo itineri inuestigandarum antiquissimarum
 editionum, ac mss codicum caussa suscepto
 debeam, tum hoc potissimum, quod primum
 doctissimorum virorum Audifredi ac Fabri-
 cy opera in casanatensi Bibliotheca inspexe-
 rim, deinde vero acquisierim binos prio-
 res ordines rabbènu Ascèr hucusque incogni-
 tos, alterum Mantuae ab Abrahamo Cona-
 tho anno 1476. sub finem mensis maii, al-
 terum vero Ferrariae sub finem iulii eadem
 forma, eodem chartae genere, iisdem vel
 saltem simillimis typis, absque anno, sed
 eodem, vt opinor, anno ab Abrahamo ben
 Chaiim impressum. Eodem autem anno Fer-
 rariae posteriorem hunc ordinem impressum
 fuisse

fuisse multa sunt quae suadent. Quis sane longiori aetate diuellendos putet binos eiusdem operis, eiusdem editionis libros, qui sibi immediate succedebant? Ita enim ii in omnibus congruunt, ac conueniunt inter se, vt nonnisi ad vnam eandemque editionem pertineant, Mantuae, coeptam, Ferrariae continuatam; quod testantur etiam quotquod aetatem ferunt exemplaria, quae illos simul connexos, ac compactos exhibent. Secundum igitur ordinem non longe post primi complementum, vt ipsa editionis ratio postulabat, edidit ferrariensis typographus, eiusque editionem alteri praetulit Gersonidis Commentarii in Iobum mense maio anni 1477. absolutae, postquam non solum fero, sed et inconsulto Asceriani operis editionem Ferrariae continuandam is suscepisset, cum nouam eamque commodiorem minoribus typis Plebifacii moliretur R. Mescullam, quae reapse prodiit ibidem anno proxime sequenti. Itaque in annum ipsum 1476. graecae typographiae primordiis celeberrimum, referendam duco typographiae hebraeo - ferrariensis originem, in qua excutienda mirum est, quantum hucusque illustriores ipsi bibliographi caecutierint, memoratos ordines ignorantes, ac sup-

posititias praeterea editiones secuti. Rabbi Scabtai perdoctus iudaeus, qui elapso seculo sub titulo Sciftè iescenim rabbinicam Bibliothecam edidit, inuentu nunc difficillimam, inter ciuitates, quae sub XVI. seculi initium artem hebraeo - typographicam excoluerunt, Ferrariam constituit, contenditque anno iudaeorum 267. christianorum 1507. librum Pedach deuarai Ferrariae editum fuisse Eliae leuitae notis illustratum. Verum obseruabimus nos deinceps editionem hanc supposititiam esse, nec solum a Scabtaeo pisaurensem urbem cum ferrariensi, sed et librum ipsum cum alio prorsus diuerso in ea editione confundi. Serius Buxtorfius typorum hebraeo - ferrariensium primordia statuit, ad annum videlicet 1525. quo Ferrariae, ut ipse autumat, lucem adspexit Peritzolii Ighe-reth orehot olam; quod idem laudatus Scabtaeus amplissime confirmat. At falluntur iterum utrique, nosque inferius de supposititiis editionibus acturi illorum hallucinationis causam euoluemus, in eo sitam, quod annum, quo liber ab auctore elaboratus est, pro anno editionis acceperint.

Sed quis erit, inquires, typographiae hebraeo - ferrariensis progressus? Abrahamum

ben

ben Chaiim binos solos libros Ferrariae edidisse reperio, scilicet ordinem Jorè dehà, et Gersonidis Commentarium in Jobum, qui illum excepit. Deinde quum Ferrariam is deseruisset, vt Bononiam se conferret, cessauit prorsus illic hebraica typographia, nec rursus excitata est ante dimidium seculi XVI. quo Samuelis Galli atque Abrahami Vsque opera quamplures libri hebraici Ferrariae editi fuerunt. Ea iterum perdurauit, si Wolfio credimus, vsque ad annum 1591. quo illic impressum affert quoddam anonymi opus Mefaresc chataim. Sed de hac editione ipse vehementer dubito, atque vt editio Or Adonai R. Obadiae Sphorni anni 1567. quam Lelongius, ac Wolfius memorant, supposititia est, vt inferius videbimus, etiam secundam hanc typographiae hebraeo - ferrariensis epocham ceteris illustriorem perbreuem fuisse arbitror, nec forte excessisse annum 1558. Vix ea reuixit sub finem elapsi seculi, quo iudaicarum precum Ordo pulcherrimis typis editus est, quod rursus euanuit. Tres igitur diuersas epochas typographia hebraeo - ferrariensis complectitur, in quarum prima bini libri impressi sunt, in secunda viginti et

octo, in postrema vnicus. Ita non plures, quam 31. libri hebraici, quos quidem no- uerim, Ferrariae prodierunt. In hisce tri- bus epochis quatuor diuersi floruerunt fer- rarienses typographi, Abraham Chaiim, Ab- raham Vsque, Samuel Gallus, et Filonius, seu potius Joseph Nissim, et Abraham Cha- iim fanensis, incolae mantuani, qui in Fi- lionii domo hanc artem exercuerunt. Abra- ham ben Chaiim celebris XV. seculi typogra- phus, pisaurensis fuit, ac professione tin- ctor, seque pisaurensis, ex habitatoribus ac fullonibus Pisauri diserte in suis editio- nibus appellat. Is patriam deserens varias Italiae vrbes peragrauit, suam ubique ar- tem exercens. Post editos binos Ferrariae libros Bononiam a Josepho Carwetha ac- cerfitus est, vt illic Carwethae ipsius im- pensis Pentateuchum cum chaldaica para- phrasi et commentario rasciano ederet, qui reuera prodiit anno 1482. In splendidissi- mae rarissimaeque huius editionis epygra- phe multae Abrahamo ben Chaiim laudes tribuuntur, qui appellatur אִישׁ בְּקִי בְּמִלְאכָה אֹמֵן אֵינְן כְּמוֹהוּ בְּכָל הָאָרֶצוֹת בְּמִלְאכַת הַדְּפּוֹס בְּכַתֵּב אֲשׁוּרֵי וּבִלְשׁוֹן עִבְרִי שְׁמוֹ נֹדַע בְּשַׁעֲרֵיהֶם מִיִּשְׁטָרָה אֲבָרָם יִצְוֹ בְּכִמְרָה

בכמה חיים זל"ה מן הצבועים מארץ
 .פיסרו. *Vir in arte sua versatissimus, artifex
 cui similis non est in toto terrarum orbe in
 typographia hebraica, vir, cuius nomen ubi-
 que celeberrimum est, magister Abram, quem
 Deus seruet, filius R. Chaiim felicitis mem.
 ex tinctoribus pisauensibus. Anno 1488. e
 Bononia accitus celebratissimum hebraicorum
 Bibliorum corpus luculentis typis Soncini
 edidit, in cuius epygraphie Pentateucho sub-
 iecta iterum se ex fullonibus regionis pi-
 saurenensis appellat, sed habitantem Bononiae.
 Ex quo intelligitur post annum 1482. sub
 cuius finem etiam quinque sacra Volumina
 cum commentariis vulgavit *), suum Bo-
 noniae domicilium fixisse. Plura non edidit,
 nullumque post illud tempus librum inue-
 nio, qui ex eo prodierit. Samuel Gallus,
 plenius filius Ascharà Zarfadi, seu Gallus
 dictus, quod ex parentibus natione et ori-
 gine gallis esset prognatus, ex iudaeis fer-
 rariensibus erat, et Ferrariae hebraicam
 typographiam primus post Abrahamum ben
 Chaiim exstruxit, pluresque libros edidit
 ibidem seculo decurrente XVI. Is confun-*

A 4 den-

*) *De rarissima hac, bibliographis omnibus mihi que
 psi antea incognita editione plura dicemus in Ap-
 pendice ad annales hebraeo - typ. sec. XV.*

dendus non est cum auctore eiusdem nominis, qui recentioris aetatis est. Celebrius est nomen Abrahami Vsq̄ue, quem alii Oski, seu Vski, sed male appellant. Is oriundus erat ex iudaeis lusitanis, qui post expulsionem Ferrariam se receperant, et ex clara eorum familia, in qua tres diuersi insignes viri vno eodemque tempore Ferrariae floruerunt, Abrahamus noster, Samuel, et Salomon. Samuel in suorum solamen edidit vernaculo idiomate librum de israëlis Consolatione ab Abrahamo Ferrariae editum, de quo infra dicemus. Salomon edidit hispanicam Versionem *delos Sonetos*, *Canciones ec. del Petrarca*, et biblicam Estheris Tragoediam, quam Wolfius ac Quadrius memorant, ac praeterea italicam Odam in laudem cardinalis Borromaei, inter diuos ab Ecclesia relati, in collectione Christophori Zabatae excusam, atque a Wolfio, immo a Crescimbenio ipso ac Quadrio, vt eruditus Irenaeus noster Affò, qui mecum beneuole illam communicauit, animaduertit, silentio praetermissam. Abrahamus praestantissimam typographiam Ferrariae erexit, non hebraicis tantummodo, sed et latino-gothicis typis munitam, ex qua quam plures libri

libri hebraici, hispanici, lusitanici prodierunt, quos seorsim describemus. Inter eos insigniorem locum occupant Biblia hispanica a. 1553. ab eo edita, ac maximi hucusque tum a iudeis, tum a christianis habita, quae editoris nomen ad maximam celebritatis famam euexerunt. Typographus is fuit, non auctor, ac perperam ipsi, vt videbimus, horum Bibliorum versionem Lelongius, Simonius, Bartoloccius, Aduocatus, aliique tribuunt, etsi doctrina ac iudicio non esset destitutus, ac verosimile sit etiam partem aliquam in corrigenda saltem, vel digerenda versione illa habuisse. Perperam etiam Wolfius ei tribuit lusitanicum iudaicarum precum Compendium ab eo editum; perperam Aboabus aliique librum de israëlis Consolatione, qui non nostri, vt diximus, sed Samuelis est. Singulari hic typographus stemmate utebatur, quod modo sub editionum initium, modo sub finem, saepe utrobique reperitur impressum. Illud porro in sphaera quadam armillari situm est, quae hunc versiculum e Psalmo CXXX, 5. desumptum exhibet circumvolutum, קויתי יי קוטה נפשי ולדברו *Expectaui; Dominum expectaui anima mea, et in verbo eius speraui.* Infra vero

binae litterae A. V. impressae conspiciuntur, quae clarissimi ipsius typographi nomen ac cognomen innuunt. Notat Wolfius Abrahamum nostrum vixisse adhuc anno 1557. ut patet, inquit is, ex Alaskarii opere eo anno impresso, cui opusculum aliud addi poterat rabbenu Nissim eo anno editum. At ultra illud tempus eum dies suos protraxisse constat ex libro Maharechet aelahuth, quem vidi ab eo impressum anno 1558. Sed eius editiones annum hunc non praetergrediuntur. Postremi duo typographi Joseph Nissim, et Abraham Chaiim fanensis, mantuani incolae erant, et ex Mantua ipsa Ferrariam a ferrariensibus iudaeis sub elapsi seculi finem accersiti sunt, ut libros excuderent, et reapse iudaicarum benedictionum Ordinem iuxta ritum italicum in Filoniana typographia pulcherrimis typis anno 1693. excuderunt. Sed vnicus hic liber ab illis excusus est. Filonius enim ferrariensis typographus christianus hebraicos typos, qui ad se pertinebant, rursus fudit, ut latini procuderentur. Haec de typographis, ac typographiis hebraeo - ferrariensibus, earumque origine ac progressu. Nunc de editionibus ipsis agamus.

CAP.

CAP. II.

TYPOGRAPHICI ANNALES HEBRAEO-
FERRARIENSES SEC. XV.

MCCCCLXXVI.

*Rabbenu Ascèr II. Ordo Arbàb turim, qui in-
scribitur Fore debà, in-fol. Ferrariae per
Abrahamum ben Chaiim.*

Primus ordo Orach chaiim huius perrarae
editionis, cuius bina reperiuntur Romae in
casanatenfi Bibliotheca exemplaria, ac lucu-
lentissimum aliud apud me, excusus est, vt
supra diximus, Mantuae hoc eodem anno ab
Abrahamo Conatho, vt eruitur ex fusa ty-
pographi ipsius epigraphe illi subiecta. *Be-
nedictus Deus viuens super excelfo, et tremen-
dus, quoniam dedit seruo suo auxilium, vt ab-
solueret librum hunc feria V. die XIV. mensis
Sivan anni 5236. a creatione mundi iuxta sup-
putationem qua annos nos supputamus bic
Mantuae *).* Ordinem hunc immediate,
vnico interposito folio albo, excipit secun-
dus,

*) ב"ד לחדש סיון שנ' חמשת אלפים ורל"ו ליצירה
למנין שאנו מונין פה מנטואה

103 104 105
 dus, sub cuius finem haec legitur poëtica
 epygraphie.

*Tantum! Absolutumque est opus ministerii
 sancti*

*Forè debà, libri scilicet, qui docet scientiam,
 et audire facit famam,*

Mense Av, die XV. mensis;

*Feria autem VI. finitum est opus hoc celebra-
 tissimum.*

*Elatio et laus ei, qui formidabilis est inter
 seraphinos sanctitatis,*

Tremendus opere, et perfectus scientia.

Ipse sustentet (nos) manu sua dextera

Vt exaremus reliquos libros sanctos.

Ex iustificantibus multos censeat nos

Magnificus, qui equitat coelos.

Haec vero soluta oratione sequuntur:

*Absolutum autem est omne opus ordinis hu-
 ius Forè debà, qui typis exscriptus est per ma-
 nus minimi ex typographis Abrabae compingen-
 tis (videat is semen, protrahatque dies suos)
 filii R. Chaiim felicitis memoriae ex habitatori-
 bus urbis Pisauri. Hic porro Ferrariae exa-
 ratus et obsignatus est vespere *).*

*Consola-
 mini:*

י ופה פירארה נכתב ונתתם ערב.

mini: Dominus solabitur nos consolationibus Sion, et Ferusalem, et super aedificatione Arielis, et veniet ad Sion Redemptor, et exultabit Iacob, et laetabitur Israel. Sic fiat, ac placeat Deo. Omni initio vidi finem. Ad gloriam tuam, Domine! Incertum est, num reliqui duo ordines lucem viderint, quumque meum exemplar atque vtrumque casanatense solos priores ordines complectantur, verosimilius putauerim non vidisse; etsi Chaiimus animum habuerit, quum secundum absoluit, ceteros edendi. Reliquorum enim librorum nomine, ad quos exarandos diuinum in epygraphie auxilium petit, bini, qui supererant, ordines intelligendi sunt. Forte, procrastinata posteriorum ordinum editione, audiens parari Plebifacii nouam ac commodiorem editionem, illorum edendorum consilium deposuit. Nisi dicamus solos eum priores ordines apud suos vsitatiores edere constituisse, vt de Orach chaiim anno 1485. in Lusitania seorsim edito factum est *). Quidquid vero de editionis perfectione, vel imperfectione dicendum sit, illud certum est eam esse pri-

*) V. De hebr. typogr. origine ac primitiis pag. 23. edit. Erlang. pag. 29.

primariam, atque hucusque hebraicarum
 omnium editionum primam, quae anni de-
 signationem, seu aeram habeat adnexam.
 Duabus columnis ea constat, ac foliis 220.
 quorum priori ordini Orach chaim 129. re-
 liqua 91. nostro Iorè dehà tribuenda sunt.
 Typi semirabbini sunt, eiusdem prorsus
 formae cum iis, quibus ab eodem Conatho
 Gersonidis Commentarius in Legem, Gorio-
 nides, et Nofeth tzufim absque anno, ab
 Abrahamo vero Chaim rabagianus Commen-
 tarius in Iobum anni 1477. excusi fuerunt,
 eiusdem etiam inflectionis in utroque ordine,
 nisi quod ex nonnullis litteris, potissimum ex
 littera lamed, et nexu aleph et lamed non
 absolute iidem typi in II. ordine excudendo
 videantur adhibiti. Litterae initiales capitum
 ac sectionum exhibentur caractere quadrato,
 sed germanico ac rudi. Sub initium unius ex
 duobus exemplaribus casanatenfibus ms. quae-
 dam latina nota conspicitur iam ab anno 1745
 conscripta, quae perperam prioris ordinis
 editionem ad annum 5238. refert, biennio
 posteriorem eam faciens, ac manifeste cum
 plebifaciensi confundens, quae reuera eodem
 anno prodiit. De editione hac summae rari-
 tatis, antea mihi incognita, agemus iterum

in Appendice ac Supplementis annalium hebraeo - typographicorum XV. seculi, eaque apposite utemur ad definiendum locum, et tempus editionum, quas Conathus absque vlla anni vel loci designatione vulgare consuevit. Illud vnum hic obseruo principem hanc nostram editionem saepe a recentioribus differre, atque insignem variarum lectionum syluam suppeditare, quarum exempla ac specimen in commemorata Appendice afferemus.

MCCCCLXXVII.

*R. Levi Gersonidis Commentarius in Iobum in-
4. minori absque loco per eundem Abrab. ben
Chaiim anno minoris Iudaeorum supputatio-
nis 237.*

Fufius nos de hac editione egimus in Disquisitione nostra de hebraicae typographiae origine, in qua, quum librum antiquioris aerae ignoraremus, primos hebraicae typographiae honores illi aduersus Bartoloccium, Mattairium, Wolfium, Maffeium, Saxium, aliosque vindicauimus. Probabili etiam coniecturae innixus Pisauri eam factam fuisse ibidem constitui, cui proinde primam hebraicorum typorum originem tribuendam esse

esse opinatus sum, quam perperam Soncino Bartoloccius, Mattairius, ac Saxius, Plebifacio Wolfius, Bononiae Maphaeus tribuerant. Etsi, inquiebam, diserte locus non inuatur, verosimile tamen est, pisauensem typographum Pisauri librum excudisse, qui si locum et patriam interdum mutauit, ac quinquennio post Bononiae Pentateuchum, anno vero 1488. Soncini integram Bibliorum corpus edidit, non id perfecit, quod Bononiae aut Soncini degeret, sed quod e pisaurensi vrbe Bononiam fuerit accersitus. Vnde autem accersitus, nisi ex Pisauro, vbi publici ille fullonis munere fungebatur? Sed aliter nunc post detectam (quod primum cl. Fabricy opera factum est) superiorem Asceriani operis editionem statuendum est. Etenim quum ex ea Chaiimum non Pisauri, sed Ferrariae paullo ante Ralbagiani Commentarii editionem typographicam artem fixisse, et exercuisse edoceamur, perperam, opinor, diceretur ille alibi excusus; praesertim cum typi congruant, qui iidem omnino sunt cum ferrariensibus Jorè dehà, dissimillimi vero ab illis, quos typographus ipse Ferrariam deserens Bononiae vel Soncini adhibuit. Itaque vix dubitauerim, quin Ferrariae quoque nostrum

nostrum hoc opus Abrahamus ediderit. Ad editionis descriptionem quod attinet, iam monui in commemorato opusculo, illam rabbinicis, iisque rudibus typis exaratam esse, ac 124. foliis, hacque luculenta epygraphe absolui. *Finitum est autem opus sanctum per manum Abrahami (videat ipse semen, producatque dies suos, amen.) filii R. Chaiim pisaurensis scribae velocis typographici; perfectioque eius contigit in feriam VI. quae est dies IV. mensis Sivan anni 237. sexti millennarii *).* *Benedictus, qui dat defesso virtutem, et ei, qui vires non habet, robur addit. Vnicuique initio vidi finem. Ad gloriam tuam, Domine! Huic epygraphi decem versus subduntur, quibus grates diuino Numini de operis absolute refert typographus:*

*Confiteamur potenti Domino, Rupi salutem,
Forti, Magnifico, ac Terribili ad salu-
tiones,*

*Favor eius dedit Abrahamo seruo suo au-
xilium,*

*Remouens offendiculum ad absoluendum,
iamque oculus meus totum opus perlustrans*

Plau-

י' והשלמתו היה יום ו' ד' לחדש סיון רלד' לאלף
השישי

B

: .

Plaudit in eo voluendo. Egressum est
via caligenis.

Ad lucem. Stannum nostrum plenum est
prae mari valida substantia, ac philosophia.

Deus porro, qui dignum fecit me, ut il-
lud perficerem,

Circumquaque ad metitandum in eo me
cogat, inclinetque

Ad perscrutationem libri, ac commentarii,

Cuius perfectio contigit anno supputationis
quadragesimo nono.

Postremum hunc annum de prima ope-
ris perfectione per auctorem ipsum acci-
piendum esse manifeste liquet, illudque animo
aduerti commemorato Disquisitionis loco,
ubi varias etiam bibliographorum halluci-
nationes detexi. Perperam videlicet Wol-
fus testatur se vidisse in Oppenheimeri bi-
bliotheca editionem hanc absque vlla anni,
vel loci nota, quum disertissime in omnibus
exemplaribus annus legatur. Perperam con-
tra Bartoloccius, ac Lelongius *mem cum*
beth in epygraphie confundentes, Pisauri
eam prodiisse conscribunt, ac si extaret
בפזארן. Male etiam Bartoloccius ad diem
VI. mensis Sivan editionis complementum
retu-

retulit, de die mensis accipiens, quod de feria hebdomadae sumendum erat. Parum demum accuratum se prodidit Wolfius, qui *mem* pro *samech*, et *zain* pro *vav* praeposere acceptis, loco מפיזארו, legit ספוארו quod vocabulum quid sibi velit, se deinde non assequi testatur, nec quam recte ex eo Pisaurum Bartoloccus fecerit. Haec de hac editione, cuius quatuor integra ac pulcherrima apud me seruantur exempla. Quintum ex mei ipsius concessione extat Amstelodami in selectissima Bibliotheca creuenniana. Editio haec primaria, et antiquissima interdum discrepat ab editionibus recentioribus, cum quibus eam contuli, ac mss. codices pressius sequitur, et accuratius refert, ut constat vel ex ipso libri exordio, in quo editio venata Bombergiana in Bibliis magnis rabbinicis legit אל משד, nostra vero למשר, ut plane legunt quinque mss. mei codices optime notae, Bombergiana mendose בענינו pluraliter, nostra בענינו in singulari recte, ut legunt quinque iidem codices mss., Bombergiana כמו שחייבו זרה, nostra omittit, ut omittunt omnes commemorati codices.

CAP. III.
 TYPOGRAPHICI ANNALES HEBRAEO-
 FERRARIENSES SEC. XVI.
 AC XVII.

MDLI.

R. Isaaci Abarbanelis מעייני הישועה Ma-
jenè ajescubà, seu Fontes salutis, in - 4.
per Samuelem Gallum anno judaeorum mi-
nori 311.

Primus qui post Abrahamum ben Chaiim
 hebraicam typographiam Ferrariae excitaue-
 rit, fuit, vt supra obseruatum est, Samuel
 Gallus iudaeus Ferrariensis. Id perfecit cir-
 ca XVI. seculi dimidium, ac primus foe-
 tus, qui ex ea prodierit, est hoc Abarba-
 nelis opus, quod eius Commentarium in
 Daniele consistit. Iam vero, vt prodiit edi-
 tio absque vlllo loci indicio, ita multa in
 ea describenda peccarunt hucusque biblio-
 graphi. Alii enim, vt Buxtorfius, ac Scab-
 taeus, Constantinopoli factam fuisse arbitra-
 ti sunt; alii, vt Bartoloccius *), ab he-
 braeis

*) Biblioth. rabb. T. III. p. 878.

braeis foncinatibus. Wolfius ad Neapolim retulit *), ab auctoris epygraphie deceptus sub finem relata, in qua non typographus, sed Abarbanel ipse loquitur: *Fuit, inquit is, eius initium et finis in vrbe Monopoli in finibus Apuliae, quae ad Neapolitanum regnum pertinet, quaeque propugnaculum, ac refugium meum fuit a grauissimis angustiis, ac malis vniuersalis exilii. Fuit autem hoc die 1. mensis Teuet anno 257. Christi 1497.* Quae auctoris verba esse non animaduertens Wolfius, non solum urbem, sed compositionis etiam annum cum vrbe et anno impressionis confudit, ad annum 1497. editionem hanc nostram referens, quam in Oppenheimeri Bibliotheca viderat, sed titulo, vt videtur, destitutam. In eundem errorem lapsi sunt, vt alibi animaduertimus **), auctores Catalogi librorum impressorum regiae bibliothecae parisiensis, qui hanc eandem ferrariensem editionem Monopoli adscribunt; atque vt nulla hucusque dignoscitur editio huius operis in folio, aut anno 1531. perfecta, ita non dubito, quin in descri-

B 3

ben-

*) Bibl. hebr. T. 1. p. 633.

***) De hebr. typogr. orig. p. 82. seq. edit. Erlang. pag. 73. 74.

bendo etiam anno, ac libri forma ab iisdem peccatum fit, aut typographicum aliquod cubet mendum. Monopolis porro ita in commemorata epygraphie describitur, vt non nisi pro eius nominis vrbe in Apuliae provincia, ac neapolitano regno existente accipi queat. Rursus ergo corrigendus idem Catalogus bibliothecae regiae, in quo obseruatur sub eumentito vocabulo Monopoleos, quod graece vnam ciuitatem denotat, Venetias abscondi. At vero si mendose ac frustra Constantinopoli, Soncini, Neapoli, Monopoli, Venetiis editionis nostrae locum exquisierunt auctores hucusque commemorati, rectissime eum Ferrariam fuisse iampridem coniecit Plantavitius. Etenim ornatus, ac typi perfectissime congruunt cum ornatu ac typis Samuelis Galli; ita vero manifeste in praefatione proditur Samuelis typographi nomen, vt aliter statui non possit. Id etiam eruitur tum ex communi iudaeorum opinione, tum ex titulo antiqua iudaei manu meo exemplari praefixo, in quo diserte legitur *בפירארה ירמס Impressus Ferrariae*. Editio caractere rabbinico exarata est, constatque foliis 142. In libri fronte designatur mensis et annus editionis, diciturque

*Impressus die XV. mensis Scebat anno 311. *)*,
 Christi 1551., non 1550, vt mendose ha-
 bent Plantautius ac Buxtorfius, qui prae-
 terea in eo errat, quod conscriptum tan-
 tum eo anno, non autem impressum asse-
 rat **). Ab editore praemittitur accurata
 Abarbanelis biographia, in qua eius itine-
 ra, studia, vicissitudines, opera, annus ac
 locus, quo ea composuit, expulsio denique
 ac mors describuntur; opus, quo maxime
 usus est Maius, vt nostri auctoris vitam
 describeret, quam latinae suae versioni Masc-
 miah jescuhà seu Praeconis salutis adtexuit.
 Ferrariensis editio primaria est huius operis,
 quod ipsi etiam amstelodamenses editores fa-
 tentur, qui quum in noua eorum editione
 1647. ferrariensis editoris praefationem prae-
 miserint, hunc ei titulum praeposuerunt:
*Verba primi, celebratissimi, ac colendi huius
 libri editoris.* In nonnullis vero exemplari-
 bus, quae latinum titulum exhibent, cla-
 rius librum hunc ante annos 96. primum
 editum fuisse expresserunt. Tanta est rari-

B 4

tas

*) נדפס ט"ו לחדש שבט שנת א"ש לא
 נעדר.

**) Biblioth. rabb. pag. 305. 1. editionis.

tas ferrariensis editionis, vt aperte eam doctiores bibliographi christiani testentur. Nemo ignorat, quaenam sit Abarbanelis scriptorum ratio, et vt ob acerrimum illius aduersus christianos aestum et odium iusto Ecclesiae decreto proscripta sunt. Loquor potissimum de eius Commentariis in prophetas posteriores, de hoc nostro in Danielelem, et de Mascmiah jescuhà, qui omnes pro anti-christianis habendi sunt, cum directe christianae religionis veritati opponantur, eamque oppugnent. Hinc libri hi, maxime in Italia, rarissimi sunt, praesertim ex principibus atque antiquioribus editionibus, quae sunt integerrimae. Sed doctus quidam auctor germanus, qui suae bibliothecae historiam nobis reliquit, notat nostrum hunc Abarbanelis librum esse ceteris rariorem, nec dubitat ipsi editioni amstelodamensi, quae ferrariensi multo recentior ac communior est, raritatis notam assignare. Inter bibliographos, qui insigni ferrariensis editionis raritati testimonium reddiderunt, numerandi sunt Buxtorfius in Bibliotheca rabbinica, Freitagius in Analectis litterariis de libris rarioribus, David Clement in Bibliotheca curiosa librorum rariorum, Mullerus denique tum

in

in epistola ad Buxtorfium, tum in praefatione ad *entdectes Iudentium*, vbi testatur se frustra, ac diu in variis Germaniae, ac Flandriae partibus librum hunc exquisiuisse.

MDLII.

I.^o *R. Jedajae Appenini Bechinath olam cum commentariis R. Mosi aben Chaviv, et R. Josefbi Franses, in - 4. Ferrariae per Samuelem Gallum anno minori judaeorum 312.*

Multum ab orationis elegantia tum a christianis, tum a iudaeis commendantur R. Iedaiae Appenini scripta. Inter ea tamen eminent opus hoc, quod auctor examen mundi appellavit, propterea quod de mundi vanitate, ac contemptu potissimum agat; liber Buxtorfii sententia insignis tam quoad res, quam quoad verba, ac dignus plane, quem Philippus Aquinas gallice, Vchtmannus vero latine interpretarentur. Primaria huius libri editio est soncinenfis anni 1485. quam excipit veneta anni 1546. ac nostra haec anni 1552. haeque editiones omnes apud me extant vna cum bataua Vchtmanni anni 1650. Soncinenfis et ferrariensis extant etiam in Bi-

B 5

blio-

bliotheca collegii propagandae fidei, in qua beneficio doctissimi atque humanissimi praefulis Stephani Borgiae selectissimum vidi hebraicarum, atque exoticarum omnium editionum, ac mss. etiam codicum apparatus. Nostram hanc editionem suo loco memorant Bartoloccius, Scabtaeus, ac Wolfius, sed perperam eam Scabtaeus venetam appellavit; perperam Wolfius ex titulo non recte intellecto collegit, *non tam ipsam hanc editionem Ferrariae excusam dici, quam potius aliam ferrariensem memorari, quae Commentarium R. Josephi Franses adiunctum habeat. Inde factum est, ut cum locus impressionis profus hic non memoraretur, Scabtaeus Venetiis editum diceret.* Unica enim, non binae exstant ferrarienses editiones, atque ipsissima haec nostra est, quae commentarium illum habet adnexum, et in qua locus editionis aperitissime designatur, ut ex titulo ipso, quem hic subiicimus, luculentissime eruitur. *Libet Beebinad olam cum commentario R. Moses ben Chaiiu, et cum commentario sapientis perfecti R. Josephi Franses, scilicet cum commentario ad dexteram (addito) R. Jos. Franses. Impressus hic Ferrariae opera Samuelis ben Askara Gallii. Moses ben Chaiiu plenius se in*

prae-

praefatione appellat Mosem filium R. Scem
 Tou ex cognatione ben Chauiu hispani, et ex
 habitatoribus synagogae sanctae vlyssiponensis
 in regno Lusitaniae, peregrinantem in ciuita-
 te hydruntina, quae Apuliae terminus est in
 neapolitano dominio. Quod ad editionis con-
 ditionem attinet, quam ignorauit et omisit
 Plantauitius, typis ea expressa est quadratis
 cum punctis quoad textum, rabbinicis vero,
 quoad commentarios, et complectitur folia
 122. Sed post Bechinath olam sequitur cele-
 berrima ac fusa auctoris בקשה, seu Oratio,
 cuius singulae voces a littera mem incipiunt,
 cum eiusdem Fransesii commentario, 13. aliis
 foliis constans, eamque sequens excipit epy-
 graphe: *Finitum et absolutum est opus die XV.*
mensis Casleu anno יטב. Qui habitat sub um-
bra altissimi, seu 312. minoris iudaeorum sup-
putationis. Bina priora nostrae editionis capi-
 ta cum tribus aliis meis editionibus, foneinen-
 si, veneta, et vchtmanniana, cum tribus item
 mss. meis codicibus contuli, et in nonnullis
 eam discrepare deprehendi, quae etsi minoris
 momenti sint, tanta tamen sunt, vt euincant
 ad nullam ex praecedentibus editionibus eam
 curatam fuisse, sed potius ex singulari codi-
 ce, qui cum Chauiuii, vel Fransesii com-
 men-

mentario happeninianum textum complectebatur. Ita cap. I. commemorati tres mei codices, et editiones legunt omnes ואין עצה ואין תבונה. Ferrariensis editio verba haec praeuertit, legitque ואין תבונה ואין עצה, quumque Franseus codicum, ac ceterarum editionum lectionem hic sequatur, contra in Commentario suo eam anteuertat Chauuius, idcirco non male coniicitur ferrariensem editionem ad ipsum Chauuii exemplar factam fuisse. Quod idem porro factum etiam video capitulo decimo, seu primo partis prioris, ubi in editione ferrariensi legitur וגשם ורוה, contra in foncinenfi, in veneta, in veltmaniana, in binis meis codicibus habetur ורוה וגשם. Codex vnus, sed recentioris aetatis cum ferrariensi congruit, qui duplicem etiam commentarium, vtrumque ineditum, exhibet Mosis Aletrini, ac Mardochoei filii Danielis medici. In meo exemplari veneto prior lectio iudaei cuiusdam manu ad ferrariensem accommodata est, quam ipse videtur praetulisse; sed haec ad varias codicum lectiones referenda sunt, vt recte monet ms. nota ad marginem vnus ex duobus meis exemplis foncinenfibus apposita. Eloquentissimi nostri huius rhetoris possideo etiam Commentarium in

in Agadoth ineditum, ac bibliographis omnibus incognitum, quem suo loco, in Indice videlicet mss. meorum codicum orientalium illustrabimus.

2.° *R. Yebudae ben Salomonis Alcophni*
 רפואות גויות *Refuotb gheuiab*, seu *Remedia corporis*, in-8. *Ferrariae per Samuelem Gallum anno 312. iudaeorum.*

Varia in hoc libello medicamenta ad corporis tutelam proponuntur. Primariam atque antiquiorem editionem arbitror esse venetam anni 1519. quam haec nostra ferrariensis excepit a Samuele Gallo curata, quae caractere constat quadrato, et paginis 19. De ea Wolfius Bibliotheca hebr. T. I. p. 456. et T. III. p. 341. ubi integer etiam libri titulus affertur, qui sic se habet: *Medicinae corporis R. Yebudae Acharizi, aliaque medicamenta egregia, tum ex Ezra, tum ex aliis collecta.*

3.° *R. Hai Gaon פתרון חלומות* *Pidron chalomoth*, seu *De somniorum interpretatione*, in-8. *Ferrariae per Samuelem Gallum anno iud. min. 312.*

Ext-

Extabat Pragae apud Oppenheimerum, ut testatur Wolfius *Bibl. hebr.* T. III. p. 227. ac complectitur paginas, seu potius folia 15. Primaria huius libri editio est constantinopolitana, quam possidemus, anni non 1516. ut scribit Wolfius, qui litteram he in minoris numeri supputationem assumpsit, sed anni 1511.

4.º *R. Meir הלכות שחיטה Meotb Schechitab*, seu *Constitutiones maclationis*, in 12 *Ferrariae per Samuel. Gallum* absque anno, sed circa anno 1552.

De auctore, libello, editione profunde filet Wolfius, ac ceteri bibliographi. Plenius in titulo dicuntur *Constitutiones de maclatione*, seu *Fundamenta decisionum iudicialium maclationis . . .* quas composuit sapiens *R. Meir* ex familia *Meir* (qui videat semen, producat. que dies suos, amen). Impressae hic ferrariae in domo *Samuelis filii Askarae Galli*. Octo foliis tantum constat perrarum hoc opusculum, quod cum sequenti possideo, ac caractere quadrato absque punctis, sub cuius finem habentur nonnulla carmina in laudem libri, et auctoris.

5.º *Eius*

5.º *Eiusdem R. Meir הלכות הריאה Ilchot arèab*, seu *Constitutiones pulmonis*, in-12. *Ferrariae per Sam. Gallum absque anno, sed circa anno 1552.*

Eiusdem auctoris libellus, bibliographis omnibus et ipse incognitus, qui cum praecedenti, sed separato titulo, prodiit eadem forma, caractere, anno. Plenior titulus est Constitutiones de pulmone, seu Fundamenta decisionum iudicialium, quae pulmonem respiciunt, . . . quas composuit R. Meir ex familia Meir (videat semen, producatque dies), impressae hic in ciuitate magna ac celebratissima Ferrariae in domo Samuelis ben Askarae cognomine Galli. Opusculum octo et ipsum folia complectitur, ac sub finem exhibet הלכות בדיקת הריאה, seu Constitutiones inuestigationis, vel probationis pulmonis, vel de inuestigando probandoque pulmone, breui carmine congestas iuxta thes-salonicensium synagogarum ritum, quas eadem carmina excipiunt in libri et auctoris commendationem.

MDLIII.

R. Simeonis filii Tzemach Duran Comm. in הלכות השעוה לשעוה Oschabèth lesucoth, cum text et

et accessionibus, in-8. Ferrariae per Ab.
rab. Vsque anno iud. min. 313.

De hac editione Wolfius T. III. p. 1154.
Bibliothecae hebraeae. Ea constat tribus pla-
gulis et foliis duobus, et praeter nostri com-
mentarium complectitur etiam accessiones
R. Isaaci Alchachim. Primus est liber ab
Abrah. Vsque hebraice editus, qui ordine
occurrat. Libri hispanici et lusitanici ab eo
hoc anno editi sequenti capite afferentur.

MDLIV.

I.º R. Josephi ben Yabetz מאמר האחדות
Maamar aachaduth, seu *Sermo de unita-
te*, in-4. Ferrariae per Abr. Vsque anno
iud. min. 314.

Typi huius editionis, quae apud me ex-
tat, rabbinici sunt. Ligneus idem in titulo
ornatus exhibetur, quem Samuel Gallus edi-
tioni suae *Bechinath olam* praemisit, quem-
que Vsque in plerisque editionum suarum se-
quentium in-4. repetiit, potissimum vero sub
initium *Iesod emunáh*, et *Or achaiim*. Vs-
quianum etiam stemma hic tum sub initium,
tum sub finem editionis conspicitur. Titulus
ita effertur: *Sermo de unitate Dei*, uno ex
fun-

articulis religionis, sapientis, pii R. Iosephi Iabetz, cuius memoria sit in benedictione, impressus Ferrariae in domo excellentis Abrahami ben Usque, quem Deus tueatur, anno min. supput. 314. Constat editio foliis 16. sub quorum finem iterum legitur: *Et absolutum est opus, opus divinum feria quarta, die V. mensis Marchesvan anno 314. a creatione, hic Ferrariae, quae est sub dominio domini ducis Herculis in domo Abrahami ben Usque, quem Deus servet.* Praemittitur praefatio Isaaci Alchachim editoris, in qua praemissis nonnullis de articulis legis, ad quos pertinet opus nostrum de unitate supremi Numinis, haec subdit: *Splendere fecit Dominus oculos intelligentiae in sapiente, ac pio R. Iosepho Iabetz felicitis recordationis, qui manifestavit sententiam antiquorum, et revelavit abscondita, et composuit opus pulcherrimum super hoc argumento, quod appellavit Sermo de unitate, atque alterum, quod dixit Fundamentum fidei, accinxitque se super tertio, quod inscripsit Lux vitae, de quibus omnibus dici potest illud, et funiculus triplex non facile dissolvitur. Dedit autem cor meum, auxilio fretus eius, qui dat robur, et virtutem populo suo, ut eos imprimerem, et incepti editionem primi. Auxiliator, qui accingit Israël fortitudine, educat consilium meum*

C

ad

ad lucem, ut imprimam etiam Commentarium tractatus avoth, seu patrum, qui eiusdem auctoris est. Quod idem consilium de edendo postremo hoc libro repetit, ac confirmat Alchachimus in Praefatione Orachaim, sed non puto lucem vidisse. De reliquis duobus statim dicemus.

2.º *Eiusdem R. Iosephi ben Iabbetz יסוד האמונה Iesod aemunab, seu Fundamentum fidei, in 4. Ferrariae per eundem Usque anno eodem min. iud. 314.*

En Libri titulum: *Iesod aemunab, secundum opus, quod composuit sapiens R. Ioseph Iabbetz felicis memoriae.* Nulla peculiaris editoris praefatio, ut in duabus aliis, huic editioni praefigitur, sed septem versus, quos initialibus litteris auctoris nomen indicare moneatur. Typi sunt quadrati; folia editionis 16. non 15. paginae, ut scribit Wolfius, qui postremum folium, in quo usquianum stemma, et aera repetitur, in utroque libro, nostro hoc, et Maamar achaduth, non videtur enumerasse. Sub finem leguntur haec: *Finitum, absolutumque est opus, laus Deo creatori seculi, feria V. die XVIII. mensis Chesvan anno 314. a creatione: hic Ferrariae auxiliante Deo, industria minimi Isaaci Alchachim.* In qua epygraphe,

vt et in praecedenti, quae designatur aera a creatione, de minori iudaeorum supputatione intelligenda est, quod accuratius ceteroquin solet a typographis distingui, qui cum annos numerant reapse a creatione mundi, quinque solent millenaria adiacere.

3.º *Eiusdem R. Iosephi Iabbetz אור החיים*
Or achaim, seu *Lux vitae* in-4. *Ferrariae*
apud eundem Usque anno eod. 314. min.

Eadem prorsus est huius, ac praecedentium librorum ratio. Character est et ipse quadratus, et praefatiunculam praemittit Isaacus Alchaimus editor, in qua rursus promittit, ut superius animaduertimus, se alterum auctoris opus, Commentarium scilicet in pirkè avoth editurum. Editio constat foliis 28. non paginis 27. vt scribit Wolfius *Bibl. heb. T. III. p. 403.*, ubi nostram hanc editionem commemorat. Sub finem operis haec habentur: *Finis et absolutum est opus, laus Deo creatori seculi, qui verus auxiliator est, et exaltetur nomen eius, industria minimi Isaaci Alchachim.* Deinde sequuntur quaedam additamenta et observationes editoris ipsius, ac correctoris Alchachimi. Editionis porro aera in libri eiusdem titulo legitur, in quo impressus

C 2

dici-

dicitur *Ferrariae in domo excellentis domini A-
brab. ben Vsque*, quem *Deus seruet*, anno 314.
minoris supputationis.

4.° *Anonymi חבור מעשיו* *Cbibbur ma-
bassiotb*, seu *variarum historiarum Col-
lectio*, in-8 *Ferrariae apud Abr. Vsque*
anno eod. 314.

Hae historiae collectae sunt ex antiquis *Me-
draschim*, et *Agadoth*, seu mysticis, et alle-
goricis veterum rabbinorum *Expositionibus.*
Editio continet paginas, seu potius folia 36.
eamque Tomo II. *Bibl. heb. p. 1361.* vt in
pragensi *Oppenheimeri* bibliotheca extantem,
memorat *Wolfius.*

5.° *R. Menachem ben Zerach צדה לדרך*
Tzedà laderech, seu *Viaticum ad iter*,
in-4. *Ferrar. per Abraham. Vsque an-
no eod. 314.*

Sic explicit liber: *Impressus est hic Ferrar-
riae, quae est sub domino ducis Herculis IV. in*
*domo Abrahami ben Vsque. Fuit autem perfe-
ctio eius die VIII. mensis Adar, anno, In um-
bra, vel protectione Omnipotentis sperabo, seu*
314. iudaico minori. Editionem hanc memo-
rat etiam *Wolfius Bibl. hebr. T. I. p. 764.*

vbi

vbi de hoc libro agit, qui absolutissime omnes iudaeorum ritus persequitur.

MDLV.

I.º *R. Ismaelis Coèn ספר הזכרון Liber Azzicaròn, seu Memorialis, in-4. Ferrariae apud Abrab. Vsque anno iudaeorum minori 315.*

Liber sistit compendium talmudicorum rituum, ac iudiciorum, adque ob id Memorialis ab auctore, ut ipse in praefatione testatur, dictus est, quod ad memoriam revocet, ac collecta exhibeat, quae sparsim leguntur in Talmude. Editio haec, quam possidemus, caractere exarata est rabbinico, et foliis constat 195. Brevior sub initium, sed fusior sub eius finem habetur designatio loci, ac temporis, quo absoluta fuit. *Finitum et absolutum est opus, laus Deo creatori mundi, bodie feria VII. die XXVI. mensis Av anno 315. minoris supputationis, maxima industria R. Iebudae Duroz, hic Ferrariae, quae est sub dominio ducis domini Herculis estensis, cuius maiestas exaltetur. Impressum in domo domini Abrab. ben Vsque hispani. Vsque nunc adiuvit nos Dominus; sic adiuvet deinceps, ut dilatemus legem in israël etc. Usquiano stemmate clauditur editio.*

C 3

2.º Pen-

2.º *Pentateuchus cum V. Megbilloth, seu sacris Voluminibus Cantici Canticorum, Ruth, Ecclesiastis, Tberenorum, et Esther et cum Apbtaroth, seu prophetarum Sectionibus, quae per annum leguntur, in-4. Ferrariae apud Abrahamum Vsque minorisi iudaeorum supputationis 315.*

De hac editione perrara, ac bibliographis omnibus incognita fuse differemus Capite proxime sequenti, ubi et selectas eius varias lectiones in sacrorum criticorum gratiam producemus, et illustrabimus.

3.º *R. Chasdai ben Abraham Kreskàs ר' אברהם חסדאי בן אברהם Or Adonai, seu Lumen Domini, in-4. Ferrariae per Abrahamum Vsque anno eodem minori iudaeorum 315.*

Duplex, ac varia habetur in hac editione anni nota, altera in fronte, quae fert librum impressum fuisse *In civitate Ferrariae magna, ac celebratissima in domo R. Abrab. ben Vsque anno Civitas fidelis, seu 315. minoris supputationis*, altera vero sub finem, qua sub usquiano stemmate dicitur *Absolutum, ac finitum opus, laus Deo creatori seculi, bodie feria V. die IV. mensis Tisri anno 316. min. supput. hic Ferrariae, quae est sub dominio ducis Herculis estensis, cuius gloria extollatur. Impressum in domo R.*

R.

R. Abrahami ben Vsque hispani. Wolfius priori aere neglecta, postremam hanc assumpsit, unde ad annum sequentem 1556. nostram hanc editionem retulit T. III. Bibl. hebr. p. 274. Typis ea constat rabbinicis, ac foliis 32. De libri vero argumento consulatur idem Wolf. T. I. p. 387.

MDLVI.

I.º *R. Naphtali Treves ס' נפתולי*,
Liber naphtulim, seu luctationum, in-4.
Ferrariae apud Abrahamum Vsque anno
316. minoris iudaeorum supputationis.

Opus complectitur kabbalisticum commentarium in Bechai expositionem Pentateuchi. Nostra haec editio, cuius bina apud me extant exempla, perfecta est rabbinicis typis, ac folia continet 40. In ipso titulo libri impressa extat auctoris praefatio, pagina vero versa expositio ipsa incipit, sub cuius finem reperitur poetica quaedam admonitio correctoris, seu editoris R. Menachem bar Mosis Israël, in qua testatur se operis praestantia, ac primae editionis raritate motum fuisse, ut rursus opus hoc ederet. Folio vero postremo, quod exhibet consuetum typographicum Vsque signum, haec leguntur: *Perfectumque est opus mense Caslev anno 316. minoris supputationis,*

C 4

hic

bic Ferrariae sub dominio ducis domini Herculis estensis IV. cuius maiestas extollatur, in domo R. Abr. ben Vsque. Sicut usque nunc adiuvit nos Dominus, sic adiuvet in posterum, ut dilatemus legem in israel etc. Plantavitius Biblioth. rabb. pag. 607. librum hunc inter anonymos memorat, quum tamen sub finem diserte legatur eum composuisse R. Naphthali felicis memoriae. Male etiam titulum vertit *Abstracta Dei*, et male pro libro concionum de divinis attributis agente, ut Wolfius animadvertit, eum habuit.

2.º *R. Mosi Nachmanidis שער הגמול*
Sàbar agbemul, seu Porta retributionis,
in - 4. Ferrariae apud Abrahamum Vsque
anno eodem 316. minoris supputationis
iudaeorum.

Est sectio seorsim edita libri Torath Adam, agitque de retributione alterius seculi. Typi huius editionis rabbinici sunt, folia vero 26. non 34. ut notat Wolfius. In eius titulo mendose auctor vocatur Arambam pro Aramban, confuso Maimonide cum Nachmanide. Duae diversae aerae, et epygraphes exhibentur, altera in fronte, qua absolutum dicitur opus *Mense Tamuz anno 316. min. supput.* *bic in magna ac laudatissima urbe Ferrariae*

in

in domo R. Abrab. ben Vsque, altera vero sub finem, qua dicitur *Absolutum mense Tisri anno 317. min. supput. hic Ferrariae*, quae est sub dominio ducis *Herculis estensis IV.* (extollatur gloria eius) *in domo R. Abr. ben Vsque.* Explicit editio Epistola Nachmanidis ex Hierosolymis missa. Princeps editio huius libri est neapolitana anni 1490. quae apud me extat, et de qua suo loco diximus in Annalibus hebraeotypographicis, et rursus dicturi sumus in eorum Appendice.

3.º *R. Scem Tov ספר האמונות Liber haemunoth*, seu *Fidei*, in-4. *Ferrar. apud Abrah. Vsque anno eod. 316.*

De editione hac, ac libro, qui de fidei articulis undecim sectionibus agit, et in quo liberiora nonnulla Aben Ezrae, Gersonidis, Maimonidis, aliorumque nimis philosophiae tribuentium placita refutantur, agit Wolfius *Bibl. hebr. T. I. p. 1127. et III. p. 1134.* Sed in I. volumine editionis annum statuit 1556. in secundo vero annum 1557. secutus, etsi id non memoret in primo aeram in fronte designatam, ubi dicitur absolutum opus *Mense Tamuz anni 316. (a)*, in secundo vero epygraphem, quae legitur sub finem, qua editio

C 5

haec

*) ותשלם המלאכה בחדש תמוז שנת לפ"ק

haec dicitur perfecta *Mense Tisri anno 317. min. supp. hic Ferrariae, quae est sub dominio ducis Herculis estensis IV. in domo Abr. Vsque.* Exarata ea est charactere rabbinico, et foliis constat 116. Adversus librum hunc atque in Maimonidis defensionem conscriptus est liber אלהינו Alaskarii, Ferrariae etiam impressus, quem inferius afferemus. Plantavitius, qui de nostra hac editione agit in Bibliotheca sua rabbinic. pag. 554. annum omisit, et paulo aliter, seu in singularem אמונה libri titulum immutavit.

4.° *R. Iosephi ben Scem Tov כבוד*
כבוד *Chevod Elobim, seu Gloria Dei,*
in - 4. Ferrariae apud Abrahamum Vs-
que anno eodem minoris supputationis 316.

Auctoris institutum est in hoc opere philosophice, atque ex Aristotelis potissimum placitis de hominis, legisque mosaicae praestantia agere. Editio constat et ipsa charactere rabbinico, hancque sub finem exhibet epygraphem. *Finitum et perfectum est opus, laus Deo creatori seculi, hodie feria V, die IV. mensis Tisri anno 316. min. supput. hic Ferrariae, quae est sub dominio ducis Herculis estensis IV. in domo Abrahami Vsque.*

5.° *R.*

5.º *R. Iacobi filii Ioabi Eliae fanensis*
 סלטה אגבבורים *Sciltè aggbibborim*, seu
Clypei fortium, in-12. *Ferrariae per*
Abrahamum Vsque anno eodem 316.

In nonnullos errores lapsus est Wolfius editionem hanc referens T. III. Biblioth. hebr. p. 467. Primo enim supposititium libri titulum attulit, qui non est זמר, seu Carmen rhythmicum, sed Sciltè agghibborim. Dein vero opus hoc distinxit ab eodem Sciltè, de cuius argumento nihil sibi constare asserit, ac binos ex uno eodemque libros fecit. Demum paginas 14. illud complecti asserit, quod continet 16. folia. Ex exemplari, quod nuperime nacti sumus, perbreuem hic, atque accuratorem huiusce opusculi descriptionem subiiciemus. Libri titulus est *Sciltè aggbibborim*, quod composuit excellens *R. Iacob filius R. Ioabi Eliae fanensis f. m.* Sub usquiano stemmate dicitur *Impressum in urbe magna ac nobilissima Ferrariae in domo Abr. ben Vsque mense Av anno 316.* Post nonnullas rhythmicas praefationes exhibetur fufum Poëma 60. stropharum, quarum unaquaeque tribus versibus constat, et amplo interiecto quinque linearum spatio ab altera distat. Poëma hoc auctor composuit
 in

in gratiam R. Iehudae Somi, eiusque nuptiarum, ut testatur in Praefatione. Illud excipit, ut recte animaduertit Wolfius, auctoris nostri קיבה, seu poëtica Lamentatio, vel lugubre Carmen, quod 30. strophis, seu 90. versibus absoluitur, in eodem Anconae factam nonnullorum iudaeorum, qui omnes hic ordine enumerantur, et quorum laudes breuiter Iacobus persequitur. Ex postremis duabus strophis colligitur auctorem hoc eodem anno 1556. Ferrariae peregrinum et advenam fuisse, atque ibidem suum hoc poëma composuisse. Sub eius finem haec leguntur: *Finitum, ac completum est opus, laus Creatori seculi, hic Ferrariae mense Elul anno minoris supputationis 316. in domo R. Abrahami ben Vsque, quem Deus tueatur.*

4.º R. Biniamini Tudelensis מסעור Masabòth, seu Itinera, in-8. Ferrariae apud Abrab. Vsque anno eodem 316. minoris iudaeorum supput.

Itinerarium sat celebre, cuius multae extant tum iudaeorum, tum christianorum editiones. Inter eas luculentior habenda, quae cum latina versione l'Empereur elzeuirianis typis prodiit, rarior autem, atque omnium prima

con.

constantinopolitana. Vtramque nos posside-
mus. De Ferrariensi hac, quae et ipsa perra-
ra est, consulatur Wolfius Bibl. heb. T. I. p.
248. et III. pag. 152.

7.º R. *Abraham ben Elimelech* לקוטי
ליקוט שׁכחא *Likutè scecabà, Collectanea,*
vel Manipuli obliuionis, in - 4. Ferrariae
apud Abrahamum Vsque anno eodem 316.

Consuetus in libri fronte usquianus orna-
tus, ac stemma occurrit. Typi rabbinici
sunt, editionis folia 36. Opus tum sub initi-
um, tum luculentius sub finem absolutum di-
citur *Mense Adar anno 316. min. supput.*
Ferrariae sub dominio ducis Hercul. esten-
sis IV. (exaltetur maiestas eius) in domo R.
Abr. Vsque. Postea vero sequuntur quatuor
folia eodem caractere rabbinico, quae exhi-
bent Quaesita et Responsa R. Iosephi Gecati-
liae. Liber, nonnisi ex citatione in libro
Caphtor, et ex Indice librorum expurgando-
rum Plantavitio notus, qui proinde incerto
illum auctori tribuit, sistit commentarium
kabbalisticum in lectiones quasdam talmudi-
cas, vt iam animaduertit Wolfius Bibl.
hebr. T. I. p. 33. vbi et nostram hanc edi-
tionem refert. Henningius, et Bibliotheca
rario-

reriorum librorum uniuersalis, seu Supplementum ad I. eius volumen, quod Norimbergae prodiit anno 1774. pag. 5. raritatis notam ferrariensi huic editioni attribuunt.

8.º *R. Ionae Gerundensis liber* איסור ואיתר
Issur veetbar, seu *Vetiti et liciti*, in-4.
Ferrariae apud Abrab. Vsque hoc eodem
anno 316.

De auctore et libro ipso consulatur Wolfius *Bibl. hebr. T. III. p. 373.* ubi et editionem nostram affert, sed annum ei statuit 315; forte quia alia in titulo, alia vero ferior sub finem, vt alibi factum vidimus, occurrit anni nota. Complectitur paginas 161.

9.º *R. Abrab. Chaion* אמרות טהורות
Amaroth teoroth, seu *Eloquia munda*,
in-4. *Ferrariae apud Abr. Vsque an-*
no 316.

Extabat in pragensi Oppenheimeri Bibliotheca, et complectebatur paginas, vel folia 46. Conferatur Wolfius *Bibl. hebr. T. III. p. 31.* qui monet in titulo vocari auctorem filium Don Nissim Chaion ulyssiponensis, et in fine occurrere epistolam quamdam R. Iosephi Gecatiliae a pag. 37. usque ad calcem libri.

libri. Plantavitius, cui solus libri titulus ex pragensis synagogae Catalogo cognitus fuerat, eius se auctorem, et editionem designare non potuisse adfirmat Bibl. rabb. pag. 554.

MDLVII.

1.º *R. Nissim bar Iacob* חבור יפה מהישועה
Chibbur iaphè meaiescuàh, seu *Opus per-*
pulchrum de salute, vel salvatione, in - 12.
Ferrariae apud Abraham. Usque anno min.
iudaeorum supputationis 317.

Vidi Romae in Bibliotheca sanctae Pudencianae patrum cisterciensium exemplar ipsum, quod ad Bartoloccium pertinebat, et ex quo Bartoloccius Bibl. rabb. T. IV. p. 413. historiam quamdam, seu potius fabulam de R. Iosua ben Leui, qui in paradisum aduolarit, hebraice et latine exhibuit. Editio caractere quadrato constat, et foliis 48. sub quorum finem dicitur *Absoluta mense Nisan anno 317. min. supput. hic in Ferrariae urbe magna ac celebri, quae est sub dominio ducis Herculis estensis in domo R. Abrah. ben Usque.* Minus recte, ut ego quidem arbitror, Wolfius, qui de hoc libro et editione agit Bibl. heb. T. I. p. 915. libri titulum vertit *Compositio pulchrior salute*, cum ibi *mem* praefixum, non *comparationem*, sed

sed argumentum designet, atque idem valeat,
ac על.

2.º *R. Abrah. Chasdai והנזיר* *Ben amelech*, *veanaxir*, seu *Filius regis*, et *nazaraeus*, in .8. *Ferrariae* anno 317. *min. supp.*

Editionis huius mentio occurrit apud Scabtaeum in Sciphtè iescenim, et apud Wolfium in *Bibl. heb.* T. I. p. 58. qui etiam contexens sub voluminis finem feriem editionum, quae in Oppenheimeri *Bibl. desiderabantur*, inter eas nostram constituit. Sed ut extat editio mantuana hoc eodem anno 1557. facta, quae apud me extat, suspicor Scabtaeum, qui in plures alias huiusmodi hallucinationes lapsus est, alteram cum altera confudisse, et Ferrariam ipsi Mantuae loco excidisse. Primaria Libri editio est constantinopolitana anni 1518.

3.º *R Mosis Alasckar השגות* *Ascagoth*, seu *Animaduersiones*, in .4. *Ferrariae* apud *Abrah.* Vsque anno 317. *iudaeorum minori.*

Eas conscripsit auctor, ut supra tetigimus, adversus librum *Emunoth R. Scem Tov*, ediditque quidam *Baruch Vziel*, qui illas

illam inter auctoris Responſa repererat. In-
 teger libri titulus eſt: *Animaduerſiones, quas*
fecit ſapiens R. Moſes Alaskar ſel. mem. in
id, quod ſcripſit R. Scem Tov in libro ſuo
Emunoth aduerſus Maimonidem. In eo autem
 dicuntur *Impreſſae hic Ferrariae, quae eſt ſub*
dominio ducis Herculis eſtenſis IV. in domo
R. Abr. Uſque menſe Tiſri, anno et erit, an-
tequam clament, ego exaudiam, ſcilicet 317.
 Typi ſunt quadrati, et conſueto ornatur ti-
 tulus Uſque ſtemmate. Hanc editionem me-
 morat Wolfius *Bibl. hebr. T. I. p. 803. et*
III. p. 729. ubi obſeruat nomen יהוה
 per tria iod in ea efferri.

MDLVIII.

R. Peretz מערכות האלהות Mabarecbeth
ahelauth, ſeu Ordinatio diuinitatis, in-4
Ferrariae apud Abrab. Uſque anno iud.
min. 318. cum duplici commentario.

Nonnulli R. Azarieli Saghi Nahor tri-
 buunt librum hunc, qui quindecim ſectioni-
 bus de kabbala, ſeu kabbaliſticis Dei ſephi-
 roth, ac myſteriis agit. Editionem hanc,
 quam apud doctum mutinensium iudaeorum
 rabbinum Salomonem Amadio Sinigaglia vi-
 di,

di, caerulea charta splendidissime excusam, suo loco affert Wolfius Bibl. heb. T. I. pag. 998. et 946. et III. pag. 955. Constat paginis 286. Atque hunc postremum esse puto librum ab Usque impressum, quum ultra annum hunc 1558. nullus reperiatur ab eo impressus. Plantavitius, qui in Bibl. rabb. pag. 597. huiusce editionis mentionem facit, ter in perbreui eius descriptione peccavit, in anni scilicet nota, quem statuit 5310. qui non 1570. Christi, vt scribit, sed 1550. respondet, in designatione loci, quem decernit esse Venetias, in typographi demum cognomine, quod ait esse *Uschai*.

M D X C I.

Anonymi מפרש חטאים *Mefaresc chataim*, seu *Exponens peccata*, Ferrariae anno minoris supputationis iudaeorum 351.

Wolfius editionem hanc recenset Bibl. heb. T. II. p. 1364. vbi etiam notat peccatorum confessionem ex maiori opere Berith Abraham haustam esse. Nescio vnde notitiam huius editionis hauserit Wolfius, qui
libri

libri formam, folia, impressorem non nominat, vt valde de ea dubitem.

M D C X C I I I.

Anonymi סדר מברכה Siddur mibberachà, seu Ordo benedictionis, in - 12. Ferrariae apud Filoni per Ioseph. Nissim, et Abrab. Chaiim fanensem anno min. iudaeorum supput. 453.

Editio Wolfio, ac caeteris bibliographis incognita, quae integrum hunc praefert titulum: *Ordo benedictionis iuxta ritum synagogarum sanctarum Italiae, quas Deus seruet, cum ordine omnium benedictionum, et earum commentario. Hic Ferrariae anno 453. min. supput. opera clarorum, ac celsorum Iosephi Nissim, et Abrabami Chaiim de Fano, habitantium Mantuae. In Ferrara MDCXCIII. Per il. Filoni.* Typi sunt quadrati minores cum punctis, ac luculenti, paginae vero 161. Mantuanos hos typographos ad librum hunc, quem possidemus, imprimendum ex Mantua ipsa, vt mihi quidem videtur, ac citos alios praeterea libros Ferrariae edidisse non reperio, nec alios editos fuisse arbitror, quum hebraicos typos in typographia sua

extantes rursus fuderit, et in latinos conuerterit Filonius, vt certa constantique traditione ex eius haeredibus adhuc superstitionibus percepit cl. Barufaldus.

CAPVT IV.

DE PENTATEVCHO HEBRAEO - FERRARIENSI ANNI MDLV.

BIBLIOGRAPHIS OMNIBVS INCOGNITO
EIVSQVE VARIIS LECTIONIBVS.

Rarissima haec editio, de qua Lelongius, Wolfius, caeterique bibliographi profundissime silent, quadrato caractere absque punctis, binisque columnis Pentateuchum sistit, v Meghilloth, seu sacra volumina Cantici Canticorum, Ruth, Ecclesiastis, Threnorum, et Esther, ac praeterea Aphtharoth, seu propheticas sectiones, quae in iudaeorum synagogis per annum leguntur. In fronte dicitur Ferrariae facta in Vsqve domo anno קריה תעלץ *Exultet ciuitas*, seu 315. iudaeorum, christianorum 1555; pagina vero versa perbreuis occurrit praefatio rabbinicis typis correctoris, ac ferrariensium synagogarum praecentoris Rabbi Biniamin Saul

Saul De Rubeis *), in qua purgatum ac correctissimum Pentateuchi exemplar se exhibere testatur ex publico, eoque antiquo et accuratissimo desumptum, ac diligenter descriptum. Consuetum vsquianum stemma sub editionis initium, dimidium, ac finem conspicitur. Post Pentateuchum sequens occurrit epigraphe: *Benedicamus Domino omni tempore, qui dignum me fecit, ut absoluerem ministerium sanctum, opus Pentateuchi huius correctissimi iuxta constitutionem eius, secundum statutum Libri legis (publici, ac synagogae), hodie feria VI. initio mensis Caslev, anno קר"ה נאמנה* Ciuitas fidelis, seu 315. *bic Ferrariae.* Sub finem vero Aphtaroth, ac totius operis haec rursus leguntur: *Absolutumque est opus mense Marchesvan anno 315 minoris supputationis, bic Ferrariae sub dominio ducis domini Herculis estensis IV. cuius gloria extollatur, in domo R. Abrabami ben Vsque, quem Deus tueatur.* Pentateuchus hic ferrariensis a iudaeis appellatur communiter

D 3

niter

*) Cognati, ut videtur, celeb. Azariae de Rubeis incolae ferrariensis, de cuius laudibus, ac Libro *Meor enaim* alibi diximus. V. *Esame delle rifless. teologico-crit. pag. 50. seq.*

ter העתק, seu correctissimum exemplar et apographum, ad cuius legem ac normam publica synagogarum exemplaria legis rite describi queant, atque ad hunc potissimum usum absque punctis, atque accuratissime quoad litteras plenas, ac defectivas, maiusculas, ac minusculas, item quoad sectiones apertas, et clausas, et quoad pausas ex famigeratissimo ferrariensi maioris synagogae codice ms. editus est, ut patet ex praefatione, et epygraphie. Hinc pergratam nos rem facris criticis facturos arbitramur, si speciminis gratia selectas varias lectiones huius editionis hic producamus, obseruantiuinculis nonnullis illustratas.

GENESIS

IV, 8. Habetur hic Piskà, seu spatium vacuum duorum vocabulorum inter אחיך, et ויהי. Sed corrector editionis sub eius finem monuit pausam hanc non esse necessariam; anonymus vero exemplaris possessor ms. ad eius marginem notam adiecit, qua animadvertit nullam hic adesse Piskà, eamque emendauit. Doctissimus Kennicott, qui de hoc hiatu multa in I. sua Dissertatione de hebraici

braici

braici textus conditione commentatus est *), in suis Bibliis viginti duos codices produxit, qui eum confirmant, quibus vnus aut alter ex meis codicibus addendus est. Ex editionibus, quas possideo, desideratur lacuna in Bibliis foncin. 1488. in Brix. 1494. et in aliis absque anno et loco, sed fec. xv. item in Pentateucho bononiensi 1482. in Soriano 1490. Vlyssiponensi 1491. in antiquo absque punctis xv. seculi absque anno et loco, in Theffalonicensi an. 1521. et in duobus Constantinopolitanis anni 1505. et 1522. Habetur autem in Bibliis magnis rabbinicis Bombergii, in Parisiensibus Rob. Stephani an. 1544. in 16. in Antwerpiensibus sine punctis anni 1573. in Hartmannianis anni 1595. quae nuper humanissime ad me dono transmisit clarissimus Hufnagel, in Lugdono-Batauis sine punctis anno 1610. Venetis an. 1615 - 1616 **), in Pentat. veneto 1527.

D 4

in

*) The state of the printed heb. text. *diss. 1. pag. 347. seqq. latinae vero edit. german. pag. 332. seqq. Verosimile est Kennicott. codicum plerosque esse impressos.*

***) Non 1614 - 1615, vt tradunt Lelongius, ac Wolfius.

in alio membranaceo absque loco, sed Sabionetensi 1558. in Sabionetensi altero pariter membranaceo cum targum alternis versibus 1557. in Veneto accuratissimo 1547. et in alio etiam Veneto cum latina versione anni 1551. Ex antiquis exemplaribus, ac versionibus notum est duobus hic verbis *Exeamus in agrum* lacunam supplere Samaritanum, LXX, Vulgatum, Syrum, ac binas chaldaicas Paraphrases, Ionathanis, ac Hierosolymitanam. Singularis est modus, quo eam supplet insignis codex hellenisticus Venetus Bibliothecae diui Marci, qui a dextra sinistrorsum hebraeorum more Pentateuchum, Prouerbia, Ruth, Canticum, Ecclesiastem, Threnos, et Danielelem sistit ex hebraeo fonte graece ab anonymo iudaeo hellenista conuersos. Vertit enim: *καὶ εἶπε καὶ ἰὼν πρὸς Εβελον τὸν εαυτοῦ ἀδελφόν · γρ. . . . χρηστὸν καὶ πονηρόν. νῦν οὖν ἐν τῷ εἶναι σφε ἐν τῷ ἀγρῷ* etc. in textu ipso referens additamentum hoc, quod non Kaini verba ad Abel, sed puram amanuensis notam, et obseruationem de oppositis vtriusque fratris moribus complectitur, Pretiosum hoc *κειμήλιον*, cuius specimen ac lectiones nonnullas beneuole mecum communicauit clar. Gallicciolli, breui editurus est doctis.

doctissimus De Villoison non sine summa fa-
 crorum criticorum voluptate, et emolumen-
 to, qui ex eo luculenter inspicient, quae
 fuerit retroactis saeculis in Graecia, vel apud
 iudaeos hellenistas hebraici textus conditio, ac
 fides *).

D 5

IV.

*) Neque poenitebit lectorem hisce egregiis S. V.
de Rossi observationibus criticis ea addere,
 quae habet *Michaelis* in *Bibl. Orient.* T. IX.
 pag. 177. *Koehler* in libro: *Repertorium für*
biblische und morgenländische Litteratur, Tom. II.
 p. 242. *Lilienthal* in *comment. crit.* p. 102. Atque
 si dicendum, quod res est, difficile sane erit di-
 iudicatu, quaenam sententia sit amplectenda.
 Nostrorum quidem codd. et editionum aucto-
 ritatem parum valere ad componendam hanc
 omnem litem, nemo non videt. Restat, vt
 paulo curiosius in ea inquiramus, quae vete-
 res horum librorum interpretes de hoc loco
 difficili sentiant. Hi vero, monente etiam
 (pag. 56.) auctore nostro, constanter ver-
 tunt verba נלכה השרה, quae textus *samarit.*
 exhibet, exceptis, *Symm. Onkel. Theodot.* et
arab. utroque. Quod si igitur inter se disce-
 ptarent *oi ó*, *Samarit. Vulg.* (quam ob id
 ipsum vituperat *Hieronimus*) *Syr.* et *binae*
chald. paraphras. atque, quod lacuna ipsis vi-
 deba.

IV, 18. יילד defectiue. Ita Samar.
textus. In collect. Kennic. nullus hic codex
pro.

debatur, impari felicitate supplerent, nullus
dubitarem, quin ex mero horum interpretum
ingenio repetenda sit huius lect. origo. Sci-
mus enim, saepius placuisse illis, quae
manca visa fuissent et parum apta acutis
horum hominum auribus proprio Marte et sup-
plere et emendare. At vero criticorum nemo
adhuc, puto, animaduertit locum, huic no-
stro similem, quem tanta simplicitate atque
constantia corrigere tentarint, quantam in
hoc deprehendimus. Placuit quidem, ut uni-
co hoc utar exemplo, LXX. interpretibus
I Sam. VI, 1. textum ditare verbis: καί
ἐξεζέσεν ἡ γῆ αὐτῶν μύσας, me vero legere non
memini ullam aliam inueniri versionem, cuius
auctoritate horum (spuriorum sane) verborum
αὐθεντία corroboretur. Neque me fugit foe-
cundum in excogitandis fabellis veterum in-
terpretum ingenium, quo v. g. vti sunt οἱ οἱ
in exornanda Iobi historia cap. II. eorumque
mira verborum copia, qua prorsus abundant,
si, quae in textu non leguntur, lectori ob-
trudere cupiant. At vero quam simplex est
et ab omni fictione prorsus aliena verborum:
השדה נלכה structura! Id sane eo magis
mirum videtur, quo facilius erat, oblata qua-
dam

producitur, qui lectionem hanc confirmet a correctore nostrae editionis, vt mendosam, reprobataam.

V,

dam occasione, genio indulgere atque fusius exponere, quibus verbis, quaque acerbitate atque iracundia inter se contendissent Abel et Cain, nec non sexcenta alia somniare, hac ipsa textus lacuna ansam praebente. Quae vero inde orta fuisset interpretum inconstantia coniectura assequi facile possis. Cum enim vix fieri potest, vt in rebus ambiguis, aliam atque aliam formam admittentibus, in vnum omnes conspiremus, atque animi cogitata iisdem omnino verbis, ne sillabis dicam eloquamur; nemini, credo, tantus veterum interpretum consensus similis vero videbitur. Mihi quidem probabile admodum est, vt pro varietate ingenii, varias etiam coniecturas admisissent interpretes, quibus suppleri curarent verborum hiatum. Quod cum fecus accidit, vereor, vt boni sit critici, haec verba נלכה השרה *ἀυθεντίας* laude priuare eaque soli interpretum ingenio tribuere. Haud potius improbabile mihi quidem videtur, genuinam hanc esse *Samarit.* textus lectionem cuius originem fataque in hunc fere modum (at paucis) exponam. Exciderant haec genuina verba, siue incuria, siue alia quacunque ratio.

V, 9. Idem verbum defectiue. Nulla
etiam hic codicum discrepantia in Kennicott
Bibliis.

IX,

ratione, ex hebr. quodam codice. Irrepfit hoc
vitium (ex ipsa forsan repetitione nominis
וַיִּשְׁרַח in hoc segmento ortum) in plures
alios, diuque latuit. Cum vero interior ho-
rum verborum cum praecedentibus nexus le-
ctoribus suspicionem moueret, eosque admo-
neret, excidisse nonnulla verba, quae sensum
illustrarent; factum est, vt paulo curiosius in-
quirerent in hunc ipsum locum harum rerum
periti. Hinc igitur repetenda vera mihi vi-
detur varietatis, quam in codd. cum mss. tum
impressis deprehendimus, origo. Scilicet eorum
plurimi, quibus curae cordique erat librorum
V. T. fides atque diuina auctoritas, nefas
committere veriti affirmando, excidisse aliquid
e sacro codice, nullam lacunae mentionem
fecerunt. Alii vero paulo melius eruditi et
liberius sentientes nulli dubitarunt, facto in
textu ipso hiatu, monere lectores, desiderari
quaedam, quae impeditum sensum reddant,
atque obscurum. Quod si vero obiiciat ali-
quis, *samarit.* textum illam exhibere lectio-
nem, ex nostra quidem mente veram, ex
eoque ipso fonte, si genuina illa quidem
neque fictitia esset, in codicem receptam
fuisse

IX, 29. ויהיו plur. . Hinc constat publicum illud synagogae exemplar, ex quo haec editio curata est, fuisse germanicum.

Hispa-

fuisse a Iudaeis; is caueat, ne victoriam ante tempus canat. Improbabile enim non est, tantum saeuisse Samaritanos inter et Iudaeos odium, vt horum quilibet religioni sibi duceret, e Samaritano textu hebraeum aut emendare aut augere. Immo illi ipsi, qui, monente acutissimo *Michaelis*, aliunde noverant hanc lectionem נלכה השרה licet edocti exhiberi eam in textu Samaritano, pro falsa tamen ideo forsan habuerunt, quum nihil adeo offensum, adeo tetrum adeoque abominandum, maxime vero in re sacra videretur genti Iudaeorum, quam id, quod a Samaritanis profectum esset. Cui quidem qualicunque sententiae ipsam codd. inconstantiam fauere, aequus quisque intelliget. Rationem enim vix reddere possis aliam, quare factum sit, vt, cum lacunae mentionem facerent quidam codd. nullus eorum eam expleret, quam animum Iudaeorum erga Samaritanos omni tempore infensum atque ab eis ita alienum, vt rem omnem parui haberent et nullius frugi, quae ab hac gente originem duceret nomenque. Irem equidem lubentissime in sententiam *Michaelis*, viri tantae aucto-

Hispanica legunt *ויהי*. Nostrae editionis lectio confirmatur a codicibus Kennic. 191.

XVIII

auctoritatis tantaeque eruditionis, qua putat hoc Iudaeorum in textu spatium, *Piskā* dictum, eiusdemque originem ex eo deduci debere, quod recentioris aetatis notam praese ferre haec verba, ingenio studioque humano ad explendam textus lacunam adiecta, atque ob id ipsum prorsus aliena esse credidissent ab iis, quae textus originalis olim agnosceret. Vix vero a me impetrare possum, ut credam, Iudaeorum vllum vnquam tale quid ausum fuisse de Pentateucho statueri, de quo adeo superstitiose sentirent, ut ne minimam vnus litterae mutationem, ne dicam, totius loci omissionem, siue studio, siue incuria, factam fuisse contenderent. Hae igitur rationes (quas non omni forsan fundamento carere aequus harum rerum arbiter deprehendet) me eo impulerunt, ut pro vera amplecterer textus *Samarit.* lectionem. Neque vereor, ut omnem hanc disputationem prorsus inanem reddat ingeniosa viri acutissimi *Michaelis* et valida suspicio: *Ipsam exhortationem: exeamus in agrum adeo superfluum esse, ut ob id ipsum suspecta omnino videatur: illis enim temporibus, ruri cum*

vi

XVII, 20. Legitur והפרתי defectiue
 contra Masorae fidem. Ita Kennic. codices
 26.

XXVIII.

*viuerent homines, quotidie ibi fratrem offende-
 re potuisse etiam non vocatum.* Vera equidem
 atque egregia haec dicta intelligo. Neque
 vero, si quid iudico, ita comparata sunt, vt
 euincant penitus, *Samarit.* lectionem, glossam
 esse recentioris aetatis, moribus illius, quo
 Abel et Cain degebant saeculi, aduersantem.
 Poterat enim blandientis mores imitari Cain
 atque amice fratrem rogare, vt egrediatur
 secum in agros, probe conscius, omnem
 his blandimentis facile eripi posse animi mala
 in fratrem parantis suspicionem. Neque ab-
 ludit a vero, studio haec verba addita ab
 auctore fuisse, vt ostenderet, animo meditato
 et diu iras voluente tantum nefas commisisse
 Cainum. — Verum enim vero ne diutius
 morer lectores, vnicum hoc addam vereri me,
 vt eorum consilia, qui lectionem vulgarem,
Piska deleta, defendere in se susceperunt,
 licet ingeniosissima, omnem prorsus dubitatio-
 nis atque oppositi formidinem abstergant de-
 leantque. Palmam, fateor, prae reliquis meruit
Michaelis, qui ויאמר pro ויאמר a מרר vitiose
 scriptum putaret. Quae quidem coniectura,
 licet omni prorsus priuata sit veterum testi-
 monio

XXVIII, 19. בִּיתָאֵל iunctim, vt plane habent 16. ex Kenn. codd. . In exemplari, quod habeo prae manibus, anonymi cuiusdam

monio et antiquissimorum interpretum consensu, possit tamen nonnihil lucis sibi parare e loco Es. III, 10. si vera est, et fide digna versionis Syriacae in *Polyglottis Londin.* interpretatio. Vertit enim interpres Latinus verba *Syr. exacerbant iustum*, perfecto scilicet exemplo et fatis claro, מַרַר ob soni atque scripturae similitudinem librariorum incuriam antiquissimis temporibus cum verbo אָמַר comixtum, atque alterum pro altero positum fuisse. At aperte falsa est latina interpretatio, mendumque non in textu, sed in versione quaerendum. Adeant *le Moyne* varia sacra Tom. II. pag. 595. qui operae pretium ducant, ulterius inquirere in errorem fatis manifestum. Quod si vero vel maxime vera essent, quae vir illustris ad commendationem lectionis וַיִּמַר ex coniectura factae pro ea, qua penitus abundat eruditionis copia, et vasta purioris critica cognitione protulit; dubito tamen, an fatis bene probari possit, verbum מַרַר eandem *nostro loco* sibi vim vindicare, quam in trita illa וַיִּחַר אֵף Hebr. loquendi formula deprehendimus. Hinc etiam factum esse suspicor, vt aliam excogitaret huius

dam scribae manu notatur iunctim, vnaque voce legendum.

XXXVI, 7. מַגְרִיהִם defectiue. Ita Kennic. codd. 29.

XLI, 2. וְתַרְעֵנָה absque iod. Ita codd Kenn. 8; sed hanc, vt et superiorem lectio- nem inter menda sub finem retulit corrector.

XLVI, 20. פּוֹטִיפֶרֶע iunctim, vnoque verbo. Ita Samar. et 26. codd. Kennic.

XLVIII, 18. הַבְּכוֹר plene. Ita Samar. ac 38. codd. Kenn. reluctantibus masorethis.

Con.

huius tam difficilis loci interpretationem doctissimus *Koehler* l. c. qui ingeniose satis difficultatem omnem eximere laborat, laudato scriptorum apud Orientales florentium frequentiori $\epsilon\lambda\lambda\epsilon\iota\psi\epsilon\omega\nu$ vsu. Atque vt fidem dictis suis pararet, laudauit prae reliquis duo loca alterum ex V. T. *Ion.* II, 11. alterum e N. *Ioan.* XVIII, 16. depromta. Ad primum vero quod attinet, ingenue fateor, de eo me paulo aliter sentire. Constat enim ex ipso nexu ita esse vertendum: *iussu diuinitus accepto piscis in terram euomuit Ionam.* Haec prorsus alia est verborum structura, quae cum nostro loco conferri tum demum posset, si verba sonarent וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵל דָּג. Neque

E

Ioan.

Consul. R. Leui Todros lib. Masoreth.
fol. II.

E X O D V S.

XI, 1. אַחֲרֵיכֵן vno verbo. Mendosa
lectio, quae 15. Kenn. codd. auctoritate con-
firmatur.

XII, 24. וְשָׁמְרָה in singulari. Nulla
huius lectionis vestigia in Kenn. codicibus,
etsi contextus, et syntaxis analogia firmetur,
ac Vulgata versione. Sed syntaxis etiam
pluralem patitur, eamque plura exempla
con-

*Ioannis locum eiusdem indolis esse atque na-
turae affirmare dubito, hebraicis graeca mu-
tans in hunc fere modum: וַיֹּאמֶר לְשׁוֹעֵר וַיִּבֵּיא
אֹתוֹ, καὶ εἶπε τῷ δούλῳ καὶ εἰσηγάγετε τὸν
πέλεκτον. Dixit ille ianitori, intrare pateretur Pe-
trum. — Sed filum abrumpam, ne videar
libello tam egregio me meis animaduersionibus
nonnihil laudis detrahere. Utinam vero pla-
ceret auctori nostro, Viro S. V. et rei criticae
ad stuporem gnaro, nonnihil temporis huic
etiam impendere negotio, atque, pro ea, qua
abundat, harum rerum peritia et usu
adnotare curiosius, quid de hoc nostro loco
sentiat. Nos enim meliora a tanto viro edocti,
hanc nostram sententiam lubenter mutabimus.*

confirmant, et reliquae versiones antiquae. Hinc recte a correctore inter menda relata est haec lectio.

LEVITICVS.

I, 10. הכשבים pro הכבשים. Ita 3. codd. Kenn. et contextus analogia, quae utrumque patitur, quum utrumque idem significet. Sed mendosam lectionem arbitror.

XI, 30. והלטאה absque lamed maiusculo. Ita 95. codd. Kenn. et Menachem Lonzano in Or torà.

NVMERI.

III, 37. ויתידתם plene. Ita codd. Kenn. 13. Sed in accuratioribus codd. mss. et antiquis editionibus legitur defectiue, vt recte monet ad h. l. Norzius.

VII, 17. עתרים defectiue. Ita 14. codd. Kennic.

VII, 78. ענן defectiue, vt legunt tres codd. coll. Kenn. Id inter menda sub finem refertur, etsi vers. 83. idem vocabulum rursus defectiue in nostra hac editione exhibeatur. Posteriori hoc loco bini Kenn. codices huic lectioni adstipulantur.

X, 10. **ובמועדכם** defectiue quoad iod
 Nullus pro hac lectione codex Kenn. produci-
 tur, vno excepto, qui vtrumque omisit, iod
 et vav initiale. Consul. quae contra eam
 notat Norzius.

X, 10. **חדשיכם** plene. Ita Sam. et
 codd. Kenn. 66. Sed in pluribus codicibus
 id contigisse putat Norzius ad h. l. ex vna
 confusione loci alterius Legis, in quo idem
 verbum plene occurrit. Consulantur quae
 apud eum notant sacri iudaeorum critici.

XXVII, 5. **משפטן** cum nun minusculo.
 Lectionem hanc seruant codd. Kenn. 51.

DEUTERONOMIUM.

XXIV, 3. **כריתורה** plene. Ita 15. codd.
 Kenn.

XXXII, 4. **הצור** cum tzade minusculo,
 vt plane habent Kenn. codd. 101.

Ibid. 6. **הליהורה** cum he maiori, sed
 iunctim vnoque verbo. Ita legunt codd.
 Kenn. 19.

Ibid. 5. **ופתלתל** cum pe maiuscule. Ms.
 marginalis nota in exemplari, quod prae ma-
 nibus est, impressam lectionem confirmat.
 Ita etiam habent 5. mei codices, in quibus
 etiam

etiam Masora marginalis producitur, quae illud notat. In dispositionibus etiam scribarum, et maiuscularum litterarum Indice, qui extat sub finem operis Masorethici R. Leui Todros Florentiae primum impressi anno 1750, nostrum hoc pe etiam occurrit. Norzius dum notat in multis codicibus illud desiderari, fat innuit se illud in nonnullis reperisse, et expresse etiam addit se maiusculam vidisse in exemplari quodam maiusc. litterarum, et in alio antiquo libri Legis, seu in antiquo Tikkon eiusdem libri. Mirandum ergo nullum huiusce lectionis, ac maiusculae litterae vestigium in Kennic. codicibus, ac Bibliis reperiri.

R V T H.

I, 8. Kerì, seu lectio marginis, in textu ipso exhibetur, quod idem fit III, 3. 4. 5. 12. 13. 14. 17. IV, 4. 5. 6.

III, 9. Legitur כנפיד plural. *alas tuas*, ut legunt bini codices Regiomontani a Lilienthalio producti *), Erfurtensis II. ante correctionem

E 3

rectio-

*) Comment. crit. de duobus codd. mss. Regiom. pag. 120.

rectionem, III. et IV. post corr. apud Michaelis, Helmstadiensis primo, et Stuttgardianus apud Schellingium *). Accedunt ex meis codicibus octodecim, qui, retentis numeris, quos nunc in mss. meorum Indice obtinent, sunt 10. 14. 16. 31. 41. 59. 63. 187. 193. 197. 198. 209. 230. 262. 263. 265. 332. 343. Hi codices varias sacri textus partes ac libros complectuntur, quos adamussim ac fuse alibi describemus, vno excepto, qui integrum Bibliorum corpus sistit, pulcherrimo ac nitidissimo 187. hispano, quem amici mei singularis doctoris Crotti officiis, liberalitati autem, ac beneficio humanissimi Isaaci Finzi iudaei riparoliensis debemus. Ex vetustis editionibus lectionem hanc confirmant neapolitana Agiographa 1487. et Biblia complutensia. Lienthalius, qui in eius confirmationem Lxx. interpretes producit, latina eorum versione Polyglottis extante, quae hic, et saepissime alibi mendosa est, deceptus videtur; a qua propterea perpetuo cauendum est criticis, ne de orientalium versionum lectionibus iudicent. Lxx. enim

*) Descript. cod. ms. Stuttgard. pag. 131.

enim aperte singularem lectionem hodiernarum editionum sequuntur, vertentes τὸ πτε-
 ρύγιον σου.

T H R E N I.

I, 11. Kerì in textu ipso. Idem II, 2.
 15. 19. III, 20. IV, 3. 12. V, 21. Capite
 vero II, 13. neutrum legitur, nec lectio textus,
 nec alia marginis, sed defectiue אַעֲרַךְ.

E C C L E S I A S T E S.

I, 17. וּסְכָלוֹרָה cum Samech.

VII, 18. Primum אֶרֶב omittitur, vt in
 editione Pragensi. Punctis etiam destituitur
 in cod. I. Regiom. vt notat Lilienthalius.

XI, 9. Kerì extat in textu, vt in Bibliis
 brixienf. et edit. Prag. 1518.

E S T H E R.

I, 16. Lectio, quam ad marginem ex-
 hibet Kerì, in textu ipso recipitur. Idem
 III, 4. IV, 4. 7. VIII, 13. IX, 27.

C A N T I C V M.

I, 17. Neutrum hic legitur, nec רַהִיטָנוּ,
 vt in textu, nec רַהִיטָנוּ, vt habet Kerì, sed

pluraliter רהטינו *ambulacra nostra*. Optima lectio, quam confirmant vetustae omnes versiones.

IV, 4. דור absque iod. Multa de hac lectione apud Lilienthal. pag. 116. seqq. et Schelling. pag. 125.

A P H T A R O T H,

SEV

PROPHEticae SECTIONES.

S A M V E L.

Lib. I, cap. XII, 13. in sectione קרה, legitur ו אשר שאלתם cum vav praefixo. Ita bini codices Regiom. Helmst. post correctionem, Biblia brixiensia, Vulgatus, Syrus, et Arabs. V. Lilienth. pag. 141.

R E G E S.

Lib I. cap. I, 18. in sectione היי שרה pro altero ועתה *Et nunc*, quod legitur in hodiernis editionibus, in Pentateucho nostro melius, et accuratius legitur ואתה *Et tu*, ut plane legitur in plurimis optimae notae mss. codicibus. Sic habent apud Lilienthalium

lium

lium bini Regiomontani, II. et III. Erfurten-
 sis, Helmstadiensis post correct. Stutgardia-
 nus, Norimbergensis I. ante corr. Ebneria-
 nus II. apud Nagelium, qui lectionem hanc
 alteri praefert *). Kennicottus in sua colle-
 ctione codices 209. producit, qui lectionem
 hanc praefecerunt. Accedunt ex meis codici-
 bus triginta duo, qui sunt I. bis tum in tex-
 tu, tum in aphtarà, 2. 4. 6. nunc, II.
 13. 16. ante corr. 20. 21. primo, 174. 187.
 primo, 191. post corr. 196. 197. nunc,
 200. 211. 226. ante corr. 230. 233. 248.
 262. 265. 266. 267. 291. 295. 305. 319.
 335. primo, 341. 345. 346. Lectionem
 hanc auctoritate sua luculenter etiam ante
 corr. confirmat splendidissimus, eximiaequae
 notae codex ms. immortalis pontificis felicissi-
 me regnantis Pii VI. qui integrum Bibliorum
 corpus cum chaldaica paraphrasi alternis
 versibus complectitur. De pretiosissimo hoc
 cimelio, quod non annuente solum, sed et
 votis meis ac publicae utilitati vltro, largissi-
 meque fauente possessore ipso augusto ac do-
 ctissimo, nos ipsi primum contulimus, plura

E 5

di-

*) Diff. de duobus codd. mss. Norimberg. pag.
 26.

SALAS

dicemus tum in chaldaicis Estherae Addita-
 mentis ex eo breui edendis, tum in noua no-
 stra variarum lectionum collectione, vbi
 quadringentas et quadraginta circiter selectas
 varias lectiones clarissimi sacrarum litterarum
 professoris canonici Reggi, qui praesens col-
 lationi interfuit, iudicio insignes, ac critico-
 rum attentione dignissimas ex illo produce-
 mus. Ex antiquis meis editionibus ita legunt
 Prophetae priores an. 1486. Biblia foncin.
 1488. Pentat. cum v. meghilloth et aph-
 taroth absque punctis xv. seculi absque anno
 et loco, item Constantinopolitanus anni 1522.
 Consentiunt interpretes antiqui, Lxx. Chal-
 daeus, Vulgatus, Syrus, et Arabs.

II, 3. In sect. וּמְצוֹתָיו יהי legitur cum
 vav praefixo, vt in cod. Regiom. Helmstad.
 Erfurt. III. Stutgard. in edit Brixienfi, Prag.
 1518. Bomberg, 1525. et R. Menassè ben
 Israël. V. Lilienth. pag. 132. et Schelling.
 pag. 103.

Lib. II. cap. IV, 2. 5. 7. 16. 23. 34.
 Kerì in textu ipso extat, et vers. 7. legitur
 וּבְנֵיכִי cum vav praefixo.

ISAIAS.

I S A I A S.

LIV, 16. In sect. *Toledotb Noach* Kerì in textu ipso, vt in cod. Regiom. I. Helmstad. edit. Prag. 1518.

LVIII, 13. In sect. diei expiat. ad mane הפנך absque iod, et fing. vt editio Michaelis, Prag. 1518. Bomb. 1525. cod. Regiom. II. Helmst. Lxx. et Chald. apud Lilienth. pag. 155.

I E R E M I A S.

IX, 22. In sect. ואל יתהלל צו legitur ואל עשיר cum vav praefixo. Ita nonnulli codices, et editiones apud Lilienth. pag. 137. et Schell. pag. 181.

XVII, 1. In sect. נחקתי pro hodierno מזבחתים *ararum vestrarum*, legitur מזבחתיהם *ararum eorum* melius, vt habent bini codices Regiomontani, et viginti duo ex meis codicibus, videlicet I. in aphtarà בהר סיני, (ita etiam in textu videtur primum fuisse), 3. 4. 6. primo, II. 20. 24. primo, 26. 29. 186. ante corr. 197. 200. 211. 226. ante corr. 230. 248. 262. 267. 291. 295. 319. integrorum Bibliorum nuperrime humanissime mihi concessus a doctissimo

mo

mo Schnurrer, et 345. ante corr. Congruit ante corr. Pontificius codex superius laudatus. Ita etiam habetur in Bibliis foncin. 1488. et ita vertit Vulgatus, Syrus, et Arabs. In LXX. hic versus deest, sed in Hexaplis Origenis *οἱ λοιποί* hanc lectionem confirmant, vt recte a Lilienthalio obseruatum est, qui praeterea in eius fidem adducit etiam Chaldaeum, rursus, vt puto, deceptus mendosa versione latina, quae habetur in Polyglottis. Nam in textu habetur *אנוריוכו* cum suffixo secundae personae pluralis. Mendosa est etiam hic versio latina interlinearis hebraici textus, quae in iisdem Polyglottis extat, quae eum refert, ac si legeret *מזבתיהם*. Vt autem pro varietate codicum variat etiam Targum, non dubito, quin extent targumici codices, et forte etiam multi, qui nostram hanc lectionem habeant, de qua, etsi pluribus, iisque optime fidei testibus firmetur, nihil tamen, quod vehementer miror, in suis Bibliis habet Norzius.

O S E A S.

XIII, 2. In sect. *בַּתְּבוּנָם וַיֵּצֵא* pro *בַּתְּבוּנָם* *in intelligentia sua*, legitur *כַּתְּבוּנָם* *secundum intelligentiam suam*. Mira mss. codicum, et edi.

editionum copia confirmatur varia haec lectio. Eam apud Schellingium habet codex Stutgardianus, Regiom. II. Erfurt. I. II. III. V. post corr. codex item Pocockii ab eo allatus in Comm. in Hoseam pag. 725. Eam triginta sex ex mss. meis codicibus, scilicet 1. 2. 3. 4. 7. 11. 20. 23. 24. 26. 27. 29. 79. 174. 186. 187. 196. 197. 200. 210. 226. 230. 233. 240. 248. 262. 264. 265. 266. 295. 304. 305. 319. 341. 345. 346. Accedit Pontificius codex. Ex antiquis vero meis editionibus eam habent Prophetæ posteriores 1486. Biblia Sonc. 1488. Brix. 1494. Pentateuchus cum meghill. et aphtar. absque punctis xv. seculi, Constantinopolitanus 1505. Prophetæ poster. 1516. iidem Com. Abarb. 1520. Pent. constantinopolit. an. 1522. Venetus 1527. Biblia Rob. Steph. in 16. Ita etiam legerunt Lxx. Vulgatus, Chaldaeus, Arabs, nisi quod כהמונם, vel כהמונם, imaginis scilicet significatione, legisse videntur. Hinc recte Norzius, qui lectionem hanc in sua Bibliorum editione praetulit, animaduertit in omnibus mss. sic legi cum caph, et sic interpretes omnes exposuisse.

AMOS.

A M O S.

III, I. In sect. בני ישראל loco וישב *Filii Israël*, legitur בית ישראל *Domus Israël*. Ita apud Lilienthal. et Michaelis cod. Erfurt. II. ante corr. et I. ad marg. et Regiomont. I. et edit. Prag. 1518. Lxx. et Arabs. Quinam ex mfs. meis codicibus lectioni huic adstipulentur, alibi exponemus.

O B A D I A S.

Vers. 12. in sect. אל וישלח legitur אבסque vav praefixo, vt in cod. Stutgard. Regiom. II. et I. post corr. in Berolinensi, Helmst. in Bibliis brix. legi notant Schellingius, et Lilienthalius.

CAPVT V.

LIBRI HISPANICI, AC LVSITANICI,
QVI EX FERRARIENSIBVS IVDÆORVM
TYPOGRAPHIIS PRODIERVNT.

MDLII.

1.º *Lybro de Oracyones de todo el anno,*
in - 8. apud Abraham Vsque anno mino-
ris iudaeorum supputationis 312.

Post hebraicas editiones enarrandas fuscipi-
mus hispanicas, ac lusitanicas, quae fer-
rariensium iudaeorum typis impressae sunt.
Eae sunt numero paucissimae, ac prima inter
illas ordine occurrit nostra haec iudaicarum
precum, a Wolfio memorata, quae absque
vlla loci nota prodiit, sed apud Abrahamum
Vsque, adeoque Ferrariae, vt idem Wolfius
recte animaduertit.

2.º *Biblia Española in - fol. Ferrariae*
apud Abrab. Vsque anno maioris iudaeo-
rum supputationis a creatione mundi
5313.

Celeberrimae huic hispanicorum Bibliorum
editioni, quae fusam descriptionem postulat,
in-

integrum quod sequitur, Caput V. destinamus.

3.º *Orden de Ros basanab, y de Kippur,*
in - 12. *Ferrariae per Abrahamum Vsque*
anno iudaeorum mai. 5313.

Librum hunc memorat Wolfius Biblioth. heb. T. I. pag. 32. Sed perperam eum Abrahamo Vsque, vt auctori, tribuit, qui eius editor tantum fuit ac corrector. Perperam etiam, ac falso in - 4. eum impressum asserit. Editio haec, quae apud me extat, constat typis gothicis, ac foliis 262. Primi qui occurrunt, ordines sunt *Orden de noche*, et *de mañana de Ros basanab*, seu vespertinae, ac matutinae preces, quae in festo initii anni dicuntur, quas excipiunt preces expiationis et alia. Postrema libri pagina habetur foliorum, seu litterarum descriptio, typographica Vsque nota, ac perbreuis epigraphe, qua dicitur opus *Estampado en Ferrara 1553. a 22 del mes de Setembro.* Eandem cum hac editionem esse puto eam, quam Wolfius Biblioth. heb. T. III. pag. 1201. se reperisse testatur in Catalogo bibliothecae vngerianae, atque integrum hunc titulum praeseferre: *Machazor orden de Rosch Hasschana y Kippur*
tras.

trasladado en Español y de nuevo emendado por industria y diligencia de Abr. Vsque ben Schelomo Vsque portugues, estampado en su casa y a su costa, en Ferrara a 15. de Elul 5313. Antea ergo liber ab anonymo, vt opinor, versus fuerat, nuperrime vero ab Vsque emendatus et editus, quod idem, vt videbimus, de Bibliis ipsis hispanicis praestitit.

4.º *Psalmi hispanice, in- 12. Ferrariae anno a creatione iuxta receptam iudaeorum supputationem 5313.*

Editionem hanc referunt Lelongius *Bibl. sacr.* pag. 368. ac post Lelongium Wolfius *Biblioth. heb. T. II.* pag. 452. eaque procul dubio tribuenda est Abrahamo Vsque, qui ceteros hispanicos libros, vt hucusque vidimus impressit.

5.º *Samuel Vsque Consolaciam a tribulacõens de Ysraël, in - 4. minori Lusitanice Ferrariae per Abrab. Vsque anno eod. 5313.*

Iisdem gothicis typis, quibus reliqua, etiam librum hunc imprimendum suscepit hoc anno Abrah. Vsque, in suorum solatium a Samuele cognato suo elaboratum. Opus

F

hoc

hoc lusitanicum tribus dialogis absoluitur, in quibus sub Iacobi, ac Zachariae nominibus de variis iudaeorum calamitatibus, exiliis, oppressiōibus, siue ante, siue post I. et II. Templum, siue in Palaestina, siue extra apud varias nationes ab illis passis commentatur, ac miserae suorum conditione solatioque, productis illustriorum prophetarum oraculis solatoriis, consulere conatur. Summa dialogorum capita enarrat Wolfius Biblioth. heb. T. III. pag. 1072. ubi accuratam libri descriptionem suppeditat, non tamen, ut ipse opinabatur, ex vera editione ferrariensi, sed ex amstelodamensi, quae cum eundem titulum, atque anni et loci editionem retinuerit, hinc a multis bibliographis cum ferrariensi confusa est. Sed manifestum inter utramque discrimen intercedit. Ferrariensis enim charactere gothico exarata est, amstelodamensis rotundo, illa in - 4. haec in - 12. Cetera conueniunt. In fronte dicitur in utroque exemplari *Empresso en Ferrare en casa de Abraham Aben Vsque 5313. da Criçam 27. de Setembro.* Sequitur epistola auctoris nuncupatoria eidem matronae Graciae Nasci, cui iudaica etiam Bibliorum exemplaria Abrahamus dicauit. In prologo se in
Iusi-

lusitanorum iudaeorum gratiam lingua potius lusitanica, quam hispanica, ut nonnulli volebant, librum hunc composuisse conscribit auctor, et edidisse. *Sendo, inquit is, o meu principal yntento falar com Portughezes e representando a memoria deste nosso desterro buscarlhe per muitos meos e longe vrodeo, algum alivio aos trabalhos que nelle passamos, desconveniente era fugir da lingua que mamey, e buscar outra prestada pera falar aos meus naturais.* In hoc libro non solum agitur de vindictis, quas Deus sumpturus est iuxta praeiudicatam auctoris mentem de gentibus omnibus, ac praesertim de edomaeis, seu christianis, sed et multa contra nos, contra beatum Vincentium Ferrerium, praesertim vero contra statutam in Hispania, ac Lusitania inquisitionem euomuntur. Mirum itaque non est, si in indice expurgatorio Antonii a Soto maior pag. 903. liber hic, quacumque lingua exaratus, ac potissimum ferrariensis nostra editio prohibeatur. Illud vehementer miror Ferrariae a iudaeis editum eum fuisse, etiam expresso editionis loco, sed nulla, ut videtur, obtenta christianorum censorum facultate. Auctorem summopere commendat Immanuel Aboab in sua Nomologia p. 272.

vt virum *dotado de buenas Letras humanas, y versado en las historias*, sed insigniter etiam eum in chronologico facto, seu in definiendo anno obitus Iosephi Leuitae hallucinatum redarguit. In eo tamen corrigendus et Aboabus ipse, quod Samuelem nostrum pag. 296. cum Abrahamo confuderit. Summam libri raritatem testantur Wolfius cit. loco pag. 1072. et Vogtius Catal. hist. crit. lib. rar. p. 717. qui tamen de sola, vt diximus, amstelodamensi editione, sub ementito Ferrariae nomine recusa, loqui videntur, non de ferrariensi gothica, quae est multo rarior. Amstelodamensis etiam, non vera ferrariensis esse videtur, quae notantur in Catal. librorum Couvay Parisiis edito anno 1755.

MDLIV.

6.º *Vysion delectable dela Philosophia, in-8. Ferrariae per Abrab. Vsque an. 1554.*

Integer libri titulus est: *Vysion delectable dela Pbilosophia y artes liberales ado por muy sotil artificio se declaran altos secretos, y per fin las XXIV. Coplas de don George Maurique*, ex quo intelligitur praeter visionem delectabilem comprehendendi quoque poeti-
cum

cum aliud opusculum Georgii Maurique. Typis gothicis, vt cetera, exaratum est opus hoc, quod vidi apud iudaeos liburnenses, constatque foliis 171. non numerato indice, et Maurique poemate. Sub initium et finem typographi stemma conspicitur, sub finem vero haec epygraphie: *Acabose la presente obra en Ferrara a 15. de Março 1554.*

M D L V.

7.º *Orden de Oraciones in- 12. Ferrariae apud Abr. Vsque anno 5315. min. iudeor. supput.*

Huius editionis mentio fit apud Wolfium Biblioth. heb. T. III. pag. 1201. qui monet eam complecti folia 182. et sub finem dici absolutam die XII. Septembris, ac pleniorum hunc titulum efferre, *Orden de Oraciones de mes arreo sin boltar de una a otra parte, y la Orden de Hanucà, Purim ec.*

F 3

CAPVT

CAPVT VI.

DE

BIBLIIS HISPANICIS FERRARIENSIBVS

ANNI 1553.

Vt maximam apud bibliographos celebritatem nacta est ferrariensis haec hispanica Bibliorum editio, ita multos etiam descriptores obtinuit, inter quos potissimum eminent Simonius, Le-Longius, Wolfius, de Bure, David Clement, atque omnium nuperrimus Petrus Antonius Crevenna. Fusiore nos hic, atque accuratiorem insignis huius editionis descriptionem suppeditaturi, a titulo ipso incipimus, qui sic se habet. *Biblia en lengua espaola traduzida palabra por palabra dela verdad bebrayca por muy excellentes letrados vista y examinada por el Officio dela Inquisicion. Con privilegio del Yllustrissimo se or Duque de Ferrara.* Ligneus in fronte ornatus conspicitur nauem tempestate fractam repraesentans, qua iudaei hispani ac lusitani horum bibliorum auctores, et editores miseros forte exilii, ac deportationis suae casus exprimere voluerunt. Ex aduersa pagina
nun-

nuncupatio operis occurrit, quae pro exemplarium diuersitate diuersa est. Duplex enim extat, vt a bibliographis animaduersum est, exemplarium genus. Nonnulla epistolam in fronte gerunt estensis Ducis nomini inscriptam a Duarte Pinel, et Hieronymo de Vargas. Alia eam exhibent inscriptam nomini illustris iudaeae Graciae Nassi a Iom Tov Athias, et Abrahamo Vsque. Priora exempla a christianis christiano Principi dicata, et in Christianorum etiam gratiam et vsum impressa, christianam aeram sub finem exhibent, et hanc epigraphem: *A gloria y loor de nuestro señor se acabo la presente Biblia en lengua española traduzida dela verdadera Origen hebrayca por muy excellentes letrados, con yndustria y deligencia de Duarte Pinel Portugues: estampada en Ferrara a costa y despesa de Jeronimo de Vargas español: en primero de Março de 1553.* Posterioris vero generis exempla iudaeorum matronae oblata, eorumque vsibus destinata, iudaica etiam aera, et epigraphae insigniuntur, qua absolutum dicitur opus *con industria y deligencia de Abraam Usque Portugues, estampada en Ferrara a costa y despesa de Iom Tob Athias hijo de Levi Athias español en 14. de Adar de*

5313. Ita pro exemplarium diuersitate christiana, vel iudaica epigraphic christianae vel iudaicae nuncupationi congruit; sed typographorum oscitantia, vel quodam etiam casu ac necessitate factum est, vt altera cum altera interdum confunderetur, et christianae nuncupationi iudaica epigraphic, vel contra subiiceretur. Atque huiusmodi est luculentum exemplar, quod seruatur in selectissima haec nostra regia Bibliotheca.

Pergratam nos rem eruditis facturos arbitramur, si vtramque epistolam dedicationis, quae potissimum exemplarium discrimen constituit, integram hic afferamus, praesertim vero quum nullus hucusque bibliographorum eas attulerit. *Al yllustrissimo y excelentissimo Señor el Señor Don Hercole da Este el segundo: quarto Duque de Ferrara. — Aunque muchas vezes se ha visto (Serenissimo Principe) que toda obra traduzida pierde la gravedad y gracia que en su original tenia y que lo mismo puede ser en esta nuestra traduccion: quesimos todavia tomar este trabajo tan ageno de nuestras fuerças viendo que la Biblia se halla en todas las lenguas y que solamente falta en la española siendo tan copiosa y usada en la mayor parte dela Europa, y en algunas provincias fuera*

fuera della. Y aun que la Obra en si es soberana y divina no por esso carece deste recelo: a cuya causa fue siempre nuestro motivo sacarla a luz cubierta del favor de Vuestra Excelencia pues ael como a tan soberano Principe es devido amparar y favorecer todos aquellos que su subsidio y favor yuieren menester. Verdad sea que la Biblia es en quantidad (typographicum mendum pro qualidad) tamaña que passa todas las otras obras que hasta oy se han visto; mas tan pequeña en quantidad que si fuera sola mereciera nuestro atrevimiento grave reprehension. Pero como alos magnanimos Principes con todo se puede servir regulando los servicios por la voluntad de quien los baze: creemos que Vuestra Excelencia aceptara este pequeño servicio con benigno animo y mirara no tanto nuestra loable empreffa como la yntencion y voluntad que a su servicio siempre queda offrescida y obligada: de baxo de cuyo sublime favor navegaremos seguros por el tempestuoso mar que las detraçtoras lenguas pueden levantar: allende que ella se ymprimio por mandado y consentimiento de Vuestra Excelencia siendo juntamente vista y examinanda por sus letrados y ynquisidor tan complidamente, que en lo venidero por todas estas

razones se adquiriera muy loable gloria. Nuestro Señor su yllustrissima persona guarde y conserue muy largos años: y prospere y augmente su felicissimo estado como dessea = Criados de Vuestra Excelencia Feronimo de Vargas, y Duarte Pinel.

Breuior est altera iudaicorum exemplarium, quae Prologi titulo insignitur. Prologo ala muy magnifica Señora Doña Gratia Náci = No parescia razon (muy magnifica Señora) que aviendose de ymprimir la Biblia en nuestra lengua española (traduzida del hebreo palabra por palabra obra tan rara y hasta nuestros tiempos nunca vista) fuesse a parar en personas de cuyo favor no se pudiesse valer sino a alguna tan noble y magnanima que a su nobleza acrecentasse ornamiento. Por la qual causa la quesimos dirigir a vuestra merced como a persona que sus meritos entre todos los nuestros siempre tuvieron el mas sublime lugar. Assi por sus grandezas lo merecer como porque la propria natraleza y amor dela patria vos pone esta obligacion tan devida: vuestra merced la acepte con la voluntad que nos se la offrecemos, y la favorezca y defienda con el animo que siempre favorecio

rescio

rescio todos los que su ayuda hastas oy ympetra-
ron. Y porque su nobleza naturalmente es aco-
stumbrada a estos officios quedamos seguros de
algun recelo que por la diversidad de juizios po-
dríamos tener: pidiendo que su memoria no se
olvide de nuestro desseo que tan ynclinado es a su
servicio. Nuestro Señor por muy largos años
guarde su persona y prospere su magnifico estado.==
Servidores de Vuestra merced Tom Job Atias y
Abraham Vsque. Gracia Naçi natione lusitana
amplissima quidem fuit iudaeorum matrona,
nunquam tamen ferrariensis dux, eique
reapse ferrariensis editio nuncupata est, non
nova amstelodamensis. Hinc duplex Knochii
error corrigendus est, qui loquens de editio-
ne 1611. ait eam dicatam fuisse duci ferra-
riensi Graciae Naçi. Porro etsi ferrariensis
dux nobilis haec iudaea non esset, eam tamen
Naxi ducem fuisse eruo ex verbis Immanuelis
Aboav, qui Nomologiae pag. 304. illustre
hoc de ea testimonium habet: *Quasi en el*
mismo tiempo gozò nuestra nacion dela liberali-
dad de otra generosissima Matrona, que fue la
muy illustre señora Doña Gracia Nasi; de cuyas
excellentes virtudes, y nobles hechos se podian
escribir libros de mucho exemplo. No quiso dar
su

su illustre y unica hija por muger a muy ricos condes, y marquezes, que de otras gentes se la pedian: dióle el Señor por yerno a su mismo sobrino el ilustrissimo y digno de immortal fama señor Don Joseph Nasi, meritissimo Duque de Nacsia, corona honradissima delos hebreos portuguezes. Haec Aboabus, qui eundem Iosephum Nasi sub eodem ducis titulo etiam pag. 221. memorauerat.

In duplici hac nuncupatoria epistola et epigraphe potissimum exemplarium discrimen superius diximus situm esse, non omne. Nulla ne loca in iis pro varia iudaeorum ac christianorum religione et interpretatione immutata reperiuntur? Id a nonnullis quidem contendi animaduertit de Bure, sed nullus hucusque bibliographorum confirmavit, nosque hic selectissimo, ac luculento exemplo grauissimum utrorumque exemplarium discrimen demonstrabimus. Illud autem petimus ex Isaiae VII, 14. ubi celeberrimum extat oraculum de Messia ex Virgine nascituro. Christiana huius editionis exemplaria christianorum interpretationem vocabulo העלמה Ahalma tribuunt, vertuntque *He la Virgen concibien*. Contra iudaica exemplaria

plaria

plaria iudaeorum expositionem secuta, qui vocabulum illud de puella interpretantur, legunt *He la moça concibien*, assumpto vocabulo, quod solius aetatis nomen est, et iuxta hispanos lexicographos idem valet ac *Joven*. Iudaica exemplaria sequuntur nouae omnes editiones amstelodamenses, idque in versionibus etiam iudaeo - teutonicis factum esse patet ex Vffenbachii ad Maium epistola, in qua Biblia iudaeo - teutonica anno 1669. Amstelodami edita accusat Vffenbachius, quod mala fide vocabulum illud vertant *Junge Frau*. Ex tribus meis exemplaribus duo christianam hic interpretationem sequuntur, vnum iudaicam. Sed ex prioribus illis alterum, quod in iudaeorum manus deuenit, hanc ad marginem ms. notam iudaei hispani exhibet, qua Virginis interpretationem maximum errorem esse adferitur, et non solum Kimchii auctoritas, sed et Prouerbiorum locus opponitur, in quo hoc idem vocabulum (etiam in christianorum exemplaribus) puellae nomine vertitur. *Grande yerro; a de dezir la Mçoa, como dize en Proverbios 30: Carrera de Varon en Moça, y mira al Rab Quanby וי״ן en Sores מוֹצָא*. Quod idem iudaeus hic anonymus huius exemplaris possessor iterum adnotauit

tauit ad illum Prou. locum, verti videlicet in eo hispanice vocabulum illud puellam, maxima autem hallucinatione ac mendo Isaiae VII. verfum fuisse Virginem. *A qui ladino moça: Yerro Isaia 7. ladino virgen, y es gran yerro.* Ita sane ex praeiudicata mente recentiores iudaeorum interpretes sentiunt, et exponunt, Aquilam, Symmachum, Theodotionem secuti, qui omnium primi puellae interpretationem videntur inuexisse. Non aliter vertit Lexicon biblicum hebraeo-hispanicum, cui titulus *Chefek Scelomò*, etiam ex editione veneta *). Non aliter Lexicon alterum biblicum ms. hebraeo-gallicum, quod apud me extat, Taleaburgi anno 1279. conscriptum. Sed in hac re vetustiorum, ac doctiorum suorum interpretum fide eos descivisse fidem faciunt LXX. qui sacros libros ex hebraeo in graecum sermonem transferentes, verbum Ahalmà Ἁλμα, seu Virginis significatione reddiderunt. Illud tamen animaduertendum aliud etiam tum christiano-

rum,

*) *Extat apud me utraque huius libri, qui hispanicae bibliorum Versionis locum obtinet, editio Thessalonicensis, ac Veneta utraque ex bibliographorum sententia rarissima.*

rum, tum iudaicorum nostrae editionis exemplarium genus extare, quod ad deuitandam christianorum, ac iudaeorum offensionem neutrum legit, nullaque hic interpretatione adhibita primigenium ipsum Isaiiae verbum **ALMA** maiusculis ac gothicis litteris exhibet. Quinque huiusce generis exemplaria mihi comperta sunt, quorum alterum Venetiis extat in selecta Bibliotheca cl. abbatis Canonici, qui humanissime mihi illius notitiam suppeditauit; alterum in Estensi a doctissimo Tyraboschio beneuole mecum communicatum Tertium Venetiis item possidet eruditus vir Theophilus Fredericus Kiinhans. Quartum Amstelodami insignis nostrae huius aetatis bibliographus Petrus Antonius Crevenna, alterum videlicet e duobus, quae possidet, pagina 23. editi eius indicis commemoratum. Quintum paucis ab his diebus Mantuae perlustraui apud spectatissimum Iacobum Saraval primum mantuanae iudaeorum synagogae praefectum. Priora quatuor ad usum christianorum sunt; postremum ex iudaicorum genere. At vero collatis illustrioribus aliis prophetiis, in quibus iudaei ac christiani dissident, nullum aliud reperio exemplarium discrimen, quod maximo argumento est in vnico hoc Isaiiae loco

loco vtraque exempla differre, quem Inquisitores ipsos correxisse verosimile est, quum ab ipsis examinata, atque approbata fuerit haec bibliorum versio, vt constat tum ex epistola nuncupatoria, tum ex titulo ipso editionis. In ceteris prophetiis ac locis semper iudaica in vtroque exemplarium genere interpretatio, non christiana seruata est, vt patet ex Psalmo XXI. praesertim vero ex celeberrimo Messiae oraculo Isaiae IX. vt inferius ex Cassiodoro Reyna obseruaturi sumus. Si porro in vnico vel fere vnico loco vtraque exemplaria diffident, corrigendi sunt, qui apud de Bure in multis locis vtrorumque versionem, ac significationem differre contendunt. Praecipue vero corrigendus de Bure ipse, qui ob haec diffidia duo haec exemplarium genera duarum editionum nomine appellat. Vnica namque est editio, in qua in christianorum gratiam epistola nuncupatoria, epigraphe, atque vnicum in Isaia verbum immutata sunt. Cetera adamussim, ac perfectissime conueniunt.

Post nuncupatoriam epistolam sequitur interpretis praefatio, in qua de huius versionis necessitate, ratione, praestantia potissimum agitur. Illud vero animaduersione dignum quod

quod ipse in ea asserit, vel promittit, iunctim editurum esse se, vt sperat, etiam diuersas hebraicorum vocabulorum declarationes stellula designatas vna cum libris apocryphis, qui in hebraeo canone non reperiuntur, si suum hoc opus intelliget esse acceptissimum. *Los quales (diuersos pareceres) espero juntamente salgan aluz con los Apocryphos que no son del Canone hebrayco sintiendo este mi trabajo ser agradable.* Sed haec nec iunctim, nec seorsim, quod dolendum est, prodierunt. Praefationem excipit Tabula sex foliis constans, qua exhibentur **I. Orden del Numero y Nombres delos libros dela Biblia segun los hebreos, y latinos, 2. Tabla y Sumario delos Capítulos dela Biblia, 3. Catalogo delos Juezes, y Reyes, y Prophetas, y Sacerdotes mayores.** De Bure his addit *Tabla delas Haphtarot de todo et año y numero delos años en los quales se ayuntan estas Parasciots;* vnde non octo, sed decem distincta sub Voluminis initium folia non numerata reperiri debere notat ad eius perfectionem. Verum tabula haec Aphtararum vix mihi videtur posse locum habere sub initium. Non ante priorem Tabulam, quia id non patitur foliorum enumeratio, quae absolute postulat eam

anteponendam esse. Non post eam, quia ea absoluitur certo foliorum numero, ac pagina dimidia, apposito ab editoribus *Finis*, quo indicatur nihil ultra, vel nullam aliam tabulam apposuisse. Ita etiam distributus est Titulus, nuncupatio, praefatio, ac tabula prior, ut solum integrum foliorum quaternionem constituent, nec eum excedant. Itaque eam potius ad calcem referendam esse arbitror, ut reuera referunt nonnulla exemplaria, atque inter cetera vnum ex meis, et alterum Bononiae a me collatum in Barnabitarum Bibliotheca ad templum diuae Luciae; et si licet libere dicere quod sentio, ea videtur potius absoluta integra editione eidem addita in nonnullorum iudaeorum gratiam, qui propheticarum etiam sectionum indicem desiderare videbantur. Etenim si in animo primum habuissent editores eam inserere, id certe opportuno loco fecissent, qui erat in ceterarum tabularum ordine. Additam autem dixi in gratiam iudaeorum, atque idcirco, ut iudaicis tantum exemplaribus adderetur. Cui coniecturae haec sunt, quae fidem faciunt.

I.º Vfus perpetuus qui in ea fit, hebraicorum vocabulorum ad designandas legis, vel prophetarum sectiones, festiuitates, et alia.

2.º Quod nulla vnquam iisdem hebraicis vocabulis haphtaroth, paraschioth etc. apposita sit in christianorum gratiam hispanica interpretatio, vt constantissime factum est in ceteris tabulis. 3.º Quod haec tabula, et quae ea continentur, propius iudaeos, quam christianos, immo eos solos attingant. 4.º Quod in multis christianorum exemplaribus desideretur. Abest ea ab exemplari regio, et deerat quoque in luculentissimo et integerrimo meo exemplari ad vsum christianorum, sed eam ex alio exemplari petitam sub finem apposui, ne exemplar a bibliographorum descriptione discrepare, eisque mutilum videretur. Itaque tabula haec adesse, et abesse potest a christianis exemplaribus absque vilo eorum defectu, immo ex mea sententia etiam a iudaicis, si, vt diximus, nonnisi post integrae editionis absolutionem, atque in nonnullorum, vt videtur, iudaeorum gratiam, qui eam ad commodiorem vsum postulabant, edita est. Extant sane, et forte etiam plura, ex iudaicis ipsis exemplis, in quibus haec tabula deest, quorum vnum tantum hic afferemus, integerrimum, quod in Angelica seruatur, humanissime mecum,

G 2

quum

quum Romae essem, a doctissimo Georgio illius praefecto communicatum.

Quod spectat ad integrum Bibliorum corpus, constat hoc, ut reliqua, typis gothicis, ac foliis numeratis 400. praeter titulum, praefationem, tabulam, et epigraphem, quae una cum editionis *Registro* ad calcem exhibetur folio seiuncto. Litterae, quae initium cuiusque libri ac sectionis constituunt, ornatae sunt, lignaeque tabula exsculptae. Librorum ordo, quem editio sequitur, est iudaico Canonis consentaneus, quod in tabula animaduvertitur, ubi integer producitur. Eum etiam fuisse persequitur Clement Bibli. curiosa libror. rar. T. III. pag. 451. ne ex vario librorum ordine, qui in hisce Bibliis seruatur, bibliographi christiani imperfecta exemplaria perperam coniiciant. Illud tamen animaduvertendum est in hac editione diuersum locum quinque sacris Voluminibus Cantici Canticorum, Ruth, Threnorum, Ecclesiastis, et Esther assignari. Ea enim in aliis hebraeorum editionibus vel statim post Pentateuchum, vel eo, quem inter agiographa occupant, ordine, vel quod in paucis factum, sub eorum initium exhibentur. Contra hic sub agiographorum finem posita reperiuntur, ita ut post-

stre.

il. extremus omnium librorum fit liber Esther. In
 nonnullis, quae secutae sunt, editionibus or-
 do hic, vt inferius animaduertemus, immu-
 cis, ratus est, et suus cuique volumini locus in
 aegographis restitutus. In editionis progressu
 insignem folio 48. lacunam contigisse omnium
 primus animaduertit diligentissimus Crevenna.
 Typographorum enim oscitantia omissus est
 finis Cap. VII. et initium VIII. Leuitici, seu
 integrae 21. lineae, et a postremis verbis
 versiculi 35. Capitis VII. *en dia que fixo al-*
egar a ellos para servir a. A. digressio fit ad
 postrema verba versiculi 7. Cap. VIII. *Dio*
obre el espaldar. Ita fere integri decem
 versiculi praetermissi sunt. Defectum hunc
 in omnibus exemplaribus reperiri debere sta-
 uit laudatus Crevenna, et ex bibliographo-
 rum silentio et exemplarium ipsorum statu
 coniecit, typographos ipsos folium rursus
 non impressisse exemplaria, quae hanc la-
 cunam non habeant, esse paucissima, ac for-
 tasse vnicum esse alterum, quod ipse possidet,
 horum bibliorum exemplar, in quo nonnisi
 diuitis alicuius possessoris opera et impensis
 illam suppletam fuisse autumat. Sed minus
 recte haec a docto viro conieci conditio ipsa
 exemplarium euincit. Tantum enim abest,

vt vnicum sit illud suum exemplar, quod lacunam hanc non exhibeat, vt bina apud me vnum extent, in quibus eodem prorsus caractere, eodemque, vt ipse narrat, modo ea suppleta conspicitur. Non apparet etiam haec lacuna in duobus aliis christianorum exemplis a me collatis, videlicet in superius commemorato bononiensium barnabitarum, atque in altero, quod beneficio doctissimi praefulis Fogginii Romae contuli in Bibliotheca Corfiniana. Porro dubitari nequit, quin praeter quinque haec alia adhuc reperiantur exempla absque illo defectu, quae in variis Europae bibliothecis, vel synagogis delitescunt. Iam vero quum ea iisdem omnino gothicis Vsque typis denuo excusum folium illud referant, a quonam, nisi ab Vsque ipso, hoc factum fuisse, et editionem suppletam arbitrabimur? Quid facilius ac verosimilius quam typographum ipsum post diuentam editionis suae portionem tam insignem lacunam animaduertisse, ac suppleuisse, vel emptores Biblia excurrentes, illamque detegentes, iure suo ab eo petiisse, vt rursus impresso folio 48. suppleretur? Sed vt sero id animaduersum est, emendari quidem potuit defectus in iis, quae supererant, exempla.

plaribus, in plerisque vero, quae iam fuerant distracta, non potuit. Forte etiam typographi, ac possessores folium iteratis typis commissum suo loco inferere neglexerunt. Ad priorem classem referenda sunt, quae sunt absque lacuna; ad posteriorem, quae eam exhibent, vel in quibus possessorum tantum manu ad marginem suppleta conspicitur. Dignitas autem editionis, et recepta typographorum consuetudo postulabat, ut integrum folium, dilatata tantisper, ut factum est, paginae forma, atque immutata maiori littera lignea, quae sectionem inchoat, in minorem, denuo imprimeretur, non totidem breuiiores schedulae, quae editionem ipsam deformabant, facile autem amitti, nec commode inferi poterant. Hinc perperam, meo quidem iudicio, ex harum schedularum defectu, vel de Burii de illis silentio eruit commemoratus Crevenna exemplaria omnia hucusque vel a de Bure, vel a ceteris bibliographis visa lacunam illam constantissime habuisse. Manifestum est bibliographos qui hucusque de hac lacuna siluerunt, vel eam non animaduertisse, quod facillimum est, vel exemplaribus usos esse, quae eam non referebant. Decem illi versiculi praetermissi,

integri, vt extant in II. suo exemplari, optimo consilio a Crevenna ipso recusi sunt in postremo, seu VI Indicis sui volumine p. 6. vt constaret, quid in exemplaribus deesset, et vt eorum lacuna suppleri facillime posset. Sed quum typographicis nonnullis illi mendis scateant, nec omnium manibus teratur crevennianus Index, hinc accuratius nos hic eos ex duplici nostro exemplari subiiciemus. *Que encomendo. A. para dar a ellos en dia de su ungrir a ellos de con hijos de Ysrael: fuero perpetuo a sus generancios. Esta la ley para alçacion para presente, y para limpieza, y para culpa: y para complimientos y para sacrificio delas pazes. Que encomendo. A. a. Moseh en monte de Sinay: en dia de su encomendar a hijos de Ysrael para fazer allegar sus allegaciones para. A. en desierto de Sinay.*

CAP. 8. *)

Y fablo. A. a Moseh por dezir. Toma a Abaron y sus hijos con el y los paños, y olio

*) Haec VIII. Capituli designatio in recuso folio manifeste expressa in Crevenniano Indice, seu in lacunae contextu in eo impresso omittitur.

olio dela uncion: y toro dela limpieza y dos
 los barvezes y canastillo delas cenceñas.
 Y toda la compañia congrega: a entrada de
 tienda del plazo. Y fizo Moseb assi como
 encomendo. A. a el: y congregose la com-
 paña a entrada de tienda del plazo. Y dixo
 Moseb ala compañia: esta la cosa que encomen-
 do. A. por fazer. Y fizo allegar Moseb
 a Abaron y sus bijos: y lavo a ellos con
 aguas. Y Dio sobre el la tunica y ciñio a
 el con cintero y fizo vestir a el el manto: y
 dio ec.

Nonnulla nunc de huius versionis auctori-
 bus, et ratione dicamus, in quo grauissime
 etiam hallucinantur bibliographi. Fuerunt
 nonnulli atque inter ceteros le Longius, qui
 arbitrati sunt, editionem hanc non nouam
 complecti ferrariensium iudaeorum versio-
 nem, sed vetustam, et quod ad Pentateu-
 chum attinet, eandem prorsus, quam Con-
 stantinopolitani iudaei anno 1547. ediderant.
 Quam absona sit eorum sententia, constat ex
 praefatione ipsa editionis, in qua editor sic
 loquitur: *Queriendo complazer a mi desseo que
 siempre fue amigo del universal provecho, bize
 trasladar la Biblia en nuestro español. Infra
 vero: Assi procurée que esta nuestra Biblia*

por ser en lengua Castellana, fuesse mas lle-
 gada ala verdad hebrayca que ser pudieffe
 baziendo seguir pero en todo lo
 posible la trasladacion del Pagnino, expresse
 subdens se doctos ob id viros in vtraque lin-
 gua hebraea, ac latina assumpfisse, obsoletis
 hispanicis verbis vsum fuisse interpretem, non
 recentioribus, stellulis dubia variisque signi-
 ficatibus obnoxia verba indicasse, in varia
 denique, ac multiplici auetorum expositione
 veriore se, textuique magis congruam sele-
 gisse. Quae omnia de interprete quidem dici
 possunt, de simplici descriptore, vel editore
 non possunt. Sed luculentius adhuc argu-
 mentum ex collatione ipsa petitur; quam
 commodissime hinc inde in selectis locis per
 me ipsum instituire potui, cum felicissimo
 euentu Constantinopolitanam etiam editionem
 summae, ac fere extremae raritatis nuperri-
 me acquisierim. Etenim etsi affinis altera
 alteri sit, in multis tamen, et saepe disside-
 re, patet vel ex ipso, quod vnum hic sisti-
 mus, Genesis exordio.

FER.

FERRARIENSIS.

- Gen. I. 2. *Y la tierra era vana.*
 ibid. *Y espirito del Dio se movia.*
 6. *Sea espandidura en medio delas
 aguas.*
 9. *Apañiense las aguas.*
 ibid. *Y aparesca la seca.*
 12. *Y saco la tierra bermollo, yerva.*
 14. *Sean luminarias.*
 15. *Y sean por luminarias.*
 21. *Y crio el Dio alos culebros.*

CONSTANTINOPOLITANA.

- Gen. I. 2. *Y la tierra era vaga.*
 ibid. *Y viento de el Dio esmovienze.*
 6. *Sea expandidura entre las aguas.*
 9. *Sean apanyadas.*
 ibid. *Y sea apparecido lo secho.*
 12. *Y saco la tierra bermollo de
 yerva.*
 14. *Sea luzes.*
 15. *Y seran por luzerios.*
 21. *Y crio el Dio alos Pescados.*

Plura non persequemur. Nam vel ex hisce
 manifestum est diuersos fuisse harum versio-
 num interpretes, qui non solum varia voca-
 bula,

bula, sed varias pro varia cuiusque opinione
 sacrorum verborum significationes sequuti
 sunt. Alter vocabulo רוּחַ *spiritus*, alter
 vero *venti* significatum tribuit. Alter vocem
 נֹשֵׂא in statu absoluto facit, vertitque *ger-*
men, herbam, alter in statu regiminis, ver-
 titque *germen herbae*, excepto tamen vers. II.
 in quo vtraque editio idem vocabulum vertit
 in statu regiminis *bermollo de yerva*. Sed id
 contra ceterorum interpretum fidem factum
 est, atque amstelodamensibus editoribus
 displicuit, qui in ferrariensi textu ab iis recu-
 so statum absolutum restituerunt. Ceterum
 editio ferrariensis accuratior vbiq̄ue est con-
 stantinopolitana, hebraicoque fonti, rece-
 ptisque doctiorum interpretum, ac rabbino-
 rum expositionibus conformior, vt vel ex
 allatis duobus locis patet, in quibus vetu-
 stiores omnes sacrorum librorum interpretes
 vocabulo רוּחַ *spiritus* significationem, alteri
 vero נֹשֵׂא statum absolutum attribuunt. Solos
 LXX. excipio, qui posteriorem dictionem in
 statu regiminis et ipsi assumpserunt, verten-
 tes vtrobiq̄ue Βοτάνην, χόρπου. In quo ta-
 men consentientem non habent graecam al-
 teram, seu hellenisticam versionem venetam
 ms. quam superius laudauimus, ab anonymo
 iu-

iudaeo graeco ex hebraicis fontibus elaborata, quae vertit: *Χλοασάτω ἡ γῆ χλοην βοτάνην σπείρασαν σπέρμα καρποῦ ποιοῦν καρπούς.* Quod idem repetit vers. 12. nisi quod vocabulum *ξύλον* vers. 11. omissum recte suppleat. Cum ferrariensi etiam congruit in interpretatione dictionis *קלל*, vertens *καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἵπτατο κατὰ προσώπου τοῦ ὕδατος.* Hinc constantinopolitanam potius Versionem antiquam illam Hispaniarum referre crediderim, praesertim quum obsoletioribus illa vocabulis utatur. Quae enim in nostra obsoleta occurrunt, partim iudaeorum ipsorum barbariei, partim interpretis consilio tribuenda sunt, qui in praefatione testatur vetusta se suorum phrasi, et idiomate usum esse, ut aptius sacrarum dictionum vim et proprietatem exprimeret. Nonnulla etiam mutuatus is videtur ex antiquis ac receptis maiorum interpretationibus. Hinc perperam ex stili antiquitate inter opera anonymorum, qui ante 1500. vixere, referendam esse arbitratus est Nicolaus Antonius *Biblioth. hisp. vet. parte II. pag. 260.*

Non ita tamen haec dico, aut tueor, ut credam ferrariensem interpretem ob oculos fal-

saltem non habuisse, aut secutum non fuisse antiquam aliquam hispanicam versionem, quae longo usu apud suos terebatur, quamque ex Hispania ipsi attulerant. Nam idem interpres de nonnullis verbis adscitiis loquens in hebraica littera non extantibus, ea adscita asferit non a se, sed *por los Sabios*, ac nullus dubito, quin ipse pro nationis suae more, summaque tenacitate maiorum suorum doctrinas, et interpretationes religiosissime ubique secutus sit, adeoque et hispanas ipsas versiones antiquitate, simplicitate, longo synagogarum usu apud iudaeos venerandas. Versiones, inquam; varias enim, ac multas hispanos iudaeos antiquitus habuisse verosimile est, quae cum inter se in sacrorum verborum interpretatione aliquando dissiderent, dubia ipsa, ac diuersae significationis vocabula accurate in textu distinxit ferrariensis interpres, ceteras autem interpretationes seorsim illustrare et edere constituerat. Atque ex hoc forte, quod vetustis sapientum suorum versionibus ms. religiose is adhaeserit, easque plerumque retinuerit, hinc Biblia haec in titulo *por muy excelentes letrados* versa dicuntur. Nisi dicamus alios in sui auxilium vel eundem interpretem, vel editores ipsos adsciuisse. Nec enim

enim

enim aliter conciliari titulus cum praefatione potest, in qua vnus tantum constantissime nominatur interpres. Pluribus, iisque ferrariensibus sapientibus nostram hanc versionem tribuit Iosephus Athias, iudaeus amstelodamensis in praefatione ad Biblia iudaeoteutonica anni 1677. qui tamen turpiter hallucinatur, dum ex nostrae editionis titulo male intellecto centum ferrariensis synagogae sapientes Biblia haec vertisse conscripsit. Ipse enim non *por muy*, sed *por meoth excelentes letrados* oscitanter videtur legisse, aut incertum doctorum hominum numerum ad certum eumque incredibilem arroganter transtulisse. Knochius, aliique duos tantum fuisse interpretes statuunt, videlicet Yom Tob Atiam, et Abrahamum Vsque, qui opus ipsum ferrariensi suae nationis Matronae nuncuparunt. Alii vero, vt Simonius, le Longius, Bartoloccius, Aduocatus, foli Abrahamo Vsque adscribunt, cui tamen gloriam hanc vindicari non posse obseruat Wolfius *Bibl. heb. T. I. pag. 31. seq.* cum in epigrapha ipsa iudaicorum exemplarium Biblia haec opera quidem et studio Vsque Ferrariae excusa dicantur, sed per eruditissimos viros ex hebraeo hispanice translata. Si ergo epigraphi credendum est, typo-

typographus ille fuit, non auctor. Sed si quis vrgeat hoc ipsum studium illum contulisse, quod vetustas schedas, vt Simonius vult *), atque hispanorum iudaeorum glossas quoad maiorem Bibliorum partem ipse collegerit, disposuerit, adornarit, ego multum non repugnabo. Quare enim fieri non potuit, vt, collatis ipse studiis cum Samuele eius, vt videtur, fratre, vel cognato, aliisque clarissimae illius synagogae rabbinis, ferrariensem hanc versionem ex antiquis maiorum schedis digesserit, interim vero eam ad hispanos ipsos sapientes, a quibus illam veluti mutuauerat, et ex quorum scriptis profecerat, retulerit? Praesertim quum praeter christianos non desint ex iudaeis ipsis, qui illi versionem hanc adiudicent. Vnum hic afferam R. Abrahamum Sury, qui in Prologo ad Psalterium hispan. ferrariense a se Amstelodami recusum anno 5388. maioris iudaeorum supputationis, christianorum 1628. quod in manibus meis est, illud vocat *traduzido con mucha excelencia por el señor Abraham Aben Vsque de Ferrara.*

Quod

*) Histoire critique du vieux Testam. pag. 311.

Quod vero ad rationem attinet, quam in hac elaboranda versione sequuti sunt interpretes, quicumque tandem ii fuerint, tanta in religione vti sunt, ut ad superstitionem vergere plerisque criticis videatur, et inepte superstitionem eam appellare non dubitet Arnoldus Bootius *). Verbo enim ad verbum, ut in titulo ipso monuerunt, interpretati sunt, quod interpretandi genus summopere probat Huetius, sacrorum verborum literam, ordinem, syntaxim, primariam, seu grammaticam vim, anomalias ipsas interdum sectati. Vbi vero plures, ac variae significationes verbis inerant, stellulas, vel asteriscos, ut iam animaduertimus, ad diffensionem ipsam, variosque significatus indicandos religiose apposuerunt, non ut apocrypha Veteris Testamenti loca indigitarentur, ut minus recte notat de Bure, qui in illis omnem nostrae editionis praestantiam constituit. Tantum enim abest, ut interpretes singula illa loca asteriscis notata, quae et plurima sunt, et indubiae apud eos, ut apud nos, fidei et auctori-

*) Animadu. sacr. ad Heb. text. in Indice auctor.

Et oritatis, apocrypha iudicarint, ut varias
 ipsas illorum interpretationes indicare reli-
 gioni duxerint. *Y es de notar, inquit in*
Praefatione, que en los lugares, donde se
*viere esta estrella *, es señal que ay duda en*
la declaracion del vocablo, y alguna vez diver-
sos paraceres. Itaque non dubia, incerta,
 apocrypha vocabula ipsa, ac loca, sed dubia,
 variisque expositionibus obnoxia eorum signi-
 ficatio designatur. Sed forte quod editores
 subdunt de vocibus circello notatis, ut in-
 telligeretur eas extra hebraici textus litteram
 ad sententiae declarationem adscitas fuisse,
 cum stellulis confudit de Bure, et quod de
 paucissimis vocabulis nullius momenti ad so-
 lam contexendam orationis seriem adhibitis
 monetur, id integra scripturarum loca trans-
 tulit. En eorum verba: *Y donde ballaren*
estos medios circulos () notaran que lo de den-
tro dellos es fuera dela letra hebrayca; mas
empero es traydo por los sabios para declara-
cion del sensu. In qua quidem re non culpan-
 dum, sed commendandum est eorum confi-
 lium, ut et in eo, quod sacrosanctum Dei
 nomen יהוה perpetuo distinxerint, et per
 maiorem litteram .A. inter duo puncta consti-
 tutam, seu per Adonai expresserint, ut etiam

in versione noscerent lectores, quando et ubi ineffabile illud nomen adhiberetur. Quod quantum referat, vel ex vno Ieremiae loco XXIII, 6. olim docui *), in quo ad agnoscendam Messiae diuinitatem ex primigenio textu, et ex ineffabili quod in eo occurrit, Dei nomine vrgentur iudaei.

Patet hinc, arbitror, quam inique de nostrae huius versionis praestantia et utilitate fenserit Simonius, qui in Disquisitionibus criticis de variis Bibliorum editionibus **) non dubitauit haec de ea conscribere. *Quid vero commodi ex illa translatione, quam vix iudaei intelligunt, referre possunt christiani, non liquet, et vt olim Aquilae contentiosi interpretis condemnata est κακοξηλία, ita nemo sanus laudauerit ferrariensem istam versionem, quae nimis affectata est, dumque grammaticam vnā respicit interpres, vix sensum exprimit.* At aliter prorsus sentiunt hispani ipsi, quorum iudicium nec iniquum, nec paruipendendum esse prudens quispiam adfirmabit, qui

H 2

sciat,

*) De praecipuis causis neglectae hebr. Litter. Disciplin. pag. 123. seq.

**) Cap. XIV. Vid. etiam ei. Histoire critique du V. T. pag. 311.

sciat, ex Augustini effato, quae ex alienis linguis veniunt, ab earum linguarum hominibus esse quaerenda. Apud suos autem et maximi olim habita fuisse ferrariensia Biblia, et maximi adhuc haberi summa mihi fide testatus est Romae oculatissimus Hispaniarum Regis minister, doctissimusque eques Nicolaus Azarra, qui et ipse magnopere illa aestimat. Sane Nicolaus Antonius, celeberrimus ac grauiissimus auctor hispanus, disertè scribit *): *Ferrariensem interpretationem utilissimam esse iis, quibus huiusmodi versionibus uti licet, ad exquirendos litterales Bibliorum sensus, et conferendam cum antiqua illa praesentem Hispaniae nostrae linguam, atque eius vocabula.* Concinit alterius interpretationis hispanicae auctor non obscurus Cassiodorus de Reyna, qui rem ipsam expertus, de ferrariensis versionis praestantia, laudibus, utilitate summa insigne hoc testimonium reliquit. *Dela vieja, inquit is, translacion española del viejo testamento, impressa en Ferrara, nos avemos ayudado en semejantes necessidades mas que de ninguna otra que basta aora ayamos visto,*

*) Cit. loco Bibliothecae Hisp. veteris.

visto, no tanto por aver ella siempre acertado mas que las otras en cosas semejantes, quanto por darnos la natura, y primera significacion delos vocablos hebreos, y las diferencias delos tiempos delos verbos, como estan en el mismo texto, en lo qual es obra digna de mayor estima (a iuizio de todos los que la entienden) que quantas hasta aora ay: y por esta tan singular ayuda, dela qual las otras translaciones no han gozado, esperamos que la nuestra por lo menos no sera inferior a ninguna de ellas. Liqueat ergo quodnam emolumentum ex ferrariensi translatione referre possint christiani, et ut superstiosum illud, grammaticum, obscurum interpretationis genus illustri huic christiano interpreti vtilissimum fuit; vtilissimum quaelibet temporum discrimina, ut in textu extant, dignoscere, vtilissimum naturalem ac primariam hebraicarum dictionum significationem ex ea haurire, vtilissimum in vnum veluti coactas habere illustriorum iudaeorum, immo receptas synagogae ipsius sacrorum voluminum expositiones, vtilissimum dubiae ac multiplicis significationis vocabula diligenter distingui, vtilissimum Tetragrammaton nomen folius Dei proprium a ceteris diuinis nominibus studiose ubique

discerni, vtilimum denique christianis illud discerni, vbi de Messia agitur, atque interpretationes foueri, quae contra synagogam ipsam christianorum doctrinae ac fidei luculentissime faueant. In his et vtilis, et commendanda sane est ferrariensis versio, sed in eo redarguenda, quod iudaicas interdum, atque a veritate absonas sequatur interpretationes. Quod laudatus De-Reyna potissimum redarguit Isaiæ IX, vers. 6. vbi Messiae solum postremum nomen *Sar Salom*, seu *Principis pacis*, cetera vero nomina Deo retulit, vertens: *Yllamo Ju nombre el Maravilloso, el Consegero, el Dio barragan, el Padre eterno, Sar Salom*. Etsi et in hoc summopere nobis proficuum atque vtilem se prodat ferrariensis editio, vt intelligamus, in quo maxime a nobis iudaei dissentiant. Non esse tamen vbique adeo grammaticam, ac superstiosam, vt Simonius contendit, patet ex ipso eodem primo versiculo Psalmi I. quem ille accusat ferrariensem interpretem vertisse *Bien aventurado el Varon*, quum ad grammaticae rigorem vertere potius debuisset *Bien aventuras de el Varon*, vt reapse vertunt nonnullae aliae hebraeorum editiones, atque ex his, quas possideo, rarissima, ac bibliographis

phis omnibus hucusque incognita, thessalonicensis Psalterii editio hebraeo-hispanica anni 344. Christi 1584. binae amstelodamenses, altera anni 5493. Christi 1733. altera vero hebraeo-hispanica ex noua R. Iacobi Iehudae versione anni 5431. Christi 1671. Verum vocabulum אֲשֶׁר pro aduerbio saepe sumi, et reuera a sexcentis interpretibus litteram sectantibus citato sumptum esse iampridem a philologis animaduersum est, constatque ex biblico R. Leonis mutinensis Lexico hebraeo-italico, quod vtramque interpretationem confirmat. Quamobrem rectissime, et hebraicae etiam litterae consentaneae vocabulum illud vertit ferrariensis interpres.

Multoties Amstelodami recusa fuit nostra haec editio ferrariensis, scilicet anno 1611. 1630. 1646. 1661. Harum editionum primam paucis ab hinc annis amici votis concessi; secundam, et quartam possideo, ac secundae quidem bina exemplaria. Tertiam ex exemplari, quod habui prae manibus, et quod epigraphem sub finem habebat anni 1630. non nouam editionem puto, sed vnam eandemque cum secunda, in qua solus libri titulus immutatus est, et recentior aera praefixa.

H 4

Binas

Binas alias amstelodamenses hispanicorum bibliorum editiones recentiores apud liburnenses iudaeos olim vidi, quarum altera in octava forma sub huius seculi initium, altera vero splendidissima anno 5522. Christi 1762. in folio cum hebraico textu duabus columnis distincta Iosephi, Iacobi, et Abrahami Proopsii cura prodiit. Sed quum vix prae manibus illas habuerim, nullamque earundem collationem instituerim, definire hic non audeo, num nouam, an vero ferrariensem versionem referant. Varias etiam partes ferrariensium Bibliorum seorsim recusae sunt, ex quibus quinque diuersas Pentateuchi editiones, omnes amstelodamenses, possideo, scilicet anni 5387. 5403. 5415. 5484. 5493. Christi 1627. 1643. 1655. 1724. 1733. Nonnullae etiam folius Psalterii apud me extant. Hae potissimum discrepantiae intercedunt inter primigeniam ferrariensem editionem, et amstelodamenses, quod character gothicus in rotundum sit immutatus, quod sublata sit operis dedicatio, quod asterisci vocabulis dubiae significationis affixi omisi sint, quod plurimas demum phrasas, ac verba obsoleta in alia politiora, atque vsitata noui editores mutauerint. Sed in editione 1611. quam in ca-

fana-

fanatenſi Bibliotheca humaniſſime contulit eruditiffimus vir, meique amiciſſimus Amadutius, dedicationis Epiftola retenta eſt, et nulla etiam in verbis mutatio facta videtur, ſi eius epigraphi credimus, in qua dicitur *Reformada la impreſſion dela Biblia Ferrareſca ſin mudar letra de ſu Original.* In editione 1630. multa corrigi coeperunt, ac longe plura mutata, et emendata ſunt in editione 1661. quam R. Samuel de Caſſeres ad hebraicum textum recognouit, vt in ipſius praefatione fuſe enarratur. In nonnullis tamen locis a me collatis reperio hunc editorem non correxiſſe, ſed foedaſſe potius ferrarienſem contextum, minusque accuratam in eum lectionem inuexiſſe. Ita Gen. III, 5. *Y ſeredes como angeles*, legunt editiones 1553. 1611. 1630. et quinque ſuperius commemoratae folius Pentateuchi. Editio anni 1661. male hic legit *como uno delos angeles*. Rurſus circelli, quibus adſcita verba clauduntur, in prioribus editionibus retenti ſunt, in poſtrema hac 1661. vna cum declarationibus ipſis prorfus omiſſi. Priores editiones 1611. et 1630. eundem titulum cum ferrarienſi exhibent, acſi Ferrariae reapſe impreſſae eſſent, quod nonnullos bibliographos decepit. Sed

ornatus et character discrepat; sub finem vero diuersa aera ac locus editionis designatur.

Supereft nunc, vt breuiter etiam editionis noftrae raritatem attingamus. Ferrarienfia Biblia rariffima eſſe conſtituunt fere omnes bibliographi, inter caeteros vero Knochius in Bibliotheca biblica pag. 162. Bibliotheca faraziana in - 8. Hagae - comitum 1715. Parte I. pag. 3. Bibliotheca menarfiana in - 8. ibid. 1720. pag. 9. Vogt in Catalogo librorum rariffimorum pag. 113. Oſmont in Dictionario typographico rar. libror. p. 102. qui addit in contractu venditionis librorum Comitum Hoym vendita fuiſſe gallicis libellis 250. Clement in Bibliotheca curioſa libror. rar. T. III. pag. 448. Bibliotheca libror. rarior. vniuerſalis in - 8. Norimb. 1770. T. I. pag. 106. De Bure in Bibliographia ſua T. I. pag. 95. atque omnium nuperrimus Crevenna Catal. collect. fuor. libror. T. I. pag. 21. Summa tamen haec raritas non officit, quin varia in publicis ac priuatis chriſtianorum, ac iudaeorum bibliothecis extant exempla, quorum nonnulla collata a me ſunt et ſuperius commemorata. His duo alia addenda ſunt, quae nuperrime, et poſt impreſſas

pressas superiores plagulas doctissimi Bertae beneficio inspexi, et contuli in Bibliotheca regia taurinensi, alterum mutilum ad christianorum usum, quod Isaiae VII. habet *He la Virgen*, alterum vero integrum et elegantissimum ad usum iudaeorum, quod ibidem legit *He la moça*, et tabulam Aphtaroth sub finem exhibet. In utroque hoc exemplari consuetus Levitici defectus, ac lacuna folio 49. conspicitur. Haec de celeberrima hac hispanica bibliorum editione, quibus hoc unum hic addam reperiri etiam exempla caerulea charta impressa, atque eiusmodi esse bononiense, olim iesuitarum, modo barnabitarum in Bibliotheca ad templum diuae Luciae, luculentum sane ac pulcherrimum exemplar, in quo Levitici etiam lacuna, ut supra diximus, non reperitur.

CA.

CAPVT VII.

DE EDITIONIBVS HEBRAEO-
FERRARIENSIBVS FALSIS
AC SVPPOSITITIIS.

I.^o *R. Aben Esrae Com. in Pedach devarai
cum com. Eliae Leuitae in - 4. Ferrariae
anno 267. min. iud. supp. Christi 1507.*

Scabtaeus, qui in Sciftè jescenim hanc editionem refert, Pisaurum cum Ferraria confudit. Hoc enim anno prodiit illud opus grammaticum cum Leuitae Scholiis apud Mossem aben Chaviv. Consulatur Bartoloccius, ac Wolfius B. H. T. I. pag. 159. qui Scabtaeo Bartoloccium anteponit, ac ferrariensem editionem in dubium reuocat. Sed sui oblitus Wolfius T. II. pag. 1413. eam aperte confirmat, ac Scabtaei hallucinationem sequitur. In eo etiam hallucinatur, quod primariam nostram hanc editionem putet, quam alia praecessit neapolitana anni 257. Christi 1497. vt in Appendice, et Supplementis, vel in noua editione Annalium hebraeo-typograph. anim-

animaduertemus, vbi etiam consuli poterunt, quae de pifaurenfi editione dicturi sumus.

2.º *R. Abraham Peritzol Igbereth orechoth olam, seu Epistola itinerum mundi in - 8. Ferrariae 1525.*

Editionem hanc memorant Buxtorfius, Plantavitius, Bartoloccius, Scabtaeus, Wagenfeilius, Catalogus bibliothecae barberinae. Eam etiam pro genuina agnouit Grodeckius in Spicilegio librorum anonymorum pag. 6. editionis millianae, nisi quod in Ferrariae locum Veronam substituerit. Sed frustra eam quaeri, ac supposititiam esse iam monuit Wolfius Bibl. hebr. T. I. pag. 89. in notis, T. III. pag. 55. et IV. pag. 767. Insignis illorum bibliographorum hallucinatio repetenda est ex titulo editionis venetae anni 347. Christi 1587. vt recte in litteris ad Wolfium datis animaduertit Conradus Ikenius. Etenim quum in eo opus hoc composuisse dicatur *vir virtutis, magnus operibus, R. Abraham Peritzol felicis mem. in vrbe Ferrariae anno 285. minoris supputationis*, ad haec tantum attendentes illi auctores, quae maioribus litteris impressa sunt, ac negligentes

tes

tes quae minusculo caractere sequuntur, *impressum autem Venetiis in domo Iobannis de Gara mense Tisri anno 347.* annum et locum compositionis cum anno et loco editionis confuderunt, ac Ferrariae impressum librum arbitrati sunt eodem anno 1525. quo auctor eum absoluit. Sane ms. ego hoc opus possideo, ex cuius epigraphe eruitur scriptum illud fuisse die VI. mensis Adar anno 286. Christi 1526. anno scilicet immediate sequenti, quod certo argumento est praecedente non fuisse impressum. Ms. alium celebris huius auctoris Codicem possideo ineditum, Wolfio ac bibliographis omnibus incognitum, et auctoris ipsius autographum. Sistit is commentarium in Ecclesiastem cum textu, sub cuius finem haec leguntur: *Hoc est, quod constitui mihi ego Abraham Peritzol exponere de libro Ecclesiastis, hic Ferrariae, et misi eum principi aestimatissimo ex semine sancto in monumentum, anno 285.* ipsissimo videlicet anno, quo Ighereth composuit. Exemplar hoc perrarum, et vnicum, quod liberalitati debeo humanissimi doctoris Israëlis Ghedaliae Cazes, clarissimi ac docti apud mantuanos iudaeos medici ac rabbini, illud idem exemplar esse videtur, quod Peritzolius pro-

propria manu descriptum ad iudaeum illum principem misit. Auctoris autem manu descriptum esse non solum ex titulo, atque epigraphe colligitur, sed et ex collatione characteris cum alio indubiae fidei autographo Codice, quem possideo, qui plura opuscula, et collectanea nonnulla inedita complectitur. Primum quod ordine occurrit, opusculum est Ruach chen, in cuius fronte haec noster adnotavit: *Mei ipsius est hic Ruach chen, minimi Abrahae Peritzol. Qui scribit, roboretur, et qui legit, damno non afficiatur, amen. Ego sum scriptor huius Ruach chen, minimus Abraham Mardocheus Peritzol (qui viuat et protrahat diu dies suos, amen) anno 288. (Christi 1528.) sexti millennarii in vrbe auenionensi in domo Meir Iosephi Abrahami Peritzol viri virtutis.* Item constat ex alio Codice nuperrime acquisito, qui sub finem secundae sectionis inediti, rarissimi, ac bibliographis omnibus ignoti R. Nathanaelis Caspi Commentarii in Cuzari instrumentum exhibet venditionis propria Peritzolii manu Ferrariae factum anno 1520. Ex epigraphe postremo allata eruitur auctorem nostrum statim post Ighereth compositionem Ferrariam deseruisse, vt Auenionem, patriam suam, pe-

peteret. Auenionensis enim is erat, non ferrariensis, quod manifeste liquet ex praefationibus tum Ighereth, tum Commentarii inediti in Ecclesiastem, in quibus se auenionensem appellat, sed Ferrariae peregrinantem. Id ex allata nota Ruach chen confirmatur, in qua dicitur ille Auenione librum descripsisse, et suorum genus aperte nominatur. Corrigendus ergo Bartoloccius, qui ferrariensem, inimo feriori aetate, atque anno tantum 1525. Ferrariae natum credidit, quo grandaeuus factus binorum librorum auctorem iam, ut vidimus, euaserat. De libri argumento, ac laudibus consulatur Wolfius Bib. heb. T. I. pag. 90. ubi doctorum etiam iudicia de eo attulit. Nos hoc vnum hic monebimus Hydianam editionem hebraeo-latinam ab Vgolino fuisse recusam T. VII. Thesauri antiquitatum sacrarum, ac postremo in Miscellaneis eiusdem Hyde Oxonii editis anno 1767. Ceterum editionem hanc nostram rarissimam esse testantur bibliographi, inter ceteros Wolfius, et Hyde, qui in Praefatione ad nouam suam editionem asserit venetam editionem se nec videre, nec nancisci potuisse, ac coactum idcirco fuisse ex mss. codicibus suam curare. *Hic liber, inquit, dicitur*

*dicitur Venetiis impressus ; quod si ita factum,
hodie reperiri non potuit.*

3.º *R. Obadiae Sphorni Or Adonai in - 4.
Ferrariae 1567.*

Plantavitii, ac Bartoloccii fidei editio
haec innititur, quam confirmat Le-Longius
Bibl. sacr. pag. 591. Sed confuderunt hi
auctores urbem venetam cum ferrariensi, et
Commentarium Sphorni, qui reuera hoc eo-
dem anno 1567. Venetiis prodiit, cum alio
illius tituli R. Chasdai Kresckas Ferrariae edi-
to, quem nos superius attulimus, vt animad-
uertit etiam Wolfius Biblioth. heb. T. I.
pag. 939. et III. pag. 867. qui et ipse fer-
rariensem editionem supposititiam putat, vtut
a Le-Longio confirmetur.

4.º *Vsque R. Samuel Consolaciam as tri-
bulaçoens de Ysraël in-8. Ferrar. char.
rotundo an. maj. iudaeorum supput. 5313.
Christi 1553.*

Extat, vt superius monuimus, et in ma-
nibus meis etiam est, huius libri editio
rotundis litteris curata, quae hanc loci et
I
anni

anni designationem exhibet ex ferrariensi editione mutuata, ac retentam. Sed ea Amstelodami, non Ferrariae prodiit, ac pro ementito illius titulus habendus est, in quo nonnulli bibliographi interdum hallucinati sunt, qui illam recensuerunt, acsi reapse Ferrariae prodiisset. Ferrariensis editio non rotundis, sed gothicis, ut diximus, typis est exarata. Quod idem discrimen intercedit inter ferrariensem hispanicam Bibliorum editionem, et nouas amstelodamenses 1611. et 1630. quas facillimum est ob ferrariensis titulum verbatim retentum cum ferrariensi confundi ab iis, qui epigraphem non animaduverterint ad calcem extantem, qua repetita, seu recusa dicitur vtraque illa amstelodamensis editio: *Y fue reformada.*

A D D E N D A.

Pag. 8. Salmon Vsque, de quo hic agimus, idem forte est, qui typographum Constantinopoli egit, variosque illic libros edidit. Nomen et aetas congruunt. Est apud me Liber Ruth cum comm. R. Salomonis
Alka-

Alkabetz ab eo editus in 4. Constantinopoli
anno 5321. Christi 1561.

Pag. 25. Primariam diximus Bechinath
olam editionem foncin. 1485. Antiquiorem
deinceps deteximus, et consequuti sumus,
Mantuae ab vxore Abrahami Conathi elabo-
ratam, de qua multa in nouis nostris Anna-
libus hebraeo-typographicis dicemus.

Pag. 69. Ruth III, 9. octodecim Mfs.
meos Codices protuli, qui plur. legunt כנפיד
alas tuas. His addendi ex nuper a me ac-
quisitis septem alii in Mfs. meorum Indice
designati sub num. 379. 380. 384. 405. 407.
412. 414.

Pag. 72. Triginta duos ex meis Codici-
bus produxi, qui I Reg. I, 18. pro altero
ועתה *Et nunc*, legunt ואתה *Et tu* me-
liori sensu. Accedunt iam alii quatuor nu-
perrimae acquisitionis, videlicet Cod. 380.
384. 413. 417. Lectionem hanc optimam
confirmari animaduerti auctoritate quatuor ex
antiquissimis meis editionibus, cum quibus
consentit perrara Pent. neapolitani ann. 1491.
editio, omnibus hucusque bibliographis igno-
ta,

ta, et paucis abhinc mensibus Romae a cl. Pochio, qui humanissime mecum nonnullas varias eius lectiones communicavit, detecta et acquisita.

Pag. 75. Praeter Codices meos 22. qui Ierem. XVII, 1. pro **מִזְבְּחֵיכֶם** *ararum vestrarum*, legunt **מִזְבְּחֵיהֶם** *ararum eorum*, lectionem hanc fouent sex alii ex commemoratis Codicibus, qui post superiorum plagularum impressionem in manus meas venerunt, scilicet 380. 384. 409. 411. 413. 417.

Pag. 76. Triginta sex meis Codicibus, qui Oseae XIII, 2. pro **בְּתַבּוּנָם** *in intelligentia sua*, habent **כְּתַבּוּנָם** *secundum intelligentiam suam*, quinque nunc alios addo superius memoratos 380. 384. 411. 413. 417. Ita etiam legit commem. Pent. neapol. ann. 1491. a foncinatibus editus.

SERIES

SERIES EDITIONVM
HEBRAEO - FERRARIENSIVM,

QVAE
IN HOC OPVSCVLO

AFFERVNTVR AC ILLVSTRANTVR.

Quae asterisco * notantur, in auctoris Bibliotheca reperiuntur.

HEBRAICA E.

- * 1. Rabbènu Afcer II. Ordo arbàh turim,
feu Jorè dehà Fol. anno 1476
- * 2. R. Levi Gersonidis Commentar. in Io-
bum 4. minori ann. 1477
- * 3. Abarbanelis Majené ajescùah, feu Fon-
tes salutis 4. ann. 1551
- * 4. R. Jedajae Appennini Bechinath olam
cum com. R. Mof. Aben Chaviv, et Josefhi
Franfes 4. ann. 1552
- * 5. R. Jehudae Alcophni Refuoth ghevija,
feu Remedia corporis 8. ann. 1552
6. R. Hai Gaon Pidron chalomoth, feu
De fomniorum interpretatione 8. anno 1552
- * 7. R. Meir Ilchoth scechità, feu Consti-
tutiones maçtationis 12. ann. 1552
- * 8. Eiusdem Ilchoth arèah, feu Constitu-
tiones pulmonis 12. ann. 1552

9. R. Simeon. Duran. Com. in ofcahoth
lefuchoth 8. ann. 1553
- * 10. R. Jos. ben Jabetz Maamar aachaduth,
Sermo de vnitate 4. ann. 1554
- * 11. Eiusd. Jefod aemunà, feu Fundamen-
tum fidei 4. ann. 1554
- * 12. Eiusd. Or Achaiim, feu Lux vitae
4. ann. 1554
13. Anon. Chibbur mahaffioth, feu var.
historiarum Collectio 8. ann. 1554
14. R. Menach. ben Zerach Tzeda laderech
feu Viaticum viae 4. ann. 1554
- * 15. R. Ismaelis Coen Liber Azicaron, feu
Memorialis 4. anno 1555
- * 16. Pentateuchus cum V. meghilloth, et
aphtaroth 4. ann. 1555
17. R. Chafdai Kreskàs Or Adonai, feu
Lumen Domini 4. anno 1555
- * 18. R. Treves Lib. Naphtulim, feu Lucta-
tionum 4. ann. 1556
19. Nachmanidis Sàhar aghemul, feu Porta
retributionis 4. ann. 1556
20. R. Scem Tov Liber Emunoth, feu
Fidei 4. ann. 1556
21. R. Josephi ben Scem Tov Chevod Elo-
him, feu Gloria Dei 4. ann. 1556
- * 22. R. Jacob fil. Joab Eliae fanensis Sciltè
agghibborim, feu Clypei fortium 12. ann. 1556
23. R. Biniam. Tudelensis Masahoth, feu
Itinera 8. ann. 1556
- 24.

24. R. Abrah. ben Elimelech Likutè Scè-
cachà, feu Manipuli obliuionis 4. ann. 1556
25. R. Jonae Gerundenfis Liber Ifiur vee-
thar, feu Vetiti et liciti, 4. ann. 1556
26. R. Abr. Chajon Amarothe theorothe,
feu Eloquia munda, 4 ann. 1556
27. R. Niffim bar Jacob Chibbur meajeschuah,
feu Opus de faluatione, 12. ann. 1557
28. R. Abr. Chafdai Ben amelech veana-
zir, feu Filius regis et nazaraeus, 8. ann. 1557
29. R. Mofis Alaskar Afcagoth, feu Animad-
uerfiones, 4. ann. 1557
30. R. Peretz Maharechet Ahelauth, feu
Ordinatio Diuinitatis, 4. ann. 1558
31. Anon. Mefaresch chataim, feu Expo-
nens peccata ann. 1591
- * 32. Anon. Siddur mibberachà, feu Ordo
benedictionis, 12. ann. 1693

HISPANICAE AC LVSITANAE.

1. Lybro de Oraciones de todo el anno,
8. ann. 1552
- * Biblia Efpañola cum dedicatoria, atque
epigraphe iudaica, fol. ann. 5313. 1553
- * 3. Biblia Efpañola cum dedic. et epigraphe
christiana, et ad christianorum vsum, fol. ann. 1553
- * 4. Orden de Ros hafanah y de Chippur,
12. ann. 1553
5. Los Pfalmos de David, 12. anno 1553
- 6.

6. Sam. Usque Confolaçam as tribulaçoens
de Ysrael, 4. min. ann. 1553
7. Vision delectable dela Philosophia,
8. ann. 1554
8. Orden de oraciones, 12. anno 1555

FALSAE AC SVPPOSITITIAE.

1. R. Abrah. Peritzol Ighereth orechot
olam, seu Epistola itinerum mundi, 8. ann. 1525
2. Ab. Efrae Com. in Pedach devarai,
4. ann. 1507
3. Sam. Usque Confolaçam as tribulaçoens
de Ysrael, 8. litt. rotundis ann. 1553

FINIS.

K. lit. 2162

